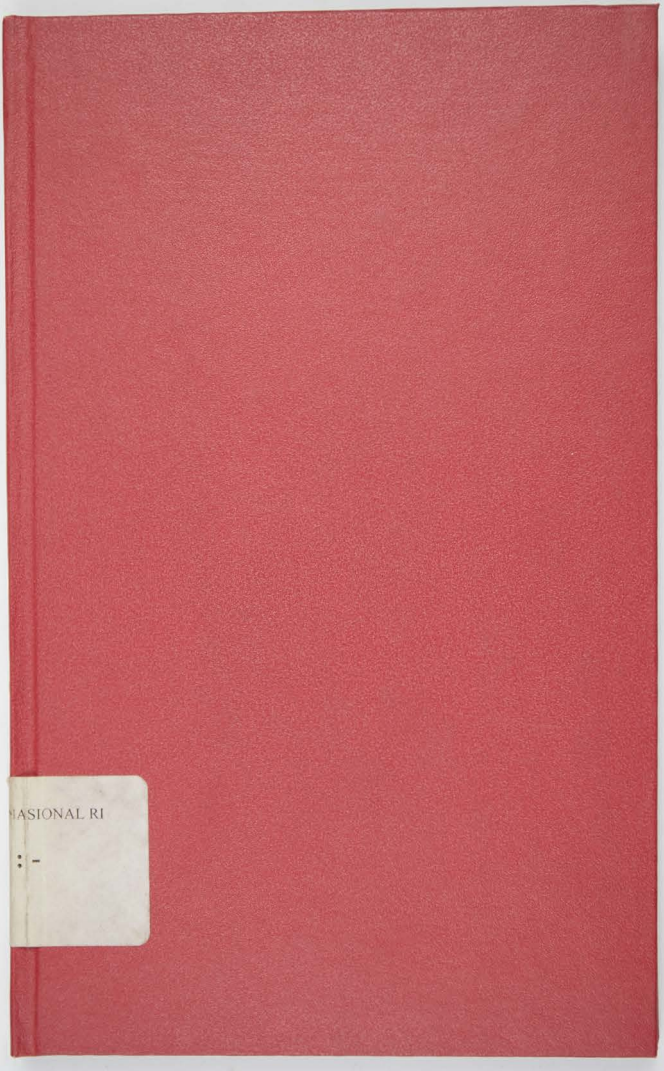
ASIONAL RI
: -

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

Rp. 297.000,-

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

PERPUSTAKAAN NASIONAL R.I.
Tanggal : 29-7-2010
Nomor Induk : 11145/PW-MUSEUM/10
GIB - ID : 2010-41522660
ITEM - ID : 03101810012
Asal : Museum Pusat

OOST-IN

AARDRI

VOL

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

DE
OOST-INDISCHE ARCHIPEL.

BEKNOPT

AARDRIJKSKUNDIG LEERBOEK

EN

BESCHRIJVING DER ZEDEN EN GEWOONTEN

VAN DE VERSCHILLENDE

VOLKSSTAMMEN,

DOOR

J. RIJNENBERG.

MET EEN ATLAS VAN 24 KAARTEN.

ARNHEM,
H. A. TJEENK WILLINK.
1871.

BAT. GENOOTSCHAP

Bij de aanbieding
Indischen Archipel
scholen, als voor
willigen lezer verschu
Ik heb getracht,
spreking als door ken
aardrijkskundige kenn
daarbij bekend te maak
en het karakter der
hier land- en volken
aandacht en de belang
Ook hoop ik dat
welker gebruiken ik
Ik heb vermeend,
kennis van de aardrij
gesteenten moest word
algemeen, van een
voor bij zich bevind
zoowel van den Indis
te weten om zich een
hare bevolking te make
Ik waar, er bestaat
den O. I. Archipel, en
Allen mij zeer te sta

VOORBERICHT.

Bij de aanbieding van dit aardrijkskundig werkje over den Oost-Indischen Archipel aan het Nederlandsche publiek, zoo voor de scholen, als voor privaat- en huisonderwijs, vraag ik den goedwilligen lezer verschooning, voor de feilen, die het aankleven.

Ik heb getracht, sinds ik mij op Java bevind, zoo door samenspreking als door lezing, eenigszins op de hoogte te geraken van de aardrijkskundige kennis van onzen O. I. Archipel, en mij vooral daarbij bekend te maken met de zeden, den godsdienst, de gewoonten en het karakter der onderscheidene volksstammen, zoodat dan ook hier land- en volkerenkennis hand aan hand gaan, waardoor de aandacht en de belangstelling van den lezer meer geboeid wordt.

Ook heb ik dit werk voorzien van 't noodige getal kaartjes, voor welker gebreken ik mede de toegevendheid inroep.

Ik heb vermeend, dat, in 't algemeen, de weinige beoefening en kennis van de aardrijkskunde onzer O. I. bezittingen, vooral toegeschreven moet worden aan 't gemis voor de scholen en voor 't algemeen, van een doelmatig leerboek dat den Lezer laat zien, waar hij zich bevindt en dat hem op een onderhoudende wijze zooveel van den Indischen Archipel mededeelt, als hij noodig heeft te weten om zich een goed denkbeeld van deze eilanden-groep met hare bevolking te maken.

't Is waar, er bestaan uitgebreide werken en groote kaarten van den O. I. Archipel, o. a. ook van Dr. Pijnappel, *wiens uitmuntende Atlas mij zeer te stade is gekomen bij de beoefening der Indische*

Aardrijkskunde, en bij de samenstelling der kaartjes, waar naar mijn oordeel was er nog behoefte; gelijk ik zoo even zeide, aan een goedkoop en beknopt werkje, dat den leerling of den in onze Koloniën belangstellenden lezer zooveel van den Archipel laat zien, als hij omtrentkelijk noodig heeft daarvan te weten.

Dat dit werk dan strekken moge tot verspreiding van eene meer algemeene kennis van onze Oost-Indische Bezittingen, wier bloei of verval van zooveel invloed zijn moet op 's Moederland, mijn dierbaar Vaderland, is de vurige wensch des Schrijvers!

Java, 31 Maart 1868.

J. RIJNENBERG.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

INHOUD.

De nederl. Oost-Indische Archipel.

Grenzen, grootte, bevolking, bergen 1
Over het bestuur 1
Rivieren, eilanden, straten en bronnen 2
De Chineezen 3
Het Plantenrijk 3
Het Dierenrijk 4
Het Delfstoffenrijk 5
Klimaat en grond 6
De Inlandsche bevolking . . 6
De bestanddeelen van dien Archipel 7

Over Java in het algemeen.

Grenzen, grootte, bevolking, kusten 8
De Inlandsche bevolking . . 8
De verdeeling 9
Dessaas en Kampongs . . . 10
Volksgebruiken 10

West-Java.

De res. Bantam 11
De Heidenen in Bantam . . 12
De res. Batavia met Buitenzorg 13
Bijzonderheden dezer residentie 13
De res. Preanger-Regentschappen 14
Bijzonderheden dezer residentie 14
De res. Krawang 14
Bijzonderheden dezer residentie 15
De res. Cheribon 15
Bijzonderheden dezer residentie 15

Midden-Java.

De res. Tegal 16
Bijzonderheden dezer residentie 16
De res. Banjoemas 17
Bijzonderheden dezer residentie 17
De res. Pekalongan 18
Bijzonderheden dezer residentie 18
De res. Samarang. 19
Bijzonderheden dezer residentie 19
De res. Kedoe 20
Bijzonderheden dezer residentie 20
De res. Bagelen 21
Bijzonderheden dezer residentie 21
De res. Djapara 21
Bijzonderheden dezer residentie 22
De res. Djokjokarta 22
Bijzonderheden dezer residentie 23

De res. Soerakarta 23
Bijzonderheden dezer residentie 24
De res. Rembang 24
Bijzonderheden dezer residentie 25
De res. Madioen 25
Bijzonderheden dezer residentie 26
De res. Kediri 26
Bijzonderheden dezer residentie 26

Oost-Java.

De res. Soerabaya 27
Bijzonderheden dezer residentie 27
De res. Pasoeroean 28
Bijzonderheden dezer residentie 28
De res. Probolinggo 29
Bijzonderheden dezer residentie 29
De res. Besoeki 29
Bijzonderheden dezer residentie 30
De res. Banjoewangi 30
Bijzonderheden dezer residentie 30
De res. Madoera 31
Bijzonderheden dezer residentie 31

Sumatra.

Grenzen, grootte, bevolking, klimaat, grond, produkten . 32
De Inlandsche bevolking van Sumatra 32
Verdeeling en bestuur . . . 33

Gouvernement van Sumatra's Westkust.

Het Gouvernement van Sumatra's Westkust in het algemeen 33
De Inlandsche bevolking van Sumatra's Westkust . . . 34
De res. Padang 34
Bijzonderheden dezer residentie 35
De res. Padangsche Bovenlanden 35
Bijzonderheden dezer residentie 35
De res. Tapanoeli 36
Bijzonderheden dezer residentie 36

Bengkoelen en de Lampongsche districten.

De ass.-res. Bengkoelen . . . 37
Bijzonderheden dezer assistent-residentie 37
De residentie Lampongsche districten 38
Bijzonderheden dezer residentie 38

Palembang.

De res. Palembang 39
Bijzonderheden dezer residentie 39

Siak en Kampar en Indragiri met Kwantan.

Het rijk Indragiri met Kwantan 40
Bijzonderheden van dit rijk . 40
Het rijk Siak met Kampar . . 41
Bijzonderheden van dit rijk . 41

Atjih en de Batta-landen.

De onafhankelijke Batta-landen 42
Bijzonderheden der onafhankelijke Batta-landen 42
Vervolg 43
» 45
Het onafhankelijke rijk Atjih. 46
Bijzonderheden van het onafhankelijke Atjih 46
De omliggende eilanden. . . 46
Bijzonderheden van het eiland Nias 47
Bijzonderheden van de Mentawei-eilanden 48

PERPUSTAKAAN NASIONAL

Bijzonderheden van het eiland Engano 49
Bijzonderheden der res. Bangka 49
De res. Riouw 49
Bijzonderheden dezer residentie 50

Borneo.

Borneo in het algemeen . . 50
De Inlandsche bevolking: de Dajaks 51
Vervolg 51
» 52

Wester-Afdeeling van Borneo.

De res. Pontianak 53
Bijzonderheden dezer residentie 54
De ass.-res. Sintang 54
Bijzonderheden dezer assistent-residentie 55
De ass.-res. Sambas en Montrado 55
Bijzonderheden dezer assistent-residentien 55
De Chineezen der Wester-Afdeeling 56
Vervolg 56

Zuider- en Ooster-Afdeeling van Borneo.

De Zuider-Afdeeling 57
Bijzonderheden der Zuider-Afdeeling 58
De Ooster-Afdeeling 59
Bijzonderheden van het Zuidelijk deel der Ooster-Afdeeling 59
Bijzonderheden van het noordelijk deel der Ooster-Afdeeling 59
Vervolg 59

Broenei op Borneo.

Het onafhankelijke Broenei met de omliggende eilanden . . 60
Bijzonderheden daarvan . . . 61

Celebes.

Celebes in het algemeen . . 61
De Inlandsche bevolking: de Alfoeren 62
Vervolg 63
De Inlandsche bevolking: de Makassaren en Boegineezen . 64

Menado op Celebes.

De res. Menado: De Minahassa of het bondgenootschap van Menado 64
Bijzonderheden daarvan . . . 65
De Afdeeling Gorontalo en de rijkjes langs de Noordkust . 65
Bijzonderheden daarvan . . . 66

Oostelijke landtong en de landen om de Golf van Tolo.

De Oostelijke landtong en de landen om de golf van Tolo 66
Bijzonderheden daarvan . . . 67

Makassar en Onderhoorigheden.

Het Gouvernement van Makassar (Westkust) 67
Bijzonderheden daarvan . . . 68
De Zuid- en Oostkust . . . 68
Bijzonderheden daarvan . . . 69
De omliggende eilanden . . . 69

PERPUSTAKAAN NASIONAL

Bijzonderheden daarvan . . . 70
Vervolg 70

Kleine Soenda-eilanden.

Het eiland Bali 71
Bijzonderheden daarvan . . . 71
Het eiland Lombok of Sasak . 72
Bijzonderheden daarvan . . . 73
Soembawa en Onderhoorigheden 73
Bijzonderheden daarvan . . . 73
De res. Timor en Onderhoorigheden 74
Bijzonderheden daarvan . . . 74
Vervolg 75
» 76
» 77
De onderhoorigheden der res. Timor 77
Bijzonderheden daarvan . . . 78
Vervolg (Flores) 78
Bijzonderheden van Flores . . 78

De Molukken.

De Molukken 79
De Inlandsche bevolking . . . 79
De res. Ternate 80
Bijzonderheden dezer residentie 80
Vervolg 81
Vervolg (nieuw-Guinea) . . . 82
De res. Amboina 82
Bijzonderheden dezer residentie 83
Vervolg 84
De ass. res. Banda 84
Bijzonderheden dezer assistent-residentie 85

Het overige van den O. I. Archipel.

De Philippijnsche eilanden . . 86
Bijzonderheden daarvan . . . 86
Het schiereiland Malaka . . . 87
Bijzonderheden daarvan . . . 87

PERPUSTAKAAN NASIONAL

De Nederlandsche Oost-Indische Archipel.

§ 1. *Grenzen, grootte, bevolking, bergen.*

De Nederl. O. I. Archipel ligt zuidoost van Azië en noordwest van Australië. De uiterste grens van dezen Archipel is ten noorden de Salibabo-groep, die noordoost van Celebes ligt, en de Natoena-eil., die noordwest van Borneo liggen, ten zuiden 't eilandje Rotte, ten oosten de oostelijke grens van 't Nederlandsch gebied op Nieuw-Guinea, en ten westen Poeloe-Babi, gelegen aan de noordwestelijke kust van Sumatra.

De Indische zee omgeeft het westen en zuiden van dezen Archipel, en de Groote Oceaan het noorden en oosten.

In den Nederl. O. I. Arch. wonen op 20,790 vierk. geogr. mijlen ongeveer 18 millioen menschen, d. i. bijna 900 op 1 mijl. Bovendien zijn er 215,000 Chineezen en 26,500 Europeanen, d. i. 8 Chineezen tegen 1 Europeaan, terwijl er 8000 Arabieren en 175,000 vreemdelingen zijn.

De hoogste bergen op Java zijn: de Slamat (11,900 voet) in Tegal; de Sindoro (10,400) en de Soembing (10,700) in Kedoe; de Merbaboe (10,000) in Samarang; de Lawoe (10,400) in Madioen; de Ardjoeno (10,600) en de Semeroe (11,900) op de grenzen van Pasoeroean en Probolinggo.

Op Sumatra: de Piek van Indrapoera (11,500) op de grens van Padang en de Padang-sche Bovenlanden, de Dempo (10,000) in Palembang.

Op Borneo: de Kinibaloe (12,000) in Broenei; op Lombok, de piek van Lombok (12,000); op Nieuw-Guinea: 't Sneeuwgebergte (14,600).

Al deze bergen zijn dus elk meer dan 10,000 voet hoog, en werkzame vulkanen, d. i. zij kunnen nog uitbarsten.

't Tenggersche geb. ligt tusschen Pasoeroean en Probolinggo, en 't Dieng-geb. in Banjoemás op Java.

Eene bijna onafgebroken bergketen doorsnijdt Java van 't Oosten naar 't Westen.

§ 2. *Over 't bestuur.*

De Koning is opperbestuurder van den Nederl. O. I. Archipel, en de Minister van Koloniën is, als 't ware, zijn Rijksbestierder. Alleen

de Koning benoemt en ontslaat den Gouverneur-Generaal der Oost-Indische Bezittingen, die dan ook met den Koning alleen verantwoordelijk is.

Een Luitenant-Gouverneur-Generaal is benoemd, om den Gouverneur-Generaal voorloopig op te volgen.

Een Raad van Indië, bestaande uit vier leden en een Vice-President, door den Koning benoemd, benevens een Secretaris, staat den Gouverneur-Generaal ter zijde, doch heeft slechts een raadgevende stem. De Gouverneur-Generaal is tevens opperbevelhebber van de land- en zeemacht. Onder de onmiddellijke bevelen van den Gouverneur-Generaal staan ook de Gouvernements van Sumatra's Westkust en van Makassar, benevens de Residenten van Java en van de Buiten-etablissementen, die niet tot de andere Gouvernementen behooren. Voorts wordt onder deze Gouverneurs 't bestuur uitgeoefend of door Residenten, of door Assistent-Residenten, of door Gezaghebbers, of door Posthouders, of door Inlandsche Regenten of Hoofden.

De Inlandsche Bevolking wordt zooveel mogelijk gelaten onder 't bestuur van hare eigen Hoofden, die van regeeringswege worden aangesteld of erkend, en onder 't oppertoezicht staan van Europeesche Ambtenaren.

De Chineezen, die bijna overal in den Oost-Indischen Archipel verspreid zijn, staan onder hun eigen opperhoofden, geheten Majoor, Kapitein en Luitenant, doch hunne benoeming moet door den Gouverneur-Generaal goedgekeurd worden.

§ 3. *Rivieren, eilanden, straten, bronnen.*

De voornaamste rivieren van den Ned. O. I. Archipel vindt ge op de kaartjes in den bij dit werkje uitgegeven Atlas aangeteekend. Op Java zijn ze de Solo en Brantas, op Sumatra de Moesi en Djambi, op Borneo de Barito en Kapoeas en op Celebes de Sedang en Tjenrana.

Van de voornaamste eilanden is Bangka de Sicatel der Chineesche zee en Billiton of Billiton, die der Soenda of Java zee; het eiland Kembangan behoort tot de residentie Banjoemas. Op dit eiland Kembangan is Kasang-Bolong, alsmede te Rongkop in het zuidoosten der residentie Djokjakarta en in Batavia op de landgoederen Tjampia en Knipp. Vogelgal, in de assistent-residentie Buitenzorg vindt men de eedbare vogelnestjes der Klipzwaluwen of Salanganen, die verjacht en hier en daar met veel gevaar uitgehaald worden en waarvoor de Chineesche lekkerbekken en anderen zooveel geld betalen. (Zie het handje van West-Java).

Onder de straten zijn de Straat Karimata tusschen den zuidwest-hoek van Borneo en het eiland Billiton; Straat Poelo-Laut tusschen

den zuidoosthoek van Borneo en Poeloe (eiland) Laut, Straat Makassar tusschen West-Celebes en Oost-Borneo; straat Soenda tusschen Java en Sumatra, straat Bali tusschen Java en het eiland Bali.

Mineraalbronnen, koude en warme, van verschillende bestanddeelen en kracht, vindt men bijna in elke residentie van Java: een der beroemdste is die van Kendal, welks water als het bekende Seltzerwater is. Ook zijn er vele gasbronnen die van vulkanischen oorsprong zijn, en waartoe ook de slijkbronnen behooren.

§ 4. *De Chineezen.*

Reeds zeiden wij van de Chineezen, dat zij 215,000 hier in getal zijn, onder hun eigen Opperhoofden staan, en dat ze, o. a. veel houden van de nestjes der klipzwaluwen, van een soort van zeewier samengesteld. Wij zullen u thans wat nader met hen bekend maken.

Al in het begin der 5e eeuw na Christus, hadden de Chineezen betrekking met Java aangeknoopt, doch eerst na de Europeanen hebben zij zich hier gevestigd, in weerwil van de Chinesche wetten, die deze volksverhuizingen tegenwerken, terwijl het aan de vrouwen volstrekt verboden is haar land te verlaten. Zij komen meest arm hier van de provincien Fokien, en Kanton en van het eiland Hainan, en heeten dan Singkee, bij verkorting Kee, d. i. nieuw aangekomene of nieuweling, even als de pas aangekomen Hollanders baar heeten, van baroe, dat is nieuweling. In het algemeen ontzien zij geen middelen, om den Inboorling uit te zuigen, ten einde spoedig rijk te worden, en zijn daarbij zeer schrander en ijverig. Dit is de reden, dat zij meestal bij den Inboorling niet bemind of geacht zijn. Zij wonen in afzonderlijke wijken, (kampong tjina), behouden meestal hun eigen taal, zeden, gebruiken, godsdienst (Boeddha of Fo). Ook hunne kleederdracht veranderen zij niet, maar blijven steeds dragen een blauwen, wijden broek tot op de knie en zonder knoopen, een blauwe of witte katoenen kiel met lissen en knoopen van dezelfde stof, meest met een buikband er onder. Hun hoofd is kaal geschoren met uitzondering van de kruin, waarop zij het haar lang laten groeien en tot een staart vlechten; het hoofd is meest gedekt door een kegelvormigen hoed. Aan de voeten hebben zij veelal muilen met hooge hakken, en op den buik een zakje tot berging van geld, enz. Vele Chineezen keeren rijk van hier naar hun land terug.

§ 5. *Het Plantenrijk.*

De rijkdom van 't Plantenrijk is hier zeldzaam, zoowel in de zandachtige vlakten als in de hoogere streken. Onder de Woud-

bomen vindt men in dezen Archipel zelf. Waarschijnlijk, omdat er wel dertig geslachten zijn van palmbomen. Naar den vorm onderscheidt men de palmbomen in gewapende, zooals de lontar- en gebangboom, en ongewapende, zooals de areng-, penang-, kokos-, sagoe-, nipah- en en in gevorkte, zooals de areng-, penang-, kokos-, sagoe-, nipah- en gomuti-palm. Ook zijn er lianenwortelbomen, die uit de takken wortels neerlaten, o. a. de Waringins, zijnde de heilige boom der Hindoes, en vanwaar die van Pamagin (Banjoewangi) en van Bedoeki op Java, en een op Timor (bij Pinoet) bekend zijn, om hunne reusachtige grootte en omvang.

Van den hout der vruchtbeschuttende bomen maakt men het Javaansch papan; van de naald- en gomboomen krijgt men gutah-percha, damar, copal, kaneel, benzoë, olie. De Upas- of Ipoh-boom levert het beroemde Doeriak.

Onder de boomen, die timmerhout opleveren, behoort de djati, een soort van eikenhout, terwijl de sapan een mooie, roode verfstof geeft.

Het bamboesriet behoort onder de grassoorten, en het agar-agar, waarvan gelei gemaakt wordt, onder de visschen.

Tot de voedingsplanten behooren: rijst, mais, aardvruchten, zoo als de oebi, kareila en tales, peulvruchten, o. a. de kadjang-idioe, en verder: watermeloenen, pompoenen, komkommers, geuzi, veldvrucht, ananassen, mangistan, wanggi, pisang en andere.

De sawahs of rijstvelden, terrasgewijze aangelegd, en met water bedekt, bieden het prachtig gezicht aan van een heerlijk groen op een zilvervlak.

De kambodja-boomen versieren met hunne mooie bloemen de grasplanten.

Voor de Europesche markt verbouwt men koffie op Java, Sumatra's westkust, en Bengkoelen, Manado (Celebes). Terwijl men op Java nog heeft suiker, thee, tabak, indigo, cochenille, peper.

§ 6. *Het Dierenrijk.*

Onder de lagere diersoorten zien wij hier, op 't land, wandelende bladeren en takken, en in de zee de bekende tripang, een soort van zeeslak, waar de Chinezen zoo veel van houden. Ook zijn er vele zeeschoorten, waarvan de ikan-goeramie een gezochte zoetwatervisch is, en de ikan (visch) kakap en de ikan trochoek, die veel op de zilt gelijkt, gezochte zoutwatervischen zijn.

De parelmoer behoort tot de weekdieren.

Onder de vergiftige slangen telt men de djocdak, de oelar (slang) tanah, en de bahong. De oelar sawah wordt 24 voet lang, doch is niet vergiftig.

Er zijn hier veelerlei fraaie soorten van vogelen, en daaronder de prachtige argus-fazant op de Aroe-eilanden, in 't oosten van den Archipel, de kazuaris, die tot de struisvogels behoort, en op zijn naakten, fraaien, blauwen kop een hoornachtigen knobbel heeft; de pauw, die hier meest de gezel van den tijger is, om op diens drekwormen te azen.

De kalong is een vleermuis van vijf voet vlucht, en wordt ligt verward met de vliegende kat.

De moesang, die onder de civetkatten voorkomt, is eigenlijk een fret.

Onder de hertensoorten verdienen vermelding: de kidang, om zijne geringe grootte, en de kantjil of 't dwerghert, nog kleiner dan de kidang, zijnde een muskusdier, zonder gewei. Olifanten vindt men nog op Sumatra, en op Borneo in Soensang (noordoost). Ook vindt men op Sumatra den Maleischen beer of broeang, terwijl er bijna overal in 't westen van den Archipel apen zijn, o. a. de orang-oetan of de boschmensch op Borneo.

Tijgers heeten luipaards als zij tot de grootere, gevlekte kattensoort behooren; hebben zij echter een langeren staart en een blauwachtigen gloed op den huid, dán noemt men ze panters, maar is die blauwachtige gloed zoo donker, dat die vlekken slechts in de zon zichtbaar zijn, dan heeten zij zwarte tijgers.

De meest gezochte paarden zijn: de Makassaarsche, de Bimaneesche, de Sandelwoedsche (Soemba), de Timoreesche.

§ 7. *Het Delfstoffelijk rijk.*

Op de Oost- en Weskust van Borneo vindt men platina, dat de Inlanders daar mas-kodok dat is: kikvorschen goud, noemen, omdat zij het niet smelten kunnen en daarom het in 't water werpen. Goud kan men zoeken op Borneo, Sumatra, Celebes en Timor.

Zilver is echter slechts in geringe hoeveelheid voorhanden op Borneo en Sumatra, doch ijzer vindt men hier overal.

Op Bangka en Billiton is uitmuntend tin, terwijl men op Borneo ook antimonium of spiesglans vindt, dat thans mede tot alliage, d. i. tot vermenging met een of meer metalen (lood en tin) gebezigd wordt. Ook wordt het in de geneeskunst gebruikt.

In de Padangsche Bovenlanden (Sumatra), in Sambas en Mempawa (Borneo) vindt men koper.

Lood en kwikzilver zijn in 't Gouvernement van Sumatra's Westkust.

Maar wat vooral het zoeken waard is, zijn de diamanten in Landak, Martapoera en Koesan op Borneo. Men graaft daar putten, en wascht de aarde tot de diamanten overblijven, zoo zij er in zijn.

De Hollandsche ingezetenen in Bandjermasin en Koepang mogen de Inlanders van minder dan twee karaats voor zich zelven houden, doch moeten de zwaardere voor vijftig gulden geven.

Ook vindt men op Java nog zout, sodium, keukenzout, salpeter, en zwavel bijna op alle vulkanen, hulk en hier worden meest overvloedig gevonden.

§ 8. *Klimaat en grond.*

De Warmtegraad, die onder den Evenaar in de vlakte tot boven de 90° Fahrenheit of ruim 32° Celsius stijgt, daalt met den meerderen afstand der streken van den Evenaar en ook met de hoogere ligging. Overigens hangt het klimaat hier van de periodieke winden (moessons) af, maar niet van de temperatuur.

Er is een oost of droge, en een west of natte moesson.

Ten noorden van den Evenaar heerscht van October tot April een noordoosten of droge wind, en van April tot October een zuidwesten of natte wind.

Ten zuiden van den Evenaar heerscht van October tot April een noordwesten of natte wind en van April tot October een zuidoosten of droge wind.

De maanden April en October, die op de hemelstreken volgen, moeten als keerings- of overgangstijden tusschen deze twee moessons aangemerkt worden.

De land- en de zeewind heeft men in de kusthanden, waar ze elkander dagelijks gereeld afwisselen. De koele landwind stroomt na het ondergaan der zon zeewaarts; de verfrischende zeewind stroomt een paar uur na zonsopgang landwaarts. Tengevolge van de grootere digtheid van 't water dan van de aarde, ontwikkelt zich de warmte spoediger boven het land dan boven het water, terwijl het land weder spoediger zijne warmte verliest dan het water, en zoo ontstaan deze beide winden.

De grond is 't vruchtbaarst op Sumatra, Java, West-Borneo, Bali en Lombok, waar hij veel rijst opbrengt, dan volgt Oost-Borneo, Celebes, Soembawa en Timor die meer sago geven, en eindelijk de Molukken, die den schraalsten grond hebben, en veel specerijen en ook sago voortbrengen.

§ 9. *De Inlandsche bevolking.*

De Inlandsche bevolking van den Nederlandschen O. I. Archipel telt drie rassen, t. w. het Maleische-, het Batta- (Batàk) en het Negerras. Het Maleische-ras is lichtkleuriger dan het Batta-ras, en wat donkerder bruin. Het zijn de eigenlijke Maleijers, die oorspron-

kelijk op Sumatra te huis behooren, en waartoe ook de bewoners van Java behooren. Zij zijn meest Mahomedanen. Het Batta-ras is sterk gebouwd, gespierd en lichtbruin en heeft soms ook bruin haar. De meeste hunner zijn Heidenen. Zij dragen vele ringen van koperdraad om hals, armen en beenen. Hiertoe behooren de Makassaren en Boegineezen op Celebes, de Dajaks op Borneo, de bewoners van Noord-Sumatra, de Pasoemahs, de Lampongers, beiden ook op Sumatra.

Het Negerras is tenger en klein, doch wel gespierd en roetkleurig van huid. Men noemt ze vaak Papoea's, d. i. Kroesharigen. Men vindt ze op Nieuw-Guinea en de daarbij liggende eilanden. Zij zijn meest Heidenen.

Over 't algemeen hebben deze Archipelbewoners vooruitstekende wangbeenderen, een breedgevleugelden neus met wijde gaten, doch van boven plat, een grooten mond met dikke lippen, een gele of bruingele of bruine huid, zwarte oogen, zwart lang haar en een middelmatige lengte.

§ 10. *De bestanddeelen van den Nederlandschen O. I. Archipel.*

De bestanddeelen van den Nederlandschen O. I. Archipel zijn:

(*a*) het Westelijk, Zuidelijk en Zuidoostelijk gedeelte van Sumatra, met de omliggende kleinere eilanden, den Archipel van Bintang of Riouw, de groep van Bangka met Blitong.

(*b*) Java, waartoe ook 't eiland Madoera gerekend wordt.

(*c*) Borneo, met uitzondering van het noordwestelijke en het noordelijke gedeelte, zijnde Broenei, Pappel, Maladoe, Mangidari, de Soeloesche bezittingen.

(*d*) Celebes of Makassar (Mangkasar) met de omliggende, kleinere eilanden.

Sumatra, Java, Borneo en Celebes heeten de groote Soenda-eilanden.

(*e*) de kleine Soenda-eilanden, behalve 't noord- oostelijk gedeelte van Timor. Zij zijn Bali en Lombok, Soembawa en Onderhoorigheden en Timor en Onderhoorigheden.

(*f*) De Archipel der Molukken of de Specerij-eilanden met het grootste westelijke deel van Nieuw-Guinea (tot op 140°). Zij bestaan uit de twee op zich zelven staande residentiën Ternate en Amboina.

Over Java in het algemeen.

§ 1. *Grenzen, grootte, bevolking, kusten.*

Java is de belangrijkste Nederlandsche bezitting in den O. I. A., om hare groote bevolking en vruchtbaarheid, en de veelvuldige producten voor de Europeesche markt.

Het ligt zuidoost van Sumatra, zuid van Borneo en zuidwest van Celebes.

Het grenst ten noorden aan de Java- of Soenda-zee, ten zuiden aan de Indische zee, ten oosten aan straat Bali en ten westen aan straat Soenda.

Er wonen ruim 12 millioen menschen op 2313 vierkante geographische mijlen (met de omliggende eilanden 2445 mijlen), d. i. nagenoeg 5200 menschen op 1 mijl.

De Noordkust is minder regelmatig dan de zuidkust, vooral in het midden tusschen kaap Indramajoe en Djapara en in het oosten tusschen Soerabaija en kaap Tjina.

De Noordkust is laag en moerassig; door aanslibbing en koraaldieren is zij onderhevig aan verandering.

De Zuidkust is steil, en door bergen, rotsen en klippen tegen de zee gedekt.

Op dit eiland zijn minstens nog 22 werkzame vulkanen.

§ 2. *De Inlandsche bevolking van Java.*

De Inlandsche bevolking van Java wordt onderscheiden in Javanen, Soendanezen en Madoereezen. De Javaan is iets langer dan de Soendanees, maar zwakker en donkerder van kleur; zijn gelaat is minder vierkant. Hij is vaderlands- en onderlingsch, gastvrij, onderdanig en goedaardig, zoo lang zijn hartstocht zwijgt, maar hij is ook bijgeloovig, jaloersch, verkwistend, onstandvastig en wraakzuchtig, vaak verslaafd aan het opium rooken of amfioen schuiven, waartoe hij ligt tot het volvoeren van eenig boos oogzet in staat is.

De Soendanees wordt zelden langer dan 5 voet en is gespierd. De lengte van zijn gelaat verschilt weinig meer dan een duim met de breedte. Hij overtreft den Javaan nog in onkunde en bijgeloof, doch is matiger, hulpvaardiger, eenvoudiger.

De Madoereees is sterk gebouwd en heeft een breed, kort en zeer

plat achterhoofd. Hij is niet zoo zacht van aard als de Javaan, heeft een meer zelfstandig karakter en houdt niet van den landbouw.

Men onderscheidt in het Javaansch 4 taalsoorten, t. w. de taal zonder plichtplegingen (ngoko); de taal met plichtplegingen (krómê); de taal tusschen plat en beleefd (madjô) en de hoftaal (bôsô kraton).

Het Soendaneesch heeft meer bestanddeelen van de oorspronkelijke grondtaal der Javanen.

Het Madoereesch heeft geen taalsoorten.

De godsdienst der Javanen is Mahomedaansch, doch vermengd met Heidensche of Hindoesche begrippen.

Deze bewoners leven meest van landbouw en visscherij, sommige van handwerken.

§ 3. *De verdeeling van Java.*

Java wordt verdeeld in Oost- en West-Java door den Merapi en den Merbaboe; deze twee deelen verschillen in klimaat, grond en plantengroei.

West-Java heeft hooger binnenland en meer lommerrijke wouden dan Oost-Java.

Oost-Java heeft echter een zwart bruinen grond, die beter is dan de roode van West-Java.

Java wordt ook verdeeld door de geschiedenis in de Soenda-landen en Eigenlijk-Java.

De Soenda-landen liggen ten westen van de rivieren Losari en Tjitandooi.

Eigenlijk-Java ligt ten oosten van deze twee rivieren.

De bewoners dezer twee deelen onderscheiden zich door kleedij, gestalte en taal.

De Madoereezen op Java wonen ten oosten van Soerabaya en maken daar een vijfde van de bevolking uit.

Eindelijk wordt Java ook nog verdeeld door de aardrijkskunde in West-, Midden- en Oost-Java.

Deze drie deelen maken thans 23 residentiën uit.

West-Java bevat er vijf van: Bantam, Batavia met Buitenzorg, Krawang, Cheribon en de Preanger-Regentschappen.

Midden-Java twaalf: Tegal, Pekalongan, Samarang, Kedoe, Bagelen, Banjoemâs, Soerakarta, Djokjakarta, Madioen met Patjitan, Kediri, Djapara, en Rembang, en

Oost-Java zes: Soerabaya, Pasoeroean, Probolinggo, Besoeki, Banjoewangi en 't eiland Madoera.

De hoofdplaatsen dezer Residentiën hebben dezelfde namen, behalve zes: Bantam met Sérang; Krawang met Poerwakerto; de Preanger-

Regentschappen met inlandsche hoofden (met Residenten, Assistent-Residenten, Controleurs, Adjunct-Controleurs en Adjunct-Commiezen).

Deze Residenten bestaan uit Assistent-Residenten, Regentschappen, Districten of Onderafdeelingen, onderdistricten (plaats van 25 de pen).

Dessaas (dorpen of steden) en Kampongs (dorpen of buurten).

§ 4. *Dessaas en Kampongs.*

Dessaas en Kampongs (steden en dorpen) zijn in Java in geheel anderen dan stedelijken en dorpen in Holland. Zij liggen in 't

vijld, en op 15 en 16 jarigen leeftijd die der jongens, wanneer beiden als meerderjarig beschouwd worden.

De huwelijken bepalen de ouders onderling: voor de jongens als zij 15 of 16 jaren oud zijn; voor de meisjes, als zij 8 of 9 jaren zijn, doch op 12 j. leeftijd wordt dan 't huwelijk meestal eerst voltrokken. Vóór het huwelijk komt er een bezoek van vader en bruigom, het zoogenaamde bruidzien. Alsdan kan de bruigom nog van de bruid afzien, als zij hem niet bevalt, maar het meisje mag niet weigeren. Tevens wordt dan de huwelijksdag bepaald. Acht of tien dagen voor het huwelijk komen de geschenken van den vader des bruigoms, bestaande in karbouwen, kleedjes, en vijf dagen te voren keukengereedschap, geld, kokosnoten, rijst, terwijl de uitnoodiging tot het bijwonen van het huwelijk rondgaat. Beiden zenden geschenken aan familie, en hoofden, bestaande in eetwaren. De nacht voor het huwelijk moeten beiden waken tegen de booze geesten. De Priester krijgt geschenken. Het feest duurt twee dagen, eer zij bij elkander komen. De echtscheiding gaat gemakkelijk; de vrouw mag na drie maanden en tien dagen weder met een ander trouwen, doch de man mag zich niet weder vereenigen voor de vrouw een ander heeft.

Bij het overlijden roept men God en Mahomet aan; de doode ligt met het hoofd naar het noorden, wordt gewasschen en in een diep graf gelegd met het aangezicht naar Mekka. De dag des overlijdens wordt gevierd na 1, 3, 7, 40, 100 dagen, 1 jaar, 1000 dagen en 8 jaren.

Poppenspel, muziek, dans en zang, benevens dierengevechten bemint het volk hier zeer.

West-Java.

§ 1. *De res. Bantam.*

West-Java grenst ten oosten aan Tegel en Banjoemás en ten westen aan straat Soenda.

Op 873 vierk. geogr. mijlen wonen er 3,442,000 menschen, d. i. 4000 op 1 mijl.

De res. Bantam grenst ten noorden aan de Java-zee, ten zuiden aan de Indische zee, ten oosten aan Batavia en de Preanger-Regentschappen en ten westen aan straat Soenda.

Op 160 vierk. geogr. mijlen wonen er 600,000 menschen, d. i. bijna 3800 op 1 mijl.

De grond is er bergachtig, behalve in het noordoosten en levert voor de Europeesche markt: koffie, kaneel en peper.

Karang (5800) en Poeloesari (5000) zijn de voornaamste bergen, en de Tjilinga Tjipandang, Pantang en Tjikandi de grootste rivieren.

Het is verdeeld in de 4 afdeelingen: Sering, met Anjer, Pandeglang, Tjiringin en Lebak.

De voornaamste plaatsen zijn: Sering, de hoofdplaats, Bantam, Anjer, Pandeglang, Tjiringin, Rangkas-Beloeng, Lebak en Tjibeo.

Rangkas-Beloeng is de hoofdplaats der afd. Lebak.

De eilanden zijn: Dwars-in-den-weg, Lange eiland, Krakatau en Prinsen-eiland, in straat Sunda gelegen.

§ 2. *De Heidenen in Bantam.*

In de afdeeling Lebak van Bantam wonen Heidenen, ongeveer ten getale van duizend, afkomstig van het rijk Padjadjaran afstammelingen van hen, die zich daar vestigden met de vlucht voor en afgezonderd hebben. Zij worden spottenderwijze door de Mahomedaansche bevolking Badoewi genoemd, d. i. zonen der woestijn. Die Heidenen heeten zich zelven naar hunne dorpen. Hun hoofddorp is Tjibeo, waar maar 40 mannen, maar wel meer vrouwen wonen mogen. Zij hebben een wereldlijk en geestelijk gebieder, die, voor zoo ver wij gedacht is, zorgt. Hij mag zich aan geen Mahomedaan laten zien en heeft een onbelijke waardigheid. Zijn oudste zoon, die zijn opvolger is, helpt hem in het inwendige bestuur.

Den ander Hoofd is belast met de buitenwereld en met de mondelinge onderhandeling met het Ned. Gouvernement. De godsdienst dezer menschen is een veel-godendom. Zij gelooven, dat de zielen der godloozen na den dood in de kraters der vulkanen branden. Zij mogen niets verbouwen dan rijst en mais, doch de rijst alleen mag gekookt worden, terwijl het gebruiken van dieren verboden is, alsmede het gebruik van lastdieren en het paardrijden. Het schrijven, dit kleuren, behalve wit, blauw en zwart, het goud en de voorwerpen door anderen gemaakt, beschouwen zij als onrein. Op hun jaarlijksch feest maakt de aanzienlijkste vrouw van elk dorp het beeld der Beschermgoden van rijst; op een afzonderlijk veld gekweekt; andere vrouwen maken de lakas, zijnde eene meenigte met vleesch van varken, mierenpeters, stekelvarkens, neushoorns, slakken en garnalen. Zeven mannen dragen het beeld naar een bosch, zetten het op een matje, geven ei tot steun in den rug en zooveel lansen van oranjestokken er rondom als er mannen zijn, om de lakas zijn vruchtschotten van groene bladeren, een scherpioen en snin zijn de wachters der goden. Een fleschje met wijn en een met water hangen aan een bamboestuk, waar veel aangestoken en nu kan de Beschermgeest den Beschermgod trakteeren, die hij zelf het veld zuebrengt. Komen de mannen terug, dan schepen de vrouwen op rijstblokken, waarin de lakas verdeeld wordt.

§ 3. *De residentie Batavia met Buitenzorg.*

De residentie Batavia met Buitenzorg grenst ten noorden aan de Java-zee, ten zuiden aan de Preanger-Regentschappen, ten oosten aan Krawang, en ten westen aan Bantam. Zij zijn samen 109 v. g. m. groot met 875,600 inwoners, d. i. 8000 op 1 mijl.

De res. Batavia is vlak land, behalve Buitenzorg, dat zeer bergachtig is en koffie, suiker en vogelnestjes oplevert.

De voornaamste bergen zijn: de Salak, Pangerango en Megamendong, en de rivieren: de Tjidani, Tjiangkè en Tjiliwong.

Het is verdeeld in vier afdeelingen: Stad en voorsteden, Tangerang, Meester-Cornelis en Buitenzorg.

De voornaamste plaatsen zijn: Batavia de hoofdplaats, Tangerang, Meester-Cornelis, Bekassie en Buitenzorg.

§ 4. *Bijzonderheden van de residentie Batavia met Buitenzorg.*

Het land in deze residentie is meest particulier eigendom. Thans zijn de grootste landgoederen eigendom van de Europeanen en bezitten Chineezen of Inlanders meestal de kleinere perceelen.

Batavia is de hoofdstad der Ned. O. I. bezittingen en dezer residentie, met 60,000 inwoners, waaronder 16,000 Chineezen en 3000 Europeanen zijn, gelegen aan de Tjiliwong. Het is gesticht in 1619 door den Goev. Gen. Coen. Het heeft een mooie reede, gedenkteekenen, een militair hospitaal, een genootschap voor kunsten en wetenschappen, bekoorlijke wijken, fraaie pleinen; 't Koninksplein, dat één uur in omtrek heeft en 't Waterloo-plein. Het is de geboorteplaats van den wiskundige Homberg en van den Goev. Gen. van Cloon.

Buitenzorg is de hoofdplaats der assistent-residentie van dien naam, Bogor genaamd door de Inlanders, een aangename en gezonde plaats, waar de lucht bijna dagelijks door verfrissende regenvlagen wordt afgekoeld. Het buitenverblijf van den Goev. Gen., met een Gouvernements plantentuin, in 1818 aangelegd, is bezienswaard. Er is ook een landbouw-scheikundig laboratorium.

In de nabijheid is de schoone waterval Lontier, 150 voet hoog, gevormd door de Tjiapoes, en omgeven door een schoone landouw.

Onder de oudheden, die men er ziet, behooren de batoe-toelis of met opschrift voorziene steenen, de Artja-Thomas, d. i. 800 man, die in die steenen zouden veranderd zijn, omdat zij tegen de Mahomedanen streden, en de Steenen Olifant, (weleer eene offerplaats der Boeddhisten), die op zijnen toch van Sumatra naar Java uit de lucht zou gevallen zijn.

§ 6. *De residentie Preanger-Regentschappen.*

De res. Preanger-Regentschappen [illegible] van Batavia, [illegible] Krawang en Cheribon, ten zuiden aan de Indische zee, ten oosten aan Cheribon, Banjoemas en ten westen aan Bantam en de Indische zee. Haar bevolking van 800,000 menschen, woont op 350 [illegible] d. i. ruim 2250 op 1 mijl.

Het is zeer bergachtig en vruchtbaar en brengt veel koffie en thee voort.

De voornaamste bergen zijn: de Pangerango, Gedeh, Tjiloeang, en de rivieren de Tjiliwoeng, Tjimanoek, Tjitandoei en Tjimandiri.

Het is verdeeld in 5 afdeelingen: Bandoeng, Tjandjoer, Soemedang, Limbangan met de hoofdpl. Garoet en Sukapoera met de hoofdpl. Manondjaja.

Tot de voornaamste plaatsen behooren: Bandoeng de hoofdplaats, Tjandjoer, Soemedang, Manondjaja, Garoet en Tjiamis.

§ 6. *Bijzonderheden van de residentie Preanger-Regentschappen.*

Bijzonderen opmerking verdient in deze residentie de vlakte van Bandoeng, die een groot [illegible] provincie in Nederland, met heuvels, ravijnen, beemden, rijstvelden overdekt, en bergsvorming door bergen ingesloten, met 130,000 inw.

Op deze vlakte verheft zich Bandoeng, de hoofdstad 2300 voet boven de zee, in de nabijheid zijn men het [illegible] Soendanlavu. De regentswoning van Bandoeng is een der schoonste van Java.

Vroeger was Tjandjoer de hoofdstad, ten westen van Bandoeng gelegen, aan den voet van den Gedeh, 1450 voet boven de zee, een gezonde en fraaie plaats, in den omtrek ligt Tjipanas aan den grooten weg met een pietwerkhuis van den Goevernement en een Chinesche bron. Soemedang is ook een schoone plaats, in een dal gelegen.

Hindeloorden kan men in deze residentie gaan zien bij Gedjongbroe-wetan ten oosten van de Afd. Bandoeng.

De Chinezen hebben in deze residentie geen toegang.

§ 7. *De residentie Krawang.*

De res. Krawang [illegible] noord aan de Java-zee, zuid aan de Preanger-Regentschappen, oost aan Cheribon en west aan Batavia.

Op 95 v.z. m. woont er 171,600 menschen of bijna 1800 op 1 mijl.

Langs de kust is het zanderig en moerassig; landwaarts in vlak, en in het algemeen vruchtbaar. Voor de Europeesche markt levert het op: koffie, thee en kaneel.

Onder de voornaamste bergen behooren de Pangkoeban-Prahoe

en Boekit-Toenggoel; onder de rivieren de Tjilamaja, Tjiasem en Tjisewoe.

Het bestaat uit de afdeeling Krawang en de particuliere landen Tjiasem en Pamanoekan.

De voornaamste plaatsen zijn: Poerwokerto de hoofdplaats, Krawang, Tjikao, Tjiasem en Pamanoekan.

§ 8. *Bijzonderheden van de residentie Krawang.*

Het westelijke deel of de afdeeling Krawang is landsdomein, bestaande uit 5 distrikten en 18 etablissementen van landbouw, waarvan Tjilangkap, digt bij de hoofdplaats gelegen, het voornaamste is.

Het overige gedeelte der residentie Krawang is van tijd tot tijd aan particuliere grondeigenaars verkocht.

In 1832 stond het Chineesche werkvolk van het Etablissement Tjilangkap op, plunderde de hoofdstad Poerwokérto, gelegen aan de Tjitaroem, doch werd bij Tandjong-Poera geheel verslagen.

In 1835 had men hier bij Tjikao, waar de Tjitaroem en Tjikao te zamen vloeien, een hevigen boschbrand.

Merkwaardig is nog in deze residentie een warme bron in het distrikt Wanajasa, bij de dessa Tjiatjas, waar het water op ontelbare plaatsen uit den bodem opstijgt en zoutachtig van smaak is. Ook is er een koude staalbron in het distrikt Segala-herang met ziltig, prikkelend water.

§ 9. *De residentie Cheribon.*

De res. Cheribon grenst ten noorden aan de Soenda- of Javazee, ten zuiden aan de Preanger-Regentschappen en Banjoemas, ten oosten aan Tegal en ten westen aan Krawang en de Preanger-Regentschappen.

Er wonen ruim 928,350 menschen op 128 v. g. m. of 7270 op 1 mijl.

Aan de Noordkust, in de afdeeling Indramajoe is de grond vlak en moerassig, maar overigens bergachtig.

Voor den buitenlandschen handel brengt het voort koffie, thee, suiker, indigo en cochenille.

De Tjerimai (9695) en Lawoer zijn de voornaamste bergen, en de Losari en Tjimanoek zijn er de grootste rivieren.

In 5 afdeelingen is het verdeeld: Cheribon, Madjalengka, Koeningan, Indramajoe en Galoe.

De voornaamste plaatsen zijn, Cheribon de hoofdplaats, Madjalengka, Koeningan, Indramajoe, Galoe en Pendjaloe.

§ 10. *Bijzonderheden der residentie Cheribon.*

In 1804 en 1805 heerschte hier eene pestziekte, die het grootste gedeelte van de bevolking der hoofdplaats Cheribon in het graf

steppe. Deze strekt zich langs den grooten Midden-weg, heeft breede straten, meest bezet met bamboezen woningen en beplant met fraaije boomen. In de Chineesche wijk woont de Kapitein met zijne rijk versierd is. De stad en de reede worden bestreken door een Fort, de Bescherming genaamd; dezelfs kruitmagazijn sprong in October 1835 door een noodlottig toeval in de lucht en verdorf zwakte groote schade.

Een half uur ten noorden van de stad ziet men het graf van Ibn Moelana, d. i. zoon des Heeren, een Arabier, die in het begin der 15de eeuw in Westjava den Mahomedaanschen godsdienst heeft ingevoerd.

Aan den weg van Cheribon naar Koeningan vindt men de ruine, Soengi-pagi, zijnde de overblijfsels van het lustverblijf van sultan Sepoe, d. i. de oudste, zonderling en kunstig gebouwd door een Chinees, twee eeuwen geleden.

Bij Cawali in Galoe zijn 4 groote steenen, met opschriften, in het oud-javaansch (kawi). Ook is er bij Palimanan in Madjalangka een heilige grot, door Javaansche priesters bewaakt.

Midden-Java.

§ 1. *De residentie Tegal.*

Midden-Java wordt ingesloten door Cheribon en de Preanger-Regentschappen ten westen, en Soerabaya en Pasoeroean ten oosten.

Op 920 v. g. m. wonen ruim 7,191,360 menschen, d. i. 7,300 op 1 mijl, dus 2900 meer dan in West-Java op 1 mijl.

De residentie Tegal grenst noord aan de Java-zee, zuid aan Banjoemas, oost aan Pekalongan en west aan Cheribon.

Hare grootte is 53 v. g. m., en hare bevolking 510,000, d. i. 9600 ruim op 1 mijl.

In het noorden is de grond vlak, in Brebes moerassig, en overigens bergachtig en brengt koffie en suiker voort.

De voornaamste berg is de Slamat; de Pamali, Losari en Tjomal zijn er de grootste rivieren.

Het is verdeeld in 3 afdeelingen: Tegal, Brebes en Pamalang.

De voornaamste plaatsen zijn: Tegal de hoofdplaats, Brebes, Losari, Pamalang en [illegible].

§ 2. *Bijzonderheden der residentie Tegal.*

De hoofdplaats Tegal ligt aan het Noorder-zeestrand en heeft 25,000 inwoners.

Het is een levendige plaats door produkt-afvoer, met een goede haven en een oud fort.

Ten zuiden ligt Lebaksoc in eene vallei, waar men in de nabijheid, in de kampong Pasarean, het graf ziet van Tegal Wangi of Aeb Prabon, den berechten Keizer van Mataram.

Een ander, zoogenaamd heilig graf van een der eerste Islam-predikers vindt men bij Pamalang, oost-ten-zuiden van Tegal.

Tevens herinneren wij hier, dat tusschen Tegal en Cheribon de grens is der twee afdeelingen, waarin de bewoners van Java verdeeld zijn, door geschiedenis, taal, zeden, gewoonten en karakter.

Al wat west van de Losari woont, is Soendaneesch.

Al wat oost van de Pamali woont, is Javaansch.

De bevolking tusschen de Losari en Pamali verstaat beide talen.

§ 3. *De residentie Banjoemas.*

De residentie Banjoemas grenst ten noorden aan Tegal, Cheribon en Pekalongan, ten zuiden aan de Indische zee, ten oosten aan Bagelen en ten westen aan de Preanger Regentsch. en Cheribon.

Er wonen thans 688,700 menschen op 99 v. g. m. of 6950 menschen op 1 mijl.

De grond is in het noorden bergachtig, in het zuidwesten moerassig en ook langs de zuidkust zandig; hij brengt voort veel de Europeesche markt koffie, suiker en indigo.

Men vindt er het Dieng gebergte en de rivieren Serajoe en Tjilandoei.

Zij bestaat uit 5 afdeelingen: Banjoemas, Poerwokerto, Poerbolinggo, Tjilatjap en Bandjarnegoro.

De voornaamste plaatsen zijn: Banjoemas de hoofdplaats, Poerbolinggo, Bandjarnegoro, Tjilatjap en Poerwokerto.

§ 4. *Bijzonderheden der residentie Banjoemas.*

Tot deze residentie behoort het eiland Kembangan, dat voor den natuurvorscher zeer merkwaardig is. Aan de oostelijke kust van dit eiland verheft zich eene kleine rots boven het water, waarop de boom groeit, die de bij de Inlanders zoo hoog geachte bloem Djoje-Kosoema draagt. Volgens de Javaansche wet moet deze bloem bij de kroning eens nieuwen soeschoenans (keizer) gebruikt worden. Deze bloem groeit nergens anders dan op die rots, welke slechts met levensgevaar te genaken is. Daarom gaat het plukken van die bloemen met een aantal voorbereidende plechtigheden en offerandeu vergezeld, terwijl zij alleen door de gewijde hand der priesters mogen gepluk worden. De bevolking staat intusschen met gespannen verwachting de aankomst dier bloemen af te wachten, begroet haar met den diepsten eerbied en vervoert haar onder luid vreugdebetoon naar hare verdere bestemming.

Bovendien is op dit eiland Kembangan een kokend meer, een wèl van stiklucht en een grot, bijna in het midden van het eiland. Deze grot gelijkt veel op een tempel en is 50 passen lang en 25 breed. Men vindt daarin een breeden steenklomp in den vorm eener legerstede, daarnaast een opgehoogd graf en wat verder een derden steen, die wel wat van een doopbekken heeft. Vele bijgeloovige begrippen zijn van die grot in omloop onder de Javanen, die het geheel met den naam van tempel bestempelen.

In het distrikt Batoor bij Dieng, in het noordoosten, zijn nog eenige oudheden en overblijfsels der Braminen. Hier vindt men in sommige tempelholen ruw bewerkte altaren van arduinsteen. De schoone vallei van Dieng schijnt de woonplaats eenmaal geweest te zijn van de Braminen. Men heeft er reeds veel voorwerpen van menschelijke kunst opgedolven, o. a. eenige van goud en andere metalen, die met zinnebeeldige, Braminsche figuren prijken.

§ 5. *De residentie Pekalongan.*

De res. Pekalongan grenst noord aan de Java-zee, zuid aan Banjoemàs, oost aan Samarang en west aan Tegal.

Zij is 29 v. g. m. groot en heeft 334,333 inwoners, d. i. 11,500 bijna op 1 mijl.

De grond is in het noordwesten vlak en overigens bergachtig en levert vooral koffie en suiker op.

Onder de bergen is de Prahoe de voornaamste, en onder de rivieren de Oetoe-Djami, Kali-Koetoe en Batang.

Er zijn 2 afdeelingen: Pekalongan en Batang.

Tot de voornaamste plaatsen behooren; Pekalongan de hoofdplaats, Batang en Sedajoe.

§ 6. *Bijzonderheden der residentie Pekalongan.*

De hoofdplaats Pekalongan is een lief stadje met een kapitale brug over de rivier Pekalongan. Er is veel handel. Het oude fort wordt thans tot magazijn gebruikt.

Ten westen van Pekalongan ligt Batang, de hoofdplaats des assistent-residentie en des regentschaps van dien naam, aan den grooten weg.

In het zuidelijke gebergte van deze residentie treft men vele heete zwavelbronnen aan, waarvan sommige modder uitwerpen.

In het Dieng gebergte, liggen hier de meeren Mindjir en Telaga Warna, 4 à 500 voet boven de zee.

Ook vindt men hier een Stikvallei, aldus genoemd naar de ongezonde dampen, die de bodem opgeeft, en die doodelijk zijn voor hem, die zich daar nederlegt.

In het zuiden der residentie vindt men ook vele sporen van den voormaligen eeredienst der Javanen, bestaande uit overblijfsels van tempels, veelal uit lava-steen gebouwd, o. a. afbeeldsels van Genesa en Boeddha.

§ 7. *De residentie Samarang.*

De res. Samarang grenst ten noorden aan de Javazee en Djapara, ten zuiden aan Kedoe, Soeraka ta en Madioen, ten oosten aan Rembang en ten westen aan Pekalongan.

Op 89 v. g. m. wonen er 1,040,870 menschen of 11,708 op 1 mijl.

De grond is hier bergachtig, behalve in de afdeelingen Demak en Grobogan. Rijst, koffie, suiker en tabak zijn hier de voornaamste handelsprodukten.

De Merbaboe en de Soerelojo zijn de voornaamste bergen.

De Kendal en Samarang zijn de grootste rivieren.

Deze residentie bestaat uit 5 afdeelingen: Samarang, Kendal, Demak, Grobogan, Ambarawa met Salatiga.

De voornaamste plaatsen zijn, Samarang de hoofdplaats, Kendal, Demak, Poerwodadi, Ambarawa en Salatiga.

§ 8. *Bijzonderheden der residentie Samarang.*

De hoofdplaats Samarang is na Batavia de voornaamste stad van Java. Zij ligt aan den grooten weg, bij het Noorderzeestrand en aan den mond der Samarang en heeft 60,000 inwoners. Bodjong en Pontjal zijn twee schoone voorsteden. Onder de belangrijke gebouwen merken wij op het paleis van den vroegeren Goeverneur van Java's oosthoek, thans het Residentie-huis, de Kazerne, het Hospitaal, het Gouvernements- en Proveniershuis, weeshuizen. Het heeft vele landsmagazijnen, veel land- en zeehandel. De haven verkeert echter nog in een slechten staat en vereischt spoedig verbetering. Er zijn goede fortificatien. In 1741 is de stad door den keizer van Mataram Pakoe Boewôno II te vergeefs belegerd, maar in 1811 is zij door de Engelschen bezet.

Ten zuiden van deze stad ligt Salatiga met het fort de Hersteller. Deze plaats heeft in 1811 door het teekenen van het verdrag van afstand aan Engeland van Java een treurige geschiedkundige vermaardheid verkregen.

Noord-ten-Westen van Salatiga ligt Ambarawa met de hoofdvesting Willem I, in 1865 en 1867 door aardbeving bijna geheel verwoest. Ook leed het kampement Banjoe-Biroe zeer veel.

Oost-ten-Noorden van Samarang ligt Demak, eens de zetel van den eersten Mahomedaanschen staat op Java onder Raden Patah.

Het distrikt Selo, noordoost van Poerwodadi behoort volgens vroe-

gen, volgens van Soemarkta, dewijl bij de hoofdplaats van dit distrikt de graven liggen van eenige personen der oorspronkelijke familie van Kartasoera. Tusschen Djamak en Poerwodadi vindt men het Eenwig veen, alwaar een plek, waar de opstijgende gassen door de zuurstof der lucht ontstoken worden.

§ 9. *De residentie Kedoe.*

De res. Kedoe grenst ten noorden aan de Afd. Kendal van de res. Semarang, ten zuiden aan Djokjokarta, ten oosten aan Soerakarta en Samarang, en ten westen aan Bagelen.

De grootte is ruim 89 v. g. m., en de bevolking 497,330 menschen, d. i. 41,470 op 1 mijl.

De grond is een uitgestrekt en zeer vruchtbaar dal tusschen bergen, en levert koffie en indigo op.

De Twee Gebroeders of de Sindoro en Soembing zijn de voornaamste bergen.

De Progo is de voornaamste rivier.

De residentie bestaat uit 3 afdeelingen, t. w. Kedoe, Temangoong en Menoreh.

De voornaamste plaatsen zijn: Magelang de hoofdplaats, Menoreh, Moendoet en Temangoong.

§ 10. *Bijzonderheden der residentie Kedoe.*

De hoofdplaats van Kedoe is Magelang, aan de Progo, ongeveer 1000 voet boven de zee gelegen met verscheidene steenen gebouwen, o. a. het schoone residentie-huis en de talen van den Regent. Dicht bij deze plaats werd de bekende Dipo Negoro in 1830 gevangen gehouden.

Vooral merkwaardig is in deze Residentie de Braminsche tempel Boro-Bodor, bij de Progo, ruim 2½ uur van Magelang, in het distrikt Menoreh. Hij bestaat uit piramidaalvormig te zamen gevoegde basaltsteenen. Het is de prachtigste ruine van Java's oude tempels, met sierlijk uitgehouwen steenen beeldjes, lotweck, en heeft aan den voet 332 en overigens 90 voet in omtrek.

Men ziet in deze residentie ook twee heilige graven; een op den kruin van den Soembing en een bij Kradangan noordoost van Magelang, in het distrikt Ballak, van den hoogepriester Wisnoe Soenoh tevens vindt men hier de overblijfsels van een Braminsch dorp.

Ook is in deze residentie nog het dorpje Tidar (bij Magelang), welks kruin poessar heet, d. i. navel, wijl het als 't middelpunt van Java beschouwd wordt. Voort dien poessar zou een spijker geslagen zijn die het drijvende eiland Java aan de wereld vasthoudt.

Eindelijk, in deze residentie streden in overoude tijden de Brama-nen tegen de Boeddhisten, welke laatsten aangevreten, hare zijn de meeste gedenkteekenen van hunnen eeredienst, hier was 't bloedige strijdtooneel, nog zoo weinig jaren geleden, tegen Dipo Negoro.

§ 11. *De residentie Bagelen.*

De res. Bagelen grenst noord aan Pekalongan, zuid aan de Indische zee, oost aan Kedoe en Djokjokarta en west aan Banjoemas.

Op ruim 57 v. g. m. wonen er 797,866 menschen, d. i. 13,828 op 1 mijl.

De grond is in het noorden bergachtig, in het zuiden vlak en over het algemeen vruchtbaar, en geeft koffie, thee en kaneel.

De voornaamste berg is de Prahoe, en de voornaamste rivieren zijn de Bogowonto, Djali en Serajoe.

Er zijn 6 afdeelingen: Poerworedjo, Koeto-Ardjo, Kebroemen, Karang-Anjar, Ambal en Ledok.

Voornaamste plaatsen: Poerworedjo de hoofdplaats, Kebroemen, Ambal, Karang-bolong, Wonosobo, Koeto-Ardjo, Karang-Anjar en Gombong.

§ 12. *Bijzonderheden der residentie Bagelen.*

De hoofdplaats der res. Bagelen is Poerworedjo aan de Bogowonto, 2500 voet boven de zee gelegen, met een kampement.

Wonosobo, dat ten noorden van Poerworedjo ligt en de hoofdplaats van de afdeeling Ledek is, ligt bijna even hoog als Poerworedjo.

Noord-ten-westen ziet men het fort Generaal Cochius bij Gombong, terwijl men oost van het voorgebergte Karang-Bolong de bekende vogelnestklippen vindt.

Onder een 4 tal meren, die hier zijn, verdient het groote Rawa onze opmerking, als zijnde meer dan een uur lang en een half uur breed, en zeer visschrijk.

Behalve dit meer verdient ook de rivier Bogowonto onze opmerking, in deze rivier toch verdronk eens een Mataramsche Prins, waarom geen Prins van dit Huis die rivier meer mocht overtrekken. Doch Dipo-Negoro, naar Bagelen willende trekken, ging daar toch over, zeggende, dat de Bogowonto bij Semarang in de Berang valt, en dat het dus daar niet de Bogowonto, maar de Berang is.

§ 13. *De residentie Djapara.*

De res. Djapara grenst ten noorden aan de Java-zee, ten zuiden aan de Afd. Demak en Grobogan, ten oosten aan Rembang en de Java-zee en ten westen aan de Java-zee.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

Hare grootte is 42 v. g. m. en de bevolking 593,828, d. i. 14,138 op 1 mijl.

De grond is er zeer bergachtig, behalve het zuidoosten, en brengt koffie, suiker en tabak voort.

De Moerio, 4000 voet hoog, is de voornaamste berg, en de Djawana en Dolok zijn de grootste rivieren.

Het bestaat uit 4 afdeelingen: Pati, Djapara, Djewana en Koedoes.

De voornaamste plaatsen zijn: Pati de hoofdplaats, Djapara, Djewana en Koedoes.

§ 14. *Bijzonderheden der residentie Djapara.*

De hoofdplaats Pati ligt aan den Grooten weg, en was het oord waar Dipo Negoro zich nestelde gedurende langen tijd. Vroeger was Djapara, dat bij de westkust ligt, de hoofdplaats dezer residentie, doch deze stad is thans zeer vervallen. Daarentegen is Djewana, oost van Djapara, een zeer welvarende plaats, waar men het oude fort thans voor magazijn gebruikt.

Den 3 Februari 1820 heeft in deze streken een hevige storm gewoed, die vooral op het visschers-eiland of Penganten, ruim een uur bewesten Djapara gelegen, zich deed gevoelen. Storm en vulkanische werking spanden zamen om dit eiland te vernielen. Sinds dien dag was het in twee deelen gescheiden. De Inlander heeft het Penganten genoemd, d. i. bruiloftseiland, daar de overlevering wil, dat in vroegere jaren een vorstelijke bruid met geheel haar gevolg verongelukt is, in de nabijheid van dit eiland.

§ 15. *De residentie Djokjokarta.*

De res. Djokjokarta grenst noord aan Kedoe en Soerakarta, zuid aan de Indische zee, oost aan Soerakarta en west aan Bagelen.

Op 58 v. g. m. wonen er 363,063 menschen of 6270 op 1 mijl.

De grond is er bijzonder bergachtig, behalve in het zuiden, en levert op voor den handel: rijst, koffie, suiker, tabak en indigo.

De Merapi is de voornaamste berg, en de Oepak de grootste rivier.

Het is verdeeld in de 2 regentschappen: Mataram en Goenoeng-Kidoel.

De voornaamste plaatsen zijn: Djokjokarta de hoofdplaats, Nangoelan, Brosot, Pisangan, Galoor, Dikso, Brambanan en Mentjingan.

Het bestuur en de administratie zijn in deze residentie van die der andere onderscheiden:

De Sultan heeft het bestuur en de administratie over zijne landen.

De onafhankelijke Pangeran Noto Prodjo over het hem afgestane gewest Kalibawang, bij Kedoe's grenzen.

De onafhankelijke Pangeran Pakoe Alam, thans Soeroje Soero Ningrat over het hem afgestane gebied Gadoer.

Het Nederl. Gouvernement, over het district Nangoelan, dat de Resident bestuurt.

Overigens is de Resident hier belast met het gezag over de Europeesche en niet-Javaansche bevolking; met de zorg, om de gesloten verdragen te doen nakomen en met de leiding van de regeeringsdaden van den Sultan en de inlandsche Hoofden. Behalve de produkten van het district Nangoelan ontvangt het Gouv. de opbrengst der belastingen, verpachtingen en regalieën.

§ 16. *Bijzonderheden der residentie Djokjokarta.*

De hoofdplaats Djokjokarta, met 90,000 inw., ligt aan de Oepak, en is, sinds 1753, de residentie des Sultans en des Ned. Residents. Het is tevens de zetelplaats van de onafhankelijke Prinsen Pakoe Alam en Notò Prodjò. De Kraton of het koninklijke paleis ligt midden in de stad, en wordt bestreken door het fort; het is 3600 voet lang en 2400 breed, met een muur van 15 voet dik, waarop wachttorens zijn, terwijl binnen den omtrek des kratons het vervallen waterkasteel staat, dat onder water doorloopende, gemetselde toegangen heeft. Ook deze residentie is het tooneel geweest van den oorlog met Dipo Negòrò. Hier zegevierde hij te Pisangan, maar werd te Dikso verslagen.

Vele ruïnes van tempels doen ons hier aan de Hindoes denken, o. a. viel meer bij Brambanan een groep van elf tempels, waarvan twee zeer groot zijn; een met ongeschonden beelden van den Brahmadienst, verder de Duizend-tempels, zijnde een groote met 176 kleinere.

Ook vindt men hier de overblijfsels van het paleis van den Hindoe-Vorst Rodjò-Bòkò.

Bij Imogiri en Pasar-Gedeh zijn de vorstelijke begraafplaatsen; de eerste is van de Vorsten van Soerakarta en Djokjokarta en wordt bewaakt; de tweede is van jongere Vorsten van Djokjokarta; hier was eenmaal de eerste regeeringszetel van Mataram.

De groot Ninhe-Kodam, het vechtlijf van de beschermgoden van het Mataramsche rijk, ligt aan de Zuidkust.

§ 17. *De residentie Soerakarta.*

De res. Soerakarta grenst ten noorden aan Samarang, ten zuiden aan de Indische Zee, ten oosten aan Madioen en Patjitan, en ten westen aan Samarang, Kedoe en Djokjokarta.

Het is ruim 112 v. g. m. groot en heeft 742,800 inw. of 6,895 op 1 mijl.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

De grond is er zeer vruchtbaar, maar in het zuiden niet; rijst, koffie, suiker, tabak, indigo en vogelnestjes zijn de handelsprodukten.

De Merapi en Lawoe zijn de hoogste bergen, en de Solo de grootste rivier van geheel Java.

De Solo ontspringt in het zuidwesten van Soerakarta, loopt Z.-N. door Soerakarta, dan oost door Madioen, neemt de Madioen op bij Ngawi (Awi), gaat door Rembang, en valt na een' loop van 70 mijlen bij Sedajoe in de res. Soerabaya in de Javazee.

Het is verdeeld in de gewesten: Padjang en Soekowate.

De voornaamste plaatsen zijn: Soerakarta de hoofdplaats, Kartasoera, Klatten, Bojolali, Ampel en Paloör.

Bestuur en administratie zijn hier als volgt:

De Soesoehoenan of keizer heeft de administratie en het bestuur over zijne landen.

De onafhankelijke Pangeran Mangkoe Negóró over het afgestane gebied in 1757 aan Mas Said, zijnde Kadoewang, Loroh en Matesse.

Het Nederl. Gouvernement is vertegenwoordigd door een Resident en Assistent-Resident, en heeft hier dezelfde voordeelen als in Djokjokarta.

§ 18. *Bijzonderheden der residentie Soerakarta.*

De hoofdplaats Soerakarta of Solo met 110,000 inw., ligt aan de samenvloeiing van de Pepeh en Solo. Het is sinds 1744 de residentie des keizers en is ook de zetelplaats van den Ned. Resident en van den onafhankelijken Prins Mangkoe Negoro. 't Is grooter dan Djokjokarta en in 13 wijken verdeeld. Het fort Vastenburg is er in 1755 gebouwd. De voormalige residentieplaats was Kartasoera, ten westen van de tegenwoordige gelegen. Ten noordoosten ligt Bojolali met een fort, terwijl te Klatten, zuidwest van Solo, de strafdivisie ligt.

Ook in deze residentie vindt men verscheidene bouwvallen, o. a. ziet men er de ruïnes van Soekoe bij Karang-Pandang, zuidoost van Soerakarta, een Hindoetempel der 15e eeuw; de ruïnes van Djetto, aan de noordoostelijke helling van den Lawoe, zijnde ook Hindoetempels, en eindelijk de ruïnes van Brambañan in den omtrek van Klatten.

§ 19. *De residentie Rembang.*

De res. Rembang grenst noord aan de Java-zee, zuid aan Kediri en Madioen, oost aan Soerabaya en west aan Djapara en Samarang.

Er wonen ruim 731,000 menschen op 124 v. g. m., d. i. 5900 op 1 mijl.

De grond is er vrij droog en schraal, behalve in het oosten en levert op koffie, suiker en tabak.

De Pandan is er de hoogste berg en de rivier Solo neemt haren loop door deze residentie.

Het is verdeeld in 4 afdeelingen: Rembang, Toeban, Bodjonegoro en Blora.

De voornaamste plaatsen zijn: Rembang de hoofdplaats, Lassem, Bodjonegoro, Blora en Sekti.

§ 20. *Bijzonderheden der residentie Rembang.*

De hoofdplaats Rembang ligt aan het Noorder zeestrand en heeft eene haven, een scheepstimmerwerf, touwslagerij en zeilweverij. Noord-tot-oosten van deze plaats ligt Lassem, zeer welvarend door scheepvaart en handel, en meest bewoond door Chinezen.

Bodjonegoro, dat ten zuidoosten ligt, is bekend door zijne djatibosschen.

Toeban, ten oosten van Rembang, is ook eene welvarende plaats. In de nabijheid, t. w. bij de dessa Medjagong, is eene put van 80 voet diep, die door den Arabischen priester Kiai Pamor in een nacht zou gegraven zijn. Digt bij deze put is een grot, waarin de Hindoe-priester Bladjak Negolo zich ophield. Ook ziet men bij Toeban het graf-monument van den Soesoehoenan Bonang, met 5 poorten. Vijf uur van Toeban, bij de dessa Kapoe, in het district Djenoe, is het retshol Sereong, met eene heldere bron.

Den prachtigen waterval van Djodjogan, 120 voet hoog, kan men zien in het district Singahan, en is gevormd door het riviertje Ngaloup.

Eindelijk vindt men nog in de afd. Toeban bij Sekti een bassin, door de natuur gevormd, en tot badplaats ingericht, met zwaar geboomte omgeven en 8—10 voet diep.

§ 21. *De residentie Madioen.*

De res. Madioen met Patjitan grenst noord aan Rembang en de afd. Grobogan van de res. Samarang, zuid aan de Indische zee, oost aan Kediri en west aan Soerakarta.

De gezamenlijke grootte is 148 v. g. m. en de bevolking ruim 507,000, d. i. 3800 op 1 mijl.

De grond is hier zeer vruchtbaar; het levert op koffie, suiker, indigo, peper en vogelnestjes.

De voornaamste bergen zijn de Lawoe en Dorowadi; de rivieren zijn de Madioen, Grindoeloe of Patjitan en ook de Solo, die hier doorstroomt.

Het is verdeeld in 4 afdeelingen: Madioen met Magetan, Ngawi met Poerwodadi, Ponorogo met Saradenté en Ardjoe-Wiringeen, benevens Patjitan.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

De voornaamste plaatsen zijn: Madioen, Magetan, Ngawi Poerwodadi, Ponorogo, Ardjo-Winangoen, Soemerôto en Patjitan.

§ 22. *Bijzonderheden der residentie Madioen met Patjitan.*

De hoofdplaats Madioen ligt aan de Madioen en heeft eene redoute. Noord-ten-westen van Madioen is Ngawi (Awi), aan de samenvloeiing van de Solo en Madioen, met een fort en hospitaal. Zuid-ten-oosten van Madioen vindt ge Ponorôgô, waar een zoogenaamde Mahomedaansche Hoogeschool is. Bij Ponorôgô is ook een heilig graf.

Patjitan is eene levendige plaats, aan de Grindoeloe, met veel handel en scheepvaart en een fort. Ten oosten daarvan ligt Panggoel, een niet onbelangrijke handelplaats. Nabij Magetan is een Doergan-beeld, dat tot fontein dient, bij een gemetseld bad, terwijl men bij Pradjan, in het Lawoe-gebergte, een lauwe bron vindt, wier water als Seltzer-water smaakt.

§ 23. *De residentie Kediri.*

De res. Kediri grenst noord aan Rembang en Soerabaja, zuid aan de Indische zee, oost aan Pasoeroean en Soerabaja en west aan Madioen.

Op ruim 128 v. g. m. wonen er 400,530 menschen d. i. 3275 op 1 mijl.

De grond is het vruchtbaarst in het midden en brengt koffie, suiker en kancel voort.

De Dorowadi is er de hoogste berg en de Brantas de grootste rivier van Java na de Solo.

De Brantas of Kediri ontspringt op den Ardjoeno in Pasoeroean, loopt zuid door Malang, neemt de Moedjang op, wendt zich dan west, ontvangt de Trengalek, die van den Wilis komt, doorloopt Kediri in een noord-noordoostelijke richting tot Soerabaya, scheidt de afd. Soerabaya van Modjokerto, splitst zich in twee armen, waarvan de rechter Porong heet en op de grens van Soerabaya en Pasoeroean in zee valt, terwijl de linker, als hij zich bij Straat Madoera noord wendt, den naam van Brantas in Kalimas verwisselt, de stad Soerabaya doorloopt, en zich in Straat Madoera ontlast.

De res. Kediri is verdeeld in 5 afd.: Kediri, Ngrôwô, Trengalek, Berbek en Blitar.

De voornaamste plaatsen zijn: Kediri de hoofdplaats, Poeloeng-Agong, Trengalek, Berbek en Blitar.

§ 24. *Bijzonderheden der residentie Kediri.*

De hoofdplaats Kediri ligt aan de Brantas, en was vroeger de zetel van het rijk Dôhô. In den omtrek van Blitar is een pirami-

dale tempel, gebouwd van kubieke steenen en met beeldhouwwerk versierd. Ook ziet men er een' tempel gebouwd van kleine, gebakken steenen en versierd met beeldhouwwerk.

West van de hoofdplaats Kediri vindt men ook nog een beeld uit de oudheid in de grot Selo-Mongleng.

Maar vooral is hier nog bezienswaard het kolossale graf-monument Penampingan, in het distrikt Pekoetjen in de afdeeling Ngrôwô. Het is terrasgewijze gebouwd, uit steenen van 12 voet lang, 6 voet breed en 5 voet dik, en versierd met beelden, met inscripties, enz.

Oost-Java.

§ 1. *De residentie Soerabaya.*

Oost-Java wordt ten westen begrensd door Rembang en Kediri en ten oosten door Straat Bali.

Op 595 v. g. m. wonen er 2,942,500 menschen, d. i. 5000 op 1 mijl.

De residentie grenst ten noorden aan de Javazee, ten zuiden aan Kediri en Pasoerocan, ten oosten aan Straat Madoera of de Javazee en Pasaroean en ten westen aan Rembang en Kediri.

De grootte is bijna 109 v. g. m. en 1,265,800 de bevolking of 11,666 op 1 mijl.

De grond is tusschen de Kalimâs en Porong vlak en laag, in het noorden en midden kalkachtig, en in het zuiden zeer bergachtig en vruchtbaar; hij brengt voor den handel voort: koffie, suiker en tabak.

De hoogste berg is er de Ardjoeno; de grootste rivieren zijn er de Kalimâs en de Solo, die hier doorstroomen.

Het is verdeeld in 6 afdeelingen: Soerabaya, Modjokerto, Grisseh, Lamongan, Sedajoe en het eiland Bawean.

De voornaamste plaatsen zijn: Soerabaya de hoofdplaats, Modjokerto, Grisseh, Lamongan, Sedajoe, Sidho-Ardjo en Sangkapoera.

§ 2. *Bijzonderheden der residentie Soerabaya.*

Soerabaya, de hoofdplaats dezer residentie, heeft 90,000 inw. en ligt aan de Kalimâs en den grooten weg. Het is een omwalde vesting met voorsteden en ommelanden. 't Europeesche gedeelte ligt ten zuiden van de rivier en is door den grooten weg in tweeën gescheiden. In het noordelijk deel der stad vindt men den constructie-winkel, het laboratorium, de arsenalen, entrepôts, scheepstimmerwerf, magazijnen, pakhuizen; in het zuiden ziet men de kazernen en kantoren. De overige belangrijke gebouwen zijn: de Protestantsche en Roomsche kerk, het stadhuis, het residentie-huis in de wijk Simpang, de stoomfabriek van Baier & Co., twee moskeeën en een Chineesche tempel. De citadel Prins Hendrik ligt aan den mond

der vrijheid het kasteel te bouwen de stad. De rijk Ngampel, ten oosten, is de oorsprong der stad geweest. Zuid-ten-westen van deze stad ligt Malang met zijne uitgestrekte overdekking van de moordelijke lage landen, en nevelt het gezicht met schepstimmerwerken als wolkenluchten.

Bij Sidho-ardjo zijn nog ruines van het oude rijk Djenggolo en bij Modjokerto die van het oude Modjopahit.

Vier heilige gewaden zijn er ook nog te zien: dat van den Arabischen grijsaard Moulana Malik Ibrahim, bij Grissee (1406), dat van Radan Pekos op den heuvel Ceri (1405), dat van de vorsten van Champa bij de desa Tra-Woelan (1320) en dat van Pandja Ino Kerto Pati, den held der Javaansche romans-minjvers bij Sidho-ardjo.

§ 3. *De residentie Pasoeroean.*

De residentie Pasoeroean grenst noord aan Soerabaya en Straat Madoera, zuid aan de Indische zee, oost aan Probolinggo en west aan Kediri en Soerabaya.

Er wonen op 142 v. g. m. 187.735 menschen of 4.375 op 1 mijl.

De grond is er bergachtig, behalve langs de Noordkust, en zeer vruchtbaar in Koffie, suiker en tabak.

De Semeroe en de Ardjoeno zijn er de hoogste bergen, en de Porong de voornaamste rivier.

Er zijn 3 afdeelingen: Pasoeroean, Bangil en Malang.

De voornaamste plaatsen zijn: Pasoeroean de hoofdplaats, Grati, Malang en Bangil.

§ 4. *Bijzonderheden der residentie Pasoeroean.*

De hoofdplaats Pasoeroean ligt aan de Gombong met 30.000 inw. Men heeft er het fort Phenix. Oost-ten-zuiden is het vermaarde meer Klidoetanz, dat 500 voet diep is, en waarin krokodillen zijn, die de Inlanders voor heilig houden, en eenden, wier eieren bij menigte ingezameld worden. Ten westen ligt Bangil, waar Soerapati aan zijne wonden stierf in 1708.

Malang vindt ge ten zuiden van Bangil met een recordalescentengesticht. In den omtrek dezer plaats kan men ook eenige tempelruines zien en de bouwvallen van Soerapati's paleizen. Bij Bangil is een schoone waterval van 50 voet hoogte, die statig uit een woud komt aanzetten en met donderend geraas neerstort.

Maar vooral is bezienswaardig het Blauwe water of Banjoe-biroe, bijna 4 uur van Pasoeroean. Het is een diepe Kom, door zoete boomen overschaduwd. Het water schijnt door de diepte blauw. Een bad-etablissement is daarbij opgericht.

§ 5. *De residentie Probolinggo.*

De residentie grenst noord aan de Java-zee, zuid aan de Indische zee, oost aan Besoeki en west aan Pasoeroean.

Er wonen 324,630 menschen op 75 v. g. m., d. i. 4328 op 1 mijl.

De grond is in het noorden en zuidoosten vlak, en overigens bergachtig, en geeft voor den handel koffij en suiker.

De voornaamste bergen zijn: de Brômo en Semeroe, en de rivieren: de Probolinggo en de Kewedoesan.

Het bestaat uit drie afdeelingen: Probolinggo, Kraksan en Loemadjang.

De voornaamste plaatsen zijn: Probolinggo de hoofdplaats, Kraksan, Ledok-ombô en Loemadjang.

§ 6. *Bijzonderheden der residentie Probolinggo.*

In deze residentie Probolinggo verdienen vooral onze aandacht: de Heidenen in het Tenggersche gebergte. Zij zijn afstammelingen van de onder Kjahi Dadap Poetih daar gekomen vluchtelingen van Modjopahit (1478). Vóór dien tijd was die streek onbewoond; thans zijn er 58 dessaas, waarvan er 39 in Pasoeroean en 19 in Probolinggo zijn. Het getal der bewoners wordt van 3000 tot 7000 gesteld. Al de dessaas liggen van 4000—8000 voet boven de zee, o. a. de dessa Ledok-Ombo (6070 voet). De huizen zijn van boomstammen en alang-alang (grassoort), zeer lang, met één deur naar den Brômô (Brahma). Vele gezinnen wonen daarin te zamen. De haard brandt altijd en is midden in het huis, terwijl de voegen of reeten overal goed toegestopt zijn. Zij hebben poppen voor goden (dewas) en voor overledenen. Zij zijn bijgeloovig, kinderachtig, dom en leelijk, doch sterk en gespierd. Zij leven vreedzaam en kennen geen diefstal. Een doekoen is hun priester en geneesheer. Hun jaar duurt ook 12 maanden, hun maand 30 dagen of 6 weken, oodat hunne week 5 dagen telt. Zij verbouwen mais, en Europeesche groenten, en ruilen dit tegen rijst, olie en andere artikelen.

Zij houden eens in het jaar een groot feest op den Dasar of het Zandmeer van den Brômô, en slaan er dan hutten op. Bij die gelegenheid klimt de opperpriester den kraterrand van den Bromo, bidt om den zegen van Brahma en werpt offers in den krater.

§ 7. *De residentie Besoeki.*

De residentie Besoeki grenst ten noorden aan de Java zee, ten oosten aan Banjoewangi, ten zuiden aan de Indische zee en ten westen aan Probolinggo.

Op 100 v. g. m. wonen er 308,455 menschen of 3080 op 1 mijl.

De grond is er zeer vruchtbaar, landbouw in het algemeen, de handelsgewassen zijn: koffie en suiker.

De hoogste bergen zijn: de Rawoen en Kockoesan en de grootste riviertjes: de Pasir en Besoeki.

Het is verdeeld in 2 onderdeelingen: Besoeki, Panarookan en Bondowoso.

De voornaamste plaatsen zijn: Besoeki de hoofdplaats, Sitoebondo, Panaroekan en Bondowoso.

§ 8. *Bijzonderheden der residentie Besoeki.*

De hoofdplaats Besoeki ligt aan het Noorderstraat en aan de rivier en laat van dien naam. Er is hier veel aanbouw van sirih, wanr, men ziet nu dezaats ter plaatse, waar vroeger de zee klotste. Er is een fortje met een kleine bezetting. Ten oosten dezer stad ligt Sitoebondo, aan den grooten weg, even als Panaroekan. Alhier eindigt de groote postweg, die bij Anjer in Bantam begint. Deze weg is 230 uren lang, en om de 10 minuten met een paal bezet, waarom men op Java bij bepaling van afstand spreekt van palen. De Gouv. Gen. Daendels heeft in 1808 dezen postweg laten aanleggen, ten einde de posterij te verseekeren, de gemeenschap over geheel Java te land te kunnen onderhouden bij staatsramp ter zee en de producten spoedig naar de havens te kunnen afvoeren. Deze weg loopt langs uitgrond, berg en vallei, zoodat alleen tusschen Samarang en Grissek, een afstand van 196 palen of ruim 52 uren, 71 bruggen moesten gemaakt worden.

§ 9. *De residentie Banjoewangi.*

De residentie Banjoewangi grenst noord aan Besoeki, zuid aan de Indische zee, oost aan straat Bali en west aan Besoeki.

De grootte is 84 ✕ 27 m. en de bevolking 43,129, dat is maar 513 op 1 mijl.

De grond is zeer bergachtig en woest, en geeft, voor de Europeesche markt, koffie en cochenille.

De voornaamste bergen zijn: de Merapi, Rawoen en Kockoesan.

De grootste riviertjes zijn: de Banjoesalit en Badjoel-natti.

Het bestaat uit de afdeeling Banjoewangi, waaronder ook de eilanden Bali en Lombok ressorteeren.

De voornaamste plaatsen zijn: Banjoewangi de hoofdplaats, Soekaradja, Banjoesalit, Badjoel-natti en Pampang.

§ 10. *Bijzonderheden der residentie Banjoewangi.*

De hoofdplaats Banjoewangi ligt aan straat Bali, en heeft 7000 inwoners. Het is een net [illegible] stadje, in 1777 aange-

legd, met het fort Utrecht. Noord-ten-westen vindt men Soekaradja, waar een Goevernements-etablissement voor landbouw is. Vele bannelingen worden als werklieden hier heen gezonden.

Vroeger was Banjoe-alit de hoofdplaats dezer residentie, en daarna nog Pampang, dat aan de baai van dien naam ligt.

Zuid-ten-westen van Banjoewangi ligt Rogo-Djampi, waar men de ruinen vindt van vroegere tempels (Matjan Poetih), doch zij zijn thans meest tot puinhoop vervallen. Het is wel jammer, dat men zulke oudheden niet beter in waarde houdt, daar deze ruines met fraai beeldhouwwerk en beelden moeten versierd geweest zijn.

§ 11. *De residentie Madoera.*

De residentie Madoera is van alle zijden door de Java-zee omgeven.

Op 115 v. g. m. wonen er 512,675 menschen, d. i. 4435 op 1 mijl.

De grond is er kalkachtig en niet vruchtbaar; het levert op zout, vogelnestjes en kokosolie.

Men vindt er wel heuvels maar geen bergen.

Ook de rivieren zijn er van weinig aanbelang.

Het is verdeeld in 3 op zich zelven staande gewesten: Pamakassan, Madoera of Bangkalan en Soemanap.

De voornaamste plaatsen zijn: Pamakassan de hoofdplaats, Bangkalan of Madoera, Kamal en Soemanap.

§ 12. *Bijzonderheden der residentie Madoera.*

Madoera wordt tegenwoordig bestuurd door den Panembahan Tjokro Adiningrat; Soemanap door den Panembahan Nôlô Kesoemô en Pamakassan door een' Pepatih. Deze vorsten leenen hunne gronden als achterleenen uit of laten ze besturen voor zich zelven, of verpachten ze aan Chinezen. De inkomsten dezer vorsten komen voort uit onderscheidene belastingen en vogelnestklippen. Zij moeten steeds een vast getal troepen voor het Nederlandsche Goevernement beschikbaar houden, mogen geen briefwisseling houden met de Regenten op Java of buiten 's lands, noch zonder voorkennis van den Nederlandschen Resident naar Java gaan.

Over Sumatra in het algemeen.

§ 1. Grenzen, grootte en bevolking, klimaat, gewas en producten.

Sumatra ligt noordwest van Java en zuidwest van het schiereiland Malakka.

Het grenst ten noorden aan den Indischen Oceaan, ten zuiden aan straat Soenda, ten oosten aan straat Malakka en ten westen aan den Indischen Oceaan.

Op 8035 v. g. m. wonen er nagenoeg 4½ millioen menschen, d. i. 560 op 1 mijl.

De moessons zijn er onregelmatiger en de kentering duurt er langer dan op Java.

Het oosten van Sumatra is vlak, alluviale grond, slecht bebouwd en weinig bevolkt, ongezond en met dichte wouden bezet. Aan de oostkust zijn vele eilandjes ontstaan. Het westen is bergland met vele riviertjes. De noord- en zuidkust zijn rotsachtig, maar de oostkust is meer geschikt voor kolonisatie.

Djatihout vindt men er alleen maar in Atjeh, maar ebben- en kamferhout vindt men op Sumatra's Westkust en ten noorden van den evenaar. Ook groeit hier een soort van boterboom, van welks vrucht een soort van boter komt. Onder de bloemen vindt men hier de parasiet Kroeboet of Rafflesia met een purperen hart en gele bloembladeren met sneeuwwitte plekken; deze bloem is 3 voet in middellijn, weegt 12—15 pond, terwijl in de kelk 7 liters water kunnen. Overigens brengt Sumatra voort: rijst, maïs, sago, koffie, suiker, tabak, peper, kaneel, kamfer, gember. Men heeft er olifanten, beeren, rhinocerossen, apen, argusvogels. Ook is er goud, tin, ijzer, koper, salpeter en zwavel te vinden.

§ 2. Over de Inlandsche bevolking van Sumatra.

De Inlandsche bevolking van Sumatra bestaat uit 2 rassen: het Maleische en het Batta-ras. Tot het Maleische ras behooren: de Atjehnezen, de eigenlijke Maleijers van Sumatra's Westkust, de bevolking van Bengkoelen, van Korintji en Redjang en West-Palembang, van Siak en anderen. Tot het Batta-ras behooren: de bewoners der Batta-landen, de Lampongers, de Pasoemahs in het zuid-

westen van Palembang en de bevolking van bijna al de eilanden langs de Westkust. Behalve de inboorlingen bevinden zich op Sumatra ook Chineezen, Arabieren en andere vreemde Oosterlingen, die zich vooral met den handel bezig houden.

Over het algemeen zijn er de Inlanders onbeschaafd en oorlogzuchtig. De Mahomedaansche godsdienst is er de heerschende, en verder de Heidensche; Christenen zijn er nog weinig.

§ 3. *Verdeeling en bestuur van Sumatra.*

Men kan Sumatra verdeelen in:

(*a*) Het goevernement van Sumatra's Westkust;
(*b*) de assistent-residentie Bengkoelen;
(*c*) de residentie Palembang;
(*d*) de Lampongsche distrikten;
(*e*) het rijk Siak met Kampar;
(*f*) het rijk Indragiri met Kwantan;
(*g*) de onafhankelijke rijken Atjih en de Batta-landen;
(*h*) de omliggende eilanden.

Het Nederlandsche Goevernement laat ook hier gelijk overal elders in Indie, de bevolking zooveel mogelijk onder het onmiddelijk toezicht van hun eigen hoofden en onder hun eigen wetten en instellingen, zoodat alleen het hoofdbestuur door Nederlanders wordt uitgeoefend.

Op Sumatra's westkust is een Hoofdofficier Goeverneur. De Assistent-Resident van Bengkoelen en de Residenten van de Lampongsche distrikten en van Palembang zijn echter onafhankelijk van dezen Goeverneur, maar afkankelijk van den Goeverneur-Generaal.

§ 4. *Het Goevernement van Sumatra's Westkust in het algemeen.*

Het Goevernement van Sumatra's Westkust grenst ten noorden aan Atjih, ten zuiden aan 't landschap Korintji van Palembang en aan Bengkoelen, ten oosten aan de Batta-landen, Siak, Indragiri en Palembang en ten westen aan de Indische zee.

De geheele bevolking van Sumatra's Westkust bedraagt 1,550,000 inwoners en de groote is 775 vierkante geographische mijlen of 2000 menschen op 1 mijl.

Het is een bergland met vele riviertjes.

Tot de voornaamste bergen behooren: de Dsaut, Berapi, Ophir of Pasaman, Singkalang, Merapi, Talang en Piek van Indrapoera

De grootste rivieren zijn er de Singkel en Indrapoera, en de meren Singkara en Manindjoe.

Het is verdeeld in 3 residentiën, te weten: Tapanoeli, Padang en Padangsche Bovenlanden.

De voornaamste plaatsen zijn: Padang, de hoofdplaats, Air-Bangis, Ipoh, Pasaman, Priaman en Indrapoera.

§ 5. *De Inlandsche bevolking op Sumatra's Westkust.*

Van de bewoners van Sumatra's Westkust is bekend, zij zijn vrijheidlievend, willen zij zich laten bestieren, bemiddelen, vaderlandslievend, doch zijn ook trouweloos, valsch, en koel zelfs bandel en aanmaak, doch zijn ook groote amusementenhouders en zetten voor vrouw en kroost op het spel. Moord kan bij hen afgekocht worden, zoodat geldboeten agencen is. De kinderen erven hier niet van den vader, maar wel moeders zusters of broers of hunne kinderen, zijne erfelijke waardigheid gaat niet op zijn zoon over, maar wel op zijn neef, zelfs ook het geval is met zijne schulden. De vrouw blijft eigenares van hoe wat, en hare bezittingen blijven in de familie.

De huwelijksboon is *f* 30, te betalen twaalf dagen minstens vooruit. Eene vrouw moet reden geven van echtscheiding en mag eerst 100 dagen daarna trouwen.

De doode wordt met veel insalijt herdacht op den 1ste, 3de, 7de en 100ste dag.

Zij hebben een begrafenis en dansen op Europeesche wijze, ook maaken zij veel van hanengevechten met kunstsporen, waartoe bepaalde vechtbanken bestaan.

De Islam is er in de 13e eeuw ingevoerd door Abdallah Arif en Sri Pradoeka. Den zwaarsten strijd hadden de Mahomedanen later te voeren tegen de Hindoes van Menang-Kabau, en toen in 1803 de Hadjis Miskin, Sommanik en Piabang met het vervallen Islamismus wilden herstellen, en opium, sterken drank, hanengevechten, enz. verboden, had dit een oorlog ten gevolge in 1822, bekend onder den naam van den oorlog der Padreos.

§ 6. *De residentie Padang.*

De residentie Padang grenst noord aan Tapanoeli, zuid aan Benkoelen, oost aan de Padangsche Bovenlanden en west aan den Indischen Oceaan.

De Ophir of Tasaman en Talang zijn er de voornaamste bergen en de Indrapoera is de grootste rivier van deze residentie.

De Benedenlanden bestaan uit moerassen en wildernissen, doch de Bovenlanden zijn erg goed bebouwd.

Het is verdeeld in 4 Assistent-residentien; Padang, Aer-Bangis met Rau, Priaman en Indrapoera.

De voornaamste plaatsen zijn Padang, de hoofdplaats Bangis, Rau, Pasaman, Priaman en Indrapoera.

Tot deze residentie behooren de Batoe-, Mentawei-, en Pageh-eilanden.

§ 7. *Bijzonderheden der residentie Padang.*

De stad Padang is niet alleen de hoofdplaats van de residentie van dien naam, maar van de geheele Westkust van Sumatra, en heeft 12000 inwoners. Zij is gelegen in eene schoone vlakte aan de Padang, gescheiden van de reede door den Apenberg, met veel handel in koloniale waren, stofgoud en schildpad. Hier is de zetel van den Burgerlijken en Militairen Goeverneur en van een Gerechtshof.

Ook Aër-Bangis en Priaman zijn gunstig gelegen voor den handel, maar Indrapoera is een zeer vervallen stad. Ten noordwesten van deze stad bij Salidal, aan eene baai van dien naam, vindt men goudmijnen.

Ten oosten van Aër-Bangis ligt de stad Rau met het fort Amerongen.

De 4 Assistent-Residenten, die in de residentie Padang het bestuur uitoefenen, zijn ondergeschikt aan den Civielen en Militairen Goeverneur van Sumatra's Westkust en worden bijgestaan door Controleurs en civiele gezaghebbers.

§ 8. *De residentie Padangsche Bovenlanden.*

De residentie Padangsche Bovenlanden grenst noord aan de afdeeling Aer-Bangis met Rau van de residentie Padang, zuid aan 't land Korintji van Palembang, oost aan Siak, Indragiri en Djambi en west aan Padang.

De voornaamste bergen zijn: de Talang of Merapi (8960), Singkalang en de Piek van Indrapoera (11,500), terwijl de rivieren Kampar, Indragiri en Batang-Hari hier ontspringen, en oostwaarts stroomen.

De grootste meren zijn: Singkara en Manindjoe of Dano. Rijst, koffie, gember, tabak en goud zijn hier belangrijke produkten.

De residentie Padangsche Bovenlanden bestaat uit vier afdeelingen te weten: Agam, Tanah-Datar, Lima-Poeloe, XIII en IX kottaas.

De voornaamste plaatsen zijn: Boekkit-Tinggi of 't Fort de Kock de hoofdplaats, Bondjol, Sitago, Pajakomba, Alabang, Solok.

§ 9. *Bijzonderheden der residentie Padangsche Bovenlanden.*

In de Padangsche Bovenlanden heet een dorp kotta, en is meest bij de oevers eener rivier gebouwd. De huizen staan op palen met

een adak. De Orang-Oetan in Mandaheling, zuidwest gelegen, hebben honden buiten zonder adak. Zij dragen boomschors om de lendenen en hebben koperen ringen aan handen, voeten, enz. Zij eten slechts mais en rijden stofgoud voor rijst. De Orang-Loeboe, die hier ook wonen, zijn gelijk de Orang-Oetan, maar nog onbeschaafder.

Zoekt men echter het beschaafdste plekje der Padangsche Bovenlanden, dan moet men zijn in de afdeeling Tanah-Datar. Het is een vruchtbare, welvarende vlakte, met goud- en ijzermijnen en warme bronnen. Landbouw en nijverheid staan hier op een hoogen trap. Hier was eens 't rijk Menang-kabau, het eigenlijke brandpunt der Maleische beschaving. Toen dit rijk nog bestond, verdeelde de Vorst Kjahi Toemenggoeng, de bevolking in twee hoofdafdeelingen, thans Lares (stam) geheeten, terwijl de onderafdeelingen Soekoes (tak) heeten. De leden van een Soekoe zijn meest verstrooid, en toch gehoorzaamt ieder aan zijn Hoofd.

Wanneer Pandelingen (dat zijn menschen, die voor hunne schuld als slaaf bij hun schuldeischer werken moeten), trouwen, dan zijn de kinderen vrij, en gaan naar hun Soekoe. Bij 't huwelijk volgt de man zijne vrouw, en het kroost behoort tot haar Soekoe. Leden uit dezelfde Soekoe mogen niet trouwen.

§ 10. *De residentie Tapanoeli.*

De residentie Tapanoeli grenst noord aan Atjih, zuid aan Padang, oost aan Siak en de onafhankelijke Batta-landen en west aan den Indischen Oceaan.

De voornaamste bergen zijn Dsaut en Berapi en de grootste rivieren: de Singkel, Batang-Taroh en Soekoewang of Gadis.

Het is in 6 afdeelingen verdeeld: Tapanoeli, Singkel, Baros, Natal en Mandaheling met Angkola, Poelou Nias en Onderhoorigheden.

De voornaamste plaatsen zijn: Siboga de hoofdplaats, Tapanoeli, Singkel, Baros, Tapoes, Natal en Padang-Sidempoeang.

§ 11. *Bijzonderheden der residentie Tapanoeli.*

Thans is Siboga de hoofdplaats der residentie Tapanoeli, doch vroeger was het de stad van dien naam. Siboga is een aanzienlijke handelstad, even als Singkel, dat er ten noordwesten van ligt. Zuidoost van deze laatste plaats ligt Baros, mede een aanzienlijke handelplaats, vooral in kamfer en benzoë.

In den omtrek dezer stad is eene heete bron, wier water zeer heilzaam zijn moet.

Natal ligt zuidoost van Siboga, heeft een fort, veel handel en is

de verblijfplaats van een civielen gezaghebber, dien men ook te Singkel en Baros heeft. Tapoes, dat ten oosten van Natal ligt, is een welvarende plaats.

De militaire hoofdpost, Fort Elout, vindt men ten zuidoosten in de afdeeling Mandaheling met Angkola. De zetel des Residents is te Padang-Sidempoeang, in eene vallei gelegen, en waar een sterke bezetting is.

§ 12. *De assistent-residentie Bengkoelen.*

De assistent-residentie Bengkoelen grenst ten noorden aan Padang, ten zuiden aan den Indischen Oceaan, ten oosten aan Palembang en de Lampongsche distrikten en ten westen aan den Indischen Oceaan.

De grootte is 740 v. g. m. en de bevolking 110,000 inw., dat is, 150 op 1 mijl.

De Kaboe is de voornaamste berg en de Laïs, Bengkoelen en Manna zijn de grootste rivieren.

De grond is in het westen vlak, in het oosten hoog, en overal vruchtbaar.

De handelsproducten zijn: kaneel, rotting, hars, olifantstanden, vogelnestjes, was, goud, bruinkolen.

Het is verdeeld in 8 landschappen: Soengei-itam, Moko-Moko, Laïs, Silebar, Saloema, Manna, Kaoer, Kroé.

De voornaamste plaatsen zijn: Bengkoelen de hoofdplaats, Môkô-Môkô, Laïs, Silebar, Saloema, Manna, Kaoer en Kroé.

§ 13. *Bijzonderheden der assistent-residentie Bengkoelen.*

Bengkoelen is een fraaie stad, met het fort Marlborough, en heeft 12,000 inwoners. De haven is slecht en daarom ankeren de schepen bij het Ratten-eiland. Het is de hoofdplaats van het landschap van dien naam en van de assistent-residentie zelve. De bevolking is hier traag en wraakzuchtig. De hoofden van dit landschap heeten meest Toewankoe, en bestaan van geldboeten en van hetgeen zij van het Nederlandsche Gouvernement krijgen. Ook hier bestaat het pandelingssysteem, en van daar dat men zoovele slaven of boedaks bij sommigen vindt. Van de onkosten van het huwelijksfeest betaalt de man een derde. De kinderen erven hier gelijk, doch zijn ook verplicht de schuld hunner ouders te betalen. Neemt de man een tweede vrouw, dan betaalt hij ƒ 40 aan de eerste.

Ook bestaat er het huwelijk zonder koop, maar in dat geval woont de man in bij de vrouw, en kan ook worden weggezonden.

De bewoners van de afdeeling Moko-Moko zijn zachtzinnig en arbeidzaam, en dus het tegenovergestelde van die van Bengkoelen.

Hoofdstad is van Menang-Kabau oorsprokelijk. Hunne hoofdstad is een belangrijke handelplaats. In den omtrek dezer stad zijn heete bronnen.

§ 14. *De residentie Lampongsche Districten.*

De residentie Lampong-sche districten grenst noord aan Palembang, zuid aan Straat Soenda, oost aan de Soenda zee of Java zee, en west aan Bergsoelan en Palembang.

De grootte is 535 v. g. m. en de bevolking 88,800 of op 1 vierk. mijl 157.

De voornaamste bergen zijn: de Keizersplaat of Semangka en de Lampong.

De grootste rivieren zijn: de Toelong-Bawang, Sapoetih en Sikampong.

De grond is in het westen bergachtig en in het oosten laag, in het algemeen wordt hij slecht bebouwd en is met groote wouden bedekt. Het klimaat is er zeer vochtig; geen 3 dagen gaan er in den drogen moesson voorbij zonder regen. Rijst, koffie, thee en katoen zijn de voornaamste voortbrengselen.

Het is verdeeld in 5 landschappen: Toelong-Bawang, Sapoetih, Sikampong, Telok-Betong en Semangka.

De voornaamste plaatsen zijn: Telok-Betong de hoofdplaats, Mangala, Tarabangi, Natar en Bernah.

§ 15. *Bijzonderheden der residentie de Lampongsche districten.*

De mannen der Lampong-sche districten hebben korte beenen en grove groote voeten, maar de vrouwen hebben fijne handen en voeten.

De bevolking is hier lui, zedeloos, trotsch, wraakzuchtig, bang in den strijd en engstvrij. De stof en vorm der kleeding wijzen ieders rang aan. Sommigen dragen sieraden van gouden koralen door het haar. Behalve dat, hebben zij nog onderscheidene teekens van rang-onderscheiding bij of in hun huis, b. v. een troon, een gebeeldhouwde leuning, eene eerepoort.

De voornaamste vrouwen hebben bij zekere gelegenheden een mensch tot voetbank. Hunne huizen zijn van hout, met een vloer van bamboe, en staan 6 voet boven den grond. Sirih, tabak en amfoen zijn er veel in gebruik. Voor misdaden betaalt men meestal boete: voor moord geeft men bloedgeld en 5 buffels, telkens een op den 1ste, 3me, 7me, 40ste en 100ste dag na den moord; benevens 2 menschenhoofden, bijwijlen voor het lijk, en een levend mensch, die geslacht wordt door de familie. Bij gebrek aan getuigen, neemt men de toevlucht tot Godsoordeelen, b. v. men moet een ring of geld met de hand uit een pan met kokende olie halen, of een

OpCARD 10

gloeiend ijzer over de tong strijken, of onder water duiken, wanneer degene, die het langst onder blijft, het wint.

Wil men trouwen, dan wordt het meisje vaak geschaakt, in een huis verborgen van de wijk des bruigoms en de beide wijken houden kwasi toernooi-gevechten of hanengevechten: de partij van den vader der bruid wint het meestal, waarop een feestmaaltijd volgt. Ten bewijze dat het huwelijk voltrokken is, zet de bruigom de linkerknie op de beide knieën van de bruid. Het bruidsgeld is thans echter veel afgeschaft. Bij het overlijden krijgt de oudste broer al de vrouwen of anders de naaste bloedverwant, en de oudste zoon krijgt de helft der erfenis en al de dochters.

§ 16. *De residentie Palembang.*

De residentie Palembang grenst noord aan Indragiri met Kwantan, zuid aan de Lampongsche distrikten, oost aan de Chineesche zee en straat Bangka, en west aan Bengkoelen, Padang en de Padangsche Bovenlanden.

Op 256° v. g. m. wonen er 471,000 menschen, d. i. 184 op 1 mijl.

De Dempo (10000), Oeloe-Moesi, Patah en Pandang zijn de voornaamste bergen.

De grootste rivieren zijn: de Djambi, Batang-Hari, Batang-Asei, Banjoe-Asin, Palembang of Moesi.

Korintji en Ranau zijn de grootste meren.

De grond is in 't Westen bergachtig, in 't Oosten vlak, en de kusten zijn laag.

De landbouw wordt er verwaarloosd, zoodat de teelt van katoen, peper, koffie en tabak niet veel oplevert.

Het binnenland van Palembang is nog weinig bekend.

Het bestaat behalve uit 't rijk van Djambi, uit de landschappen: Korintji, Batang-Asei, Soengei-Tenang, Serampei, Limoen, Redjang, Ampat-Lawang of Lintang, Pasoemah, Semendo, Kisam, Makakau, Blalauw en eenige kleinere.

De voornaamste plaatsen zijn: Palembang de hoofdplaats, Tebingtinggi, Batoe-Radja, Moeara-Roepit en Djambi.

§ 17. *Bijzonderheden der residentie Palembang.*

De stad Palembang heeft 42,000 inwoners, waaronder 4000 Christenen en Arabieren zijn, en is gelegen aan de Moesi of Palembang. Er is een fraaie moskee, en een fort, dat vroeger de kraton was. De meeste menschen wonen hier op vlotten. Ten westen der stad is een heilig graf, hetwelk gehouden wordt voor dat van Alexander den grooten, van wien de Palembangsche Vorsten beweeren af te stammen.

De bevolking is echter van Javaansche afkomst.

De rijken Palembang en Djambi werden op het einde der 14e eeuw overwonnen door Modjopahit en toen zijn vele Javaansche kolonien derwaarts gezonden.

De geringe woningen zijn hier van bamboes.

De man gebruikt slechts één vrouw, omdat hem, krachtens de wet, de echte vrouwen.

Sedert 25 jaren bestaat in sommige districten het vrije huwelijk, d. i. in Pegagan-Komering en Ogan-Ooloe.

De Orang-Kocboe zijn van 't Batta-ras, doch zeggen van Modjopahit afkomstig te zijn. Zij hebben dorpen met aarden wallen, en beggen van doormachtige bamboes. Zij zijn vrijheidlievend, lichtgeraakt, stoutmoedig en kusch en gebruiken geen opium. Vroeger waren zij Mahomedanen, nu Heidenen. Het gestolene moet bij hen verdubbeld teruggegeven worden. Ook bestaat bij hen het bloedgeld.

De Redjangs, de buburen der Pasoemahs, zijn half Javanen. Vele hunner dorpen bestaan slechts uit twintig bamboehuizen. Zij zijn vrijheidlievend en zachtaardig, maar ook speelers en dronkaards. Het overige is bij hen als bij de Pasoemahs.

§ 18. *Het rijk Indragiri met het onderhoorige Kwantan.*

Het rijk Indragiri met het onderhoorige Kwantan grenst ten noorden aan Siak en Kampar, ten zuiden aan Djambi, ten oosten aan Straat Malaka en ten westen aan de Padangsche Bovenlanden.

Het is groot 330 vierkante, geographische mijlen en heeft 15000 inwoners of 40 op 1 mijl.

De grootste rivieren zijn: de Kampar besar, Diner of Kampar-kejil en Indragiri.

De grond is in het oosten laag, in het westen bergachtig en in het algemeen vruchtbaar.

Het klimaat is er vochtig, zoodat het er bijna alle dagen regent.

Het brengt voort: rijst, tabak, katoen, koffie, suikerriet, indigo.

De voornaamste plaatsen zijn: Eingat, de hoofdplaats van Indragiri, Semandala, Kari, Looboe Djambi (de hoofdplaats van Kwantan) en Kotta-Baroe.

§ 19. *Bijzonderheden van het rijk Indragiri met het onderhoorige Kwantan.*

Indragiri met Kwantan was vroeger afhankelijk van Djohor, doch sinds 1784 van Nederland, ja eerst nog in 1718 afhankelijk geweest te zijn van Rhouw, onder welks residenten het thans ook behoort.

Het wordt bestuurd door een' Sultan, die zijn' zetel heeft te Ringat. Het opperhoofd van Reteh staat onder zijn gezag, ofschoon sinds 1858 het Nederlandsche Goevernement zich de goedkeuring van zijne benoeming heeft voorbehouden. De bevolking kiest den Sultan, die een onbeperkt gezag heeft. Zijne rijkssieraden zijn een gele vlag, een gele en een witte payong of zonnescherm, een zwaard, kris en sirihdoos, een vloerkleed en troon. De onderkoning heeft een zwarte pajang en een zwarte vlag. De grond behoort aan den Vorst en zijne familie, met rechten op handel en op geschenken.

De bevolking van Indragiri en Kwantan komt veel overeen met die van Sumatra's Westkust.

Misdaden worden hier aan den lijve gestraft; moord met den dood door de kris; stelen met handen en voeten af te kappen en kleine misdaden met rottingslagen. Erfenissen worden verdeeld tusschen de eigen kinderen en zusterskinderen. Bij verschil tusschen de bewoners van Indragiri en die van Kwantan verklaart men elkander den oorlog door een touw over de rivier te spannen. De middelen van bestaan zijn: landbouw, scheepsbouw en handel op Singapore. Een aanzienlijke handelplaats is Loeboe-Djambi, in welks omtrek vele Hindoesche oudheden gevonden worden.

§ 20. *Het rijk Siak met het onderhoorige Kampar.*

Het rijk Siak met Kampar grenst ten noorden aan de straat Malaka, ten zuiden aan Indragiri met Kwantan, ten oosten aan straat Malaka en ten westen aan de Padangsche Bovenlanden en Batta-landen.

Siak is, zonder Kampar, 732 v. g. m. groot, doch de bevolking is nog onbekend.

De voornaamste rivieren zijn: de Siak en Kamap-besar.

De grond is zeer vlak, nagenoeg zonder gebergte, en brengt voort: sago, peper, drakenbloed, rotting.

Het is verdeeld in eigenlijk Siak en Onderhoorigheden.

De voornaamste plaatsen zijn, Siak, de hoofdplaats van Siak, Sagoe, Mampawa, Bockit-Batoe en Poeloe-Lawang, de hoofdplaats van Kampar.

§ 21. *Bijzonderheden van het rijk Siak met het onderhoorige Kampar.*

In vroegere eeuwen was Siak een machtig rijk, doch het heeft thans zijne grootheid verloren. Zijne heerschappij over de landen, ten noorden van de baai Rokan gelegen, bestaat slechts in naam, want de Hoofden erkennen dat gezag niet.

Een Sultan staat tot een Assistent-Resident van het gebied van het bestuur, doch deze Assistent-Resident is ondergeschikte zijn dan de Resident van Radjah. De Sultan bestuurt rechtstreeks alleen het Eigenlijke Rijk van Siak, verwijl de Onafhankelijke, bestaande in de zuid liggende Siak, vervolgens Bangkalis, Pandjoe, Padang en Bantam, door een Radja of Sultan bestuurd worden. De Sultan heeft zijn zetel te Siak, van den bloede bestuurd worden. De Sultan heeft zijn zetel te Siak, waar een Nederlandsche bezittingen is. Ten noordoosten van Siak ligt Bukit-Batoe, waar veel roobonkviescherij is. Poelau-Lawang is een aanzienlijke handelsplaats en de hoofdplaats van Kampar, dat wel aan Siak cijnsbaar is, maar waarover het Nederl. Gouv. geen gezag heeft.

De bevolking van Siak en Kampar is gedeeltelijk van Menang-Kabau afkomstig.

Hier bestaat ook de Soekoe-verdeeling en de naam van Kotta. De bewoners zijn meest handelaars.

Over de Onafhankelijke Batta-landen.

§ 22. *De Batta-landen.*

De Onafhankelijke Batta-landen grenzen noord aan de landschappen Batoe-Bara en Asahan, zuid aan Koeboe, oost aan Kwitoe, Paneh en Bila en west aan Tapanoelie.

De grootte is 500 v. g. m. en de bevolking 106,500, d. i. 240 op 1 mijl.

De grootste rivieren zijn: de Koeboe, Bila en Paneh, die aan de oostkust uitwateren.

De Maleh is de voornaamste berg.

De grond is in 't zuiden zeer bergachtig, en over 't geheel zeer vruchtbaar. 't Klimaat is door de veelvuldige, plotselinge weersverandering vaak nadeelig voor plant en dier.

De voortbrengselen zijn: rijst, maïs, peper, tabak, peulvruchten, kamper, benzoë, drakenbloed, rotting, hars, gom, verfsoorten, was, olifantstanden.

De paarden zijn klein en vlug en zeer geschikt voor 't gebergte.

Elk dorp vormt een op zich zelve staande onafhankelijke gemeente, bestuurd door een Radja, die echter in vredestijd weinig te zeggen heeft.

De voornaamste plaatsen zijn: Padang-Oenang, Pertibik, Boeroemon.

§ 23. *Bijzonderheden der Onafhankelijke Batta-landen.*

De Onafhankelijke Battas (Battaks) hebben hun eigen schrift, boeken en wetten. Zij bezitten kunstzin, doch eten menschenvleesch. Zij weven fraaie kleederen, bouwen groote huizen met kunstig snij-

werk aan de balken, en draaien voorwerpen uit ivoor. Zij zijn driftig en wraakzuchtig, hebzuchtig, bijgeloovig, lui, liefhebbers van spel en drank, doch ook openhartig, gastvrij, gezellig. Overigens zijn zij fetichisten, d. i. zij gelooven aan een menigte godheden of geesten, die niet alleen in de bovenwereld, maar ook on-aarde zich in allerlei voorwerpen ophouden. Zij hebben geen tempels of priesters, maar wel wichelaars, en geestenbezweerders, die tevens geneesheeren zijn. Hun goede Oppergod heet Dibata, en hun slechte Namora-Setan. De stand der zon bepaalt bij hen den tijd. Hunne huizen staan op palen, acht voet hoog van den grond, zijn lang en onverdeeld.

Om de dorpen zijn aarden wallen met doorn-bamboe. Elk dorp is, als 't ware, een rijk. De Bataks rooken uit koperen pijpen, wier grootte hunnen rang aanduidt en die soms vier voet lang zijn, met allerlei figuren er op. De vrouwen maken 't buskruit. Ongehuwde meisjes dragen ringen om den hals, armen en enkels.

Hunne muziekinstrumenten zijn eene fluit en een tweesnarige viool. De huwelijkskoop bestaat in 3 tot 5 buffels, of negentig gulden. Een kind wordt, op den vierden dag na zijne geboorte, in eene beek gedompeld, waarbij de Vader den naam noemt van 't kind. Sterft de man, dan krijgt de broêr van hem zijne vrouw. Ieder begraaft waar hij wil. De oudste zoon erft alles, maar ook de schuld.

De straffen zijn: geldboete, of opgegeten worden, doch moord wordt met den dood gestraft, door de naaste betrekkingen uit te voeren. Echtbrekers, landverraders en spionnen worden doodgemaakt en opgegeten. Een vijand, met de wapenen in de hand gevat, wordt levend verslonden. De vreemdelingen, die in Tobah en de Noordelijke Landschappen komen, worden als spionnen beschouwd en opgegeten.

§ 24. *Bijzonderheden der onafhankelijke Batta-landen.*

Van dierlijk voedsel nuttigt de Batta overigens alle hem voorkomende soorten: van den mensch af tot den aap, de rat en de slang toe. In alle kampongs vindt men eene menigte varkens en honden, welke laatste uitsluitend voor voeding worden aangefokt. De groote vledermuizen, kalongs genaamd, worden in netten gestrikt en verschaffen een' uitgezochten schotel.

De Batak zal echter zelden anders menschenvleesch eten dan bij strafoefeningen. Hij houdt de palmen van de handen en de wangen voor de smakelijkste deelen.

Karbouwen- en paardenvleesch wordt alleen bij feestelijke gelegenheden genuttigd.

De taak der kandewan-nadat hun dagelijksch brandje uit.

Mooia Djadi Naboüm is, volgens 't geloof der Bataks, het begin of de oorsprong van alles. Waaruit en wanneer hij ontstaan is, dat is onbekend, doch hij bestuurt alles. Hij heeft ook een zoon Saëroe Gaoroe genaamd, d. i., de Donderaar, die den hemel schiep.

Deze zoon, Bataan Gaoroe heeft weder eene dochter, die de Aarde schiep, en in de maan huisvest, waar zij zich bezig houdt met onophoudelijk te spinnen.

Volgens 't begrip der Bataks is de ziel niet onafscheidelijk van 't lichaam en kan het lichaam verlaten, en er naar goedvinden weder in terugkeeren. Na den dood eens menschen, blijft zijne ziel op de Aarde, en kan zijne bloed- en aanverwanten voortdurend hulp bieden of hun ongeluk berokkenen.

§ 25. *Bijzonderheden der oud-Bataksche Batta-landen.*

(Vervolg.)

Ofschoon de Bataks geen tempels hebben, zoo bestaat er toch bij hen eene kaste van lieden, die aan priesters doen denken, en uit mannelijke en vrouwelijke personen bestaan, doch overgaanwden kunnen geen priesters zijn. De Priesters, zegt men, staan in verstandhouding met de geesten, en zijn dus, als 't ware, de mediums of middelaars tusschen de geesten en het groote publiek.

Het is een verschrikkelijk gezicht, die personen, op de maat der muziek, in vervoering, met loshangende haren, te zien rondspringen en dansen, totdat zij van inspanning in zwijm nedervallen. Alsdan hebben zij gemeenschap met de bovennatuurlijke wezens; en, weder bijgekomen, maken zij de omstanders het hun door de geesten medegedeelde bekend, waaraan onvoorwaardelijk geloof wordt geslagen.

Ontstaat er plotseling een hevige wind, dan stuiven de bewoners der kampongs angstvallig naar buiten uit hunne huizen, gewapend met zwaard en lans en, nadat de Radja (het Opperhoofd) zich aan de spits der dapperen geplaatst heeft, wordt er, onder een hevig geschreeuw, wakker op den onzichtbaren vijand gehakt en gestoken.

Dit werd brengt de dorpsjeugd gezamenlijk den avond binnen 's huis door, en vermaakt zich dan met vertelsels of raadsels.

Onder de vertelsels munt uit dat van het Bataksche Klein-Duimpje (Oja-Dadis-Bitjo), een mannetje zoo hoog als een scheenbeen (Dadis), dat, door zijne schranderheid zich uit allerlei moeilijkheden weet te redden.

De raadsels worden door de jeugd gemaakt (gezamenlijk). Wie

er een raadt, mag een nieuw geven. Zij zijn eenvoudig, doch niet altijd van schranderheid ontbloot. Ziehier eenige staaltjes:

(I) Geplant, groeit het niet; uitgetrokken, verdort het niet? (Haar). (II) De eene loopt, en de andere zit, doch beiden komen te gelijk aan? (Een man te paard). (III) De moeder laat een zucht, en het kind loopt hard weg? (Een kogel uit een geweer geschoten). (IV) Eet hij veel, dan is zijn tong lang; eet hij weinig, dan is zijn tong kort? (Vuur). (V) Ofschoon voor den regen beschut, is hij toch altijd nat? (De tong). (VI) Stil liggend, is het geworteld; loopend, is het gebladerd? (Een schip).

§ 26. *Bijzonderheden der onafhankelijke Batta-landen.*

(Vervolg).

Als in de Onafhankelijke Batta-landen een Radja sterft, dan jammeren de aanverwanten, terwijl anderen met vleesch hun den mond komen stoppen. Zijn zoon laat dan een stuk gronds met rijst bezaaien en een' boom kappen, om een kist te maken, waarvoor 14 dagen tijds vereischt wordt. Het lijk ligt in dien tusschentijd op fijn gestampte rijst en maïs, en wordt elken dag met kamfer bestrooid. Men trekt het vervolgens de beste kleêren en mooiste sieraden aan, en legt het in de kist, wier naden met hars dichtgemaakt zijn. Is nu de rijst rijp, dan slacht men een buffel, en zendt een stuk been naar de radjaas in den omtrek, tot uitnoodiging op de begrafenis, bij wijze van invitatie-kaartje. Nu komen de Radjaas uit den omtrek: er wordt een stellage gemaakt (dat met onkiesche figuren prijkt), waarop de kist geplaatst wordt, terwijl om de stellage de buffels geplaatst worden, waarvan iedere Radja er een aangebracht heeft. Nadat men nu 7-maal om die stellage gegaan is, komt de oudste weduwe van de plaats met een bord vol van de rijst door den zoon gezaaid, slaat het stuk op den kop van een der buffels, en allen beginnen te jammeren en te schreeuwen, terwijl een oorverdoovende muziek zich laat hooren. Alsdan gaan de vrouwen zich baden en opschikken, maar de Radjaas gaan intusschen nog 7-maal om de buffels heen, terwijl elk den zijnen een steek geeft, waarna andere personen komen en ze verder slachten. Intusschen nemen de Radjaas de stellage op, en de geheele bevolking sluit zich aan, en aan het graf gekomen, opent men den deksel der doodkist en de zoon zegt: Vader! nu ziet gij voor het laatst de zon, die gij nooit weder aanschouwen zult! — Horens en schedels komen op het graf, en men maakt zich verder vroolijk.

Iedere Radja heeft slaven, die opgegeten worden, als zij de doodstraf verdienen. Menscheneten is hier een gebruik, als straf op

De Molukken-eilanden
hoven zich van de Banda-
De Papoa of Nieuw-Guinea-
zijn ook als het ware eene
Papoa is insgelijks altijd
heeft 't Gouvernement hier
van scheepen.
Tabaten of Semangka, de
gangsche Residentiën.
Lagundi, Sibesi, de Zuidp
Bogor, Bangkalis, Padang
Bangka met de hoofdplaats
Billiton of Blitong met de
ven van Bangka.
Riouw of Rintang met de hoof
Lingga met de hoofdplaats
sche Rijouw.
De Anambas-, Natuna- e
nesche Zee.

§ 30. *Bijzonderhe*

De Naturen hebben meer va
vrouwen zijn er blanker en
zijn echter veel aan huidziekt
ringen. Het hoppensmeelen be
ke meer hoofden innand in e
bij Water, op zekeren boom
bedwelmde drank, soeri genaa
aan op palen, 6—10 voet h
dagvormig dak. De ingang is
Het hoofd van een kampong
hebben. In den strijd dragen
zijn Hebbanen, doch gebruiken
te goed komt, aan onderhuijdsch
en te eheren Kippen en varkens
en van hout. Zij hebben de
huwen van p. De bruidsschoop b
moeders, wapens, maar die kunn
het best twee dagen duurt bij d
een afzonderlijk zijn. Op het h
hebben rad een hoed, en het huw
naar er niet. Sterft een man

PERPUSTAKAAN NASIONAL

De Mentawei-eilanden zijn als onafhankelijk te beschouwen en liggen zuid van de Batoe-eilanden.

De Pageh of Nassau-eilanden maken met de vorige één groep, en zijn ook als het ware onafhankelijk.

Engano is mede altijd onafhankelijk geweest, doch sedert kort heeft 't Gouvernement hier gezag gaan uitoefenen, wegens plundering van schepen.

Taboean of Semangka, in de Semangka-baai, behoort tot de Lampongsche distrikten.

Lagoendi, Sibesi, de Zutphensche-eilanden insgelijks.

Roepat, Bangkalis, Padang, Pantjor en Rantau behooren aan Siak.

Bangka met de hoofdplaats Muntok, maakt eene residentie uit.

Billiton of Blitong met de hoofdplaats Tandjong-Pandang, is eene ass. res. van Bangka.

Rionw of Bintang met de hoofdplaats van dien naam, is eene residentie.

Lingga met de hoofdplaats Lingga of Daï of Kwala-daï, behoort onder Rionw.

De Anambas-, Natoena- en Tambilan-eilanden liggen in de Chineesche Zee.

§ 30. *Bijzonderheden van het eiland Nias.*

De Niassers hebben meer van 't Kaukasische ras dan anderen, de vrouwen zijn er blanker en hebben kleine handen en voeten. Zij lijden echter veel aan huidziekten. Aan de armen dragen zij koperen ringen. Het koppensnellen bestaat alleen nog hier in het zuiden; hoe meer hoofden iemand in een vertrek heeft, des te roemrijker is hij. Water, op zekeren boomschors getrokken, is bij hen een bedwelmende drank, soeri genaamd. De huizen zijn van planken, staan op palen, 6—10 voet hoog, en zijn rond of ovaal met een kegelvormig dak. De ingang is in den vloer door een valluik.

Het hoofd van een kampong moet ten minste drie hoofden gesneld hebben. In den strijd dragen zij meest een harnas van leder. Zij zijn Heidenen, doch gelooven aan een Hoogste Wezen, van wien al het goed komt, aan onsterfelijkheid, aan vele booze Geesten, waaraan ze offeren (kippen en varkens). Ook hebben zij kleine afgodsbeelden van hout. Zij hebben de taal der Battaas, doch zeggen f in plaats van p. De bruidskoop bestaat in varkens, goud, gesnelde hoofden, wapenen, maar die huidziekte heeft, betaalt meer, terwijl het feest twee dagen duurt bij de bruid, waarbij mannen en vrouwen afzonderlijk zijn. Op het huwelijksfeest presenteert de priester beiden van één bord, en het huwelijk is ingewijd: echtscheiding bestaat er niet. Sterft een aanzienlijke, dan worden 1—3 koppen ge-

§ 32. *Bij*

De Enganeezen zij
ben gekweest haar, d
sociëteit door de zwa
zijn lang voor hooge
godsdienst en recht
sterkste geldt bij hen
woning. Zij hebben
muziek-instrument is d

Als de Enganees zijn
somds twee tanden uit,
kleedt in pisang, aard
en varkens, doch zout,
bij meestal bij gebrek
bloesem afkomstig. Tijd

§ 33. *Bij-za*

De residentie Bangka
Europeeschen administrate
Chinees. De oostkust wa
In 1740 heeft men er rijk
gegoten worden. Overig
en tripang (een soort van
De assistent-residentie B
van Bangka gescheiden is,
uit 3 districten en is thans
De tin-maatschappij van
president gebad, doch sinds

§ 34.

(Tin

De residentie Riouw ligt a
Zij omvat het rijk van de
hoofdplaats en Sinki.
Het rijk van den Sultan va
Lingga-Archipel, eenige eilanden-gro
Mindanao op Sumatra, o. a.
De Riouw-Lingga-Archipel b
groep of Riouw, Batam, Poela
De zuiden liggen Lingga en S
en de Riouw-groep.
Onder de eilanden-groepen
Sumbar, de Natoena en de Ty

PERPUSTAKAAN NASIONAL

§ 32. *Bijzonderheden van het eiland Engano.*

De Enganeezen zijn Battaas, donker roodbruin van kleur, hebben gekroesd haar, doch trekken hun baard uit, en hebben gerekte oorlellen door de zware voorwerpen, die ze in de ooren dragen. Zij zijn bang voor booze geesten, en zijn zedeloos en hebzuchtig. Van godsdienst en recht hebben zij weinig begrip: het recht van den sterkste geldt bij hen. Hunne dooden begraven zij onder hunne woning. Zij hebben houten werpspiesen en schilden. Hun eenig muziek-instrument is de fluit.

Als de Enganees zijn vrouw heeft gekregen, breekt hij haar aanstonds twee tanden uit, ten teeken dat zij getrouwd is. Zijn voedsel bestaat in pisang, aardvruchten, visch en bij feesten ook in kippen en varkens, doch zout, sirih en tabak lust hij niet, en water drinkt hij meestal bij gebrek aan toewak, een drank van den areng-boombloesem afkomstig. Tijdrekening kennen zij niet.

§ 33. *Bijzonderheden der residentie Bangka.*

De residentie Bangka is in 9 distrikten verdeeld, ieder met een Europeeschen administrateur, een Inlandsch Demang en een Luitenant Chinees. De oostkust van dit eiland is hoog en de westkust laag. In 1710 heeft men er rijke tinmijnen ontdekt, die door de Chineezen ontgonnen worden. Overigens brengt het op rijst, hars, was, honig en tripang (een soort van zeeslak).

De assistent-residentie Billiton of Blitong, die door straat Gaspar van Bangka gescheiden is, behoort tot deze residentie. Zij bestaat uit 5 distrikten en is thans beroemd door het tin.

De tin-maatschappij van Blitong heeft eerst Prins Frederik tot president gehad, doch sinds 1852 staat zij onder Prins Hendrik.

§ 34. *De residentie Riouw.*

(Zie de kaart van Sumatra).

De residentie Riouw ligt zuidoost van Malaka.

Zij omvat het rijk van den Sultan van Lingga, Riouw en Onderhoorigheden en Siak.

Het rijk van den Sultan van Lingga bestaat uit: de Riouw-Lingga-Archipel, eenige eilanden-groepen in de Chineesche zee en eenige leenlanden op Sumatra, o. a. Indragiri.

De Riouw-Lingga-Archipel heeft in het noorden de eilanden: Bintang of Riouw, Batam, Boelang, Gampang, Galat en Karimon; in het zuiden liggen Lingga en Singkep, door Straat Dempo gescheiden van de Riouw-groep.

Onder de eilanden-groepen in de Chineesche zee vindt men: de Anambas, de Natoena en de Tambilan-eilanden.

§ 35. *Bijzonderheden der residentie Riouw.*

De Maleijers van Riouw en Onderhoorigheden zijn klein, geel, vlug, dapper, wellevend, doch lichtgeraakt, vuilvek en verstandig van opium.

Zij zijn visschers, zeelieden en roovers. Onder hen dragen de priesters alleen een baard, terwijl de Vorst alleen geel mag draagen.

De Boeginezen zijn hier de handelaars en hebben meer geestkracht.

De Chineezen, die hier het grootste getal uitmaken, komen van Amoy en Canton in China. Zij hebben geheime genootschappen (Hoei) gelijk zij reeds in China hadden, tot ondermijning daar van de macht der Tartaren, en zoo ook hebben zij dit in den Archipel ten deele voor de Europeanen. Vele Chineezen gaan van hier naar Singapore.

De eerspronkelijke bewoners van Riouw en Onderhoorigheden leven in den natuurstaat; zelfs zijn er onder hen stammen, die geen idee van godsdienst hebben, b. v. de Koehoes. De zieken laten zij aan hun lot over.

Borneo.

§ 1. *Over Borneo in het algemeen.*

Borneo ligt tusschen Sumatra ten westen en Celebes ten oosten, midden in den Archipel.

Het grenst ten noorden aan de Chineesche zee en de Soeloe-zee, ten zuiden aan de Java-zee, ten oosten aan Straat Makassar en de Soeloe-zee en ten westen aan de Chineesche zee en Straat Karimata.

Het is groot 12,960 vierk. geogr. mijlen en heeft 870,000 inwoners, dat is bijna 70 op 1 mijl.

De grond is er zeer vruchtbaar, doch met wouden en wildernissen bedekt.

Het klimaat is er altijd vochtig, en minder drukkend door de vele rivieren en moerassen.

De voornaamste bergen zijn: de Kinibaloe, Madai, Pombangan-Badak of Pemberingan-Badak, Apo-Boran, Meratoes en Sakberge of Findak-Hantoeng.

Tot de grootste rivieren behooren: de Redjang, Baritoe, Koeboe en Kapoeas.

Onder de meren vermelden wij het Kinibaloe, Loear en andere.

De Dajaks zijn meest Heidenen en de Maleijers Mahomedanen.

Rijst, koffie, suiker, tabak, specerijen, harssoorten, allerlei vruchten brengt het plantenrijk voort.

Het dierenrijk levert op: olifanten, den Soendaschen os of banteng, den orang-oetan of boschmensch, den Lampongschen aap, den kleinen Maleischen beer, vele herten en wilde zwijnen, allerlei vogels.

Onder de delfstoffen vindt men: diamanten, goud, platina koper, kwikzilver, tin, ijzer, steenkolen.

Het is in 3 deelen verdeeld: de Goevernementslanden der Wester-Afdeeling; de Goevernementslanden der Zuider- en Ooster-Afdeeling, en de niet aan Nederland onderhoorige gewesten of Broenei.

§ 2. *Over de Inlandsche bevolking.*

De Dajaks.

De Inlandsche bevolking van Borneo behoort tot het Batta-ras, en wordt gewoonlijk Dajaks genoemd, ofschoon zij in vele stammen verdeeld zijn, die in taal, gebruiken, voorkomen, enz. meer of minder verschillen.

Behalve de Europeanen zijn er vele Maleijers vermengd met Arabieren, Boegineezen en Javanen. Ook telt Borneo een aantal Chineezen, die tot diep in het binnenland zijn doorgedrongen in de Wester-Afdeeling. Hun hoofdbedrijf is het bearbeiden der goudmijnen.

De Dajaks zijn op Borneo iets grooter dan de Maleijers, en hebben meer verstand. Onder hen bestaat ook het koppensnellen, voortsproitende uit bijgeloof en ingeworteld vooroordeel. Sommige hunner stammen zijn menscheneters, o. a. de Terings in Koetei, de Djangkangs in Sanggouw, die de gedoode vijanden en hunne zieke of gewonde stamgenooten opeten. Nogtans betoonen deze Dajaks meer liefde voor vrouw en kroost en ouders dan anderen.

Veelwijverij is hier zeldzaam bij de Dajaks. Zij tatoeëren zich met sierlijke figuren, dragen boombastkleeding, hebben schijven in de ooren, ringen om den hals en andere leden, snoeren van tanden, enz.

Hunne wapenen zijn: een houwer en een bamboezen lans, waardoor ook vergiftige pijlen geblazen worden.

Soms is bij hen één huis een geheel dorp. Het staat 10 voet boven den grond, met een algemeene galerij, en voor ieder een apartement, dat door de deur uitkomt op den gang. De grootste rijkdom van een Dajak is een groote, geel-bruine aarden pot, van binnen en van buiten verglaasd, met gedrochtelijke figuren, waarvoor van 10 tot 3000 gulden betaald wordt, wegens zijn bovennatuurlijken oorsprong en kracht! — Zij zijn echter voor eeuwen geleden van Pegu en Siam hier ingevoerd en als erfstukken overgegaan. Er bestaat een namaaksel van de Chineezen.

§ 3. *De Dajaks.*

(*Vervolg.*)

De Dajaks hebben aan het hoofd van hun bestuur een Pangarah, die het volk vertegenwoordigt. Een Ader uit hun midden, Samba

gekwaamd, behandelt de inwendige aangelegenheden, zoomt met goddelijke rechten, eren ook in de lagergenoemde godheden. Grondeigendom bestaat er onder hen niet. De teelten door vuilvuren moet het volk bevestigen.

De Dajaks, in zuidoost-Borneo, geloofden aan een Opperwezen (Allah-Taala), die de wereld schiep en onderhoudt, maar die te verheven is, om er zich zelven mede te bemoeien. Zij hebben 18 lagere goden (Sangiangs), die invloed op menschen tot hebben, en booze geesten (Hantoes), die in de lucht zijn.

De Dajaks in West-Borneo hebben ook een Opperwezen (Dewata) met mindere goden, die op de bergen en begraafplaatsen zijn. Zij offeren dien goden kippen en rijst, om hunne gunst te verwerven, doch zij hebben geen priesters, geen tempels, geen beelden. De Dadjoes onder hen hebben echter wel beelden bij de graven, met de tong uit den mond, opdat de booze geesten hun, maar niet de dooden kwellen. Zij hebben ook dergelijke beelden en krokodillentanden, ter afweering van den invloed van die booze geesten. Biliaans zijn bij hen meisjes met de gave der profetie, tooveressen, artsen en zijn zeer geacht. Dazirs zijn mannen met dezelfde gaven als de Biliaans. In het algemeen gelooven de Dajaks aan een voortbestaan na den dood, wgl zij in den droom soms de gestorvenen zien; ook gelooven zij aan een hemel zonder gebrek, d. i. volmaakt, doch waarin de aardsche afhankelijke posities voortduren. Volgens sommigen gaan zij in een ijzeren schip naar den hemel, en moeten dan een vuurpoel passeeren, waar een booze geest den doorgang betwist, de goddeloozen overwint en in het vuur werpt. Volgens anderen weer, dwalen ze in wonden of op bergen rond, of gaan in een hert.

§ 4. *De Dajaks.*

(*Vervolg*).

Het huwelijk is onder de Dajaks vaak bij vrije keuze, soms door de keuze der ouders, bij huwelijkskoop, voor lijnwaad en gesnelde koppen en zoo meer. Als het huwelijk voltrokken zal worden, gaan bruid en bruigom op een omgekeerd, metalen bekken (gong) zitten, en worden met kippenbloed besprenkeld, terwijl een ei tegen de tanden gekneusd wordt, waarna het feest volgt. Bij een slechten droom leggen zij hun kind ten vondeling of vermoorden het. Veelwijverij en echtscheiding bestaan onder hen.

De dooden worden verbrand of in een boom geplaatst, waarbij een hoen geofferd wordt aan de booze geesten, en een varken geslacht en verdeeld. De aanzienlijken geven bij de begrafenis een feest, en laten een houten beeld met de kleeding des overledenen op het graf

plantsen, dat eerst onder de woning s, tot er eenige koppen gesneld zijn, waarna het vervoerd wordt in een bosch. De malatenschap wordt gelijkelijk verdeeld. Bij den dood van een Hoofd is er een koppensnellersfeest, wijl men gelooft, dat zij, wien men het hoofd afslaat, den doode zullen dienen, of hem helpen zoo er geschillen zijn, wijl dan de meeste koppen beslissen.

Onder de Dajaks zijn erfelijke veeten. Ook hebben zij de zucht tot naambejag en tot vrouwenbehagen, en daarom snellen zij vaak koppen of houden een koppensnellersfeest, en stellen bij die gelegenheid de koppen ten toon, die zij al hebben.

Hunne muziek bestaat in trommen (ketoboeng), zijnde een hol stuk hout met vel overspannen; een viool (gelie), zijnde een halve pompoen met het vel van een visch overtrokken en met twee rottingsnaren; een rieten fluit, een pansfluit en een soort van gitaar (ketjapi). Hunne voornaamste kunsten zijn: ijzer en wapens smeden, pauwen maken, verwen, snijden en vlechten. De Redjangs, in West-Broenei, en de Kajans, in het Centraalgebergte, behooren tot hunnen stam. De Kajans zijn groot en bloeddorstig, en moeten bij het huwelijk een bepaald getal koppen gesneld hebben.

Over de Wester-Afdeeling.

§ 5. *De residentie Pontianak.*

De Wester-Afdeeling grenst ten noorden aan Broenei, ten zuiden aan de Java-zee, ten oosten aan de gebergten Kamingtin en Madei, en ten westen aan de Chineesche zee en Straat Karimata.

Op bijna 2800 v. g. m. wonen 320,000 menschen of 115 op 1 mijl.

Het is verdeeld in de res. Pontianak, de ass. res. Sintang en de ass. res. Sambas en Montrado.

Tot de voornaamste rivieren der Wester-Afdeeling behooren: de Sambas, Kapoeas, Sidjou, Pawan, Kandawangan, Melawi.

De hoogste bergen zijn: de Sebahoe, Miami, Sepontiak, Maham, Batoe-Hadji en Madei.

De res. Pontianak grenst noord aan de ass. res. Montrado en Sambas, zuid aan de Java-zee, oost aan Koetaringin van de Zuider-Afdeeling en aan de landschappen Sekadouw en Sanggouw van de ass. res. Sintang en west aan Straat Karimata.

De grootte is 1200 v. g. m. en de bevolking bijna 111,000, d. i. 92 op 1 mijl.

Het bestaat uit de landschappen Pontianak, Mampawa, Landak, Tajan, Meliouw, Koeboe, Simpang, Soekadana, Matan met Kandawangan en de Karimata eilanden.

De voornaamste plaatsen zijn: Pontianak, de hoofdplaats; Mandor; Mampawa, Landak, Tajan, Meliouw, Koeboe, Simpang, Soekadana en Kajoeng.

§ 6. *Bijzonderheden der residentie Pontianak.*

Pontianak is de hoofdplaats der residentie van dien naam, ligt aan de Kapoeas en heeft 6000 inwoners. Sinds 1823 is het eene vrijhaven. Tevens is het de zetel des Sultans en des Residents, met het Nederlandsche Hoofdbestuur Mariannes-oord, beschermd door het fort Indrapoera. De stad heeft geen wallen en grachten. Het paleis des Sultans is met een ijzeren hekwerk en een steenen muur omgeven. Ten noorden van Pontianak ligt Mandor met de belangrijke mijnwerken van Komsa. De stad Mampawa ligt in een schoon en vruchtbaar gewest, doch die nog slecht bebouwd is. De Vorst woont hier in een paleis van riet. Landak, dat er noordoost van ligt, is rijk aan goud, diamanten en ijzerhout, en levert was, en eetbare vogelnestjes op. De Vorst (Pamembahan) woont hier in een planken huis. Meliouw is niet alleen vruchtbaar, maar is ook goed bebouwd. De hoofdplaats van dien naam bestaat uit 12 woningen. Daarentegen zijn Koeboe en Simpang moerassige bosschrijke streken, waar men van rijstbouw en visscherij leeft. Soekadana levert alle levensbehoeften op, en bevat ook goud. Matan erkent de oppersheerschappij van Soekadana, en is beroemd door zijne vogelnestjes. De Vorst van Matan woont in een planken huis van de hoofdplaats Kajoeng, die zeer vervallen is. Ook de Karimata-eilanden leveren veel eetbare vogelnestjes op, benevens was, schildpad, zeewier (agar-agar), zeeslakken (tripang).

§ 7. *De assistent-residentie Sintang.*

De ass. res. Sintang grenst ten noorden, zuiden en oosten aan bergketenen, en ten westen aan de residentie Pontianak.

Op 1350 v. g. m. wonen er 118,650 menschen, of bijna 88 op 1 mijl.

Het is verdeeld in 3 landschappen: Sanggouw met Sekadouw; Sintang met het Stroomgebied van Melawi; Silat met Soeoeit, Selimbouw, Boenoet en het gebied van eenige onafhankelijke stammen.

Sanggouw is 112 v. g. m. groot en heeft 23,000 inwoners of ruim 150 op 1 mijl.

Sekadouw is 95 v. g. m. groot en heeft 10,000 inwoners of 100 op 1 mijl.

Het landschap Sintang met het Stroomgebied der Melawi bestaat uit: Bhitang, Sapook en Pinoek. Bhitang ligt op den rechteroever

der Kapoeas, Sapook ten zuiden van die rivier en Pinoeh ligt in het zuidwesten der residentie.

Het landschap Sintang is 182 v. g. m. groot en heeft 50,000 inwoners of 270 ongeveer op 1 mijl.

De voornaamste plaatsen zijn: Sintang de hoofdplaats, Sanggouw, Sekadouw, Silat, Soeahit, Selimbouw.

§ 8. *Bijzonderheden der assistent-residentie Sintang.*

De hoofdplaats Sintang ligt aan de samenvloeiing van de Melawi en Kapoeas. Deze stad is omgeven door een ijzerhouten palissadeering en is de zetel van een Assistent-resident. De vorst woont meestal te Kahajan. Het land is hier vruchtbaar en levert op goud, ijzererts, vogelnestjes, rijst, was, rotting.

De hoofdplaats Sanggouw ligt aan de samenvloeiing der Kapoeas en Sikajam en bestaat uit 120 huizen. Op de ijzerhouten palissadeering, die om de stad is, staan wachthuisjes.

De grond is hier bergachtig en boschrijk en bevat diamant- en goudmijnen.

De hoofdplaats Sekadouw bestaat uit 50 huizen en is de zetel eens Panembahans.

Blitang, Sapook en Pinoek zijn van weinig belang, even als Silat, Soeahit en Selimbouw.

§ 9. *De assistent-residentiën Sambas en Montrado.*

De assistent-residentiën Sambas en Montrado grenzen noord, zuid en oost aan gebergten en west aan de Chineesche zee.

De grootte is 245 v. g. m. en de bevolking 60,000 of bijna 245 op 1 mijl.

Zij vormen samen het rijk van den Sultan van Sambas, en zijn twee op zich zelven staande assistent-residentiën.

De ass. res. Sambas is verdeeld in de districten: Sambas, Seminis en Pamangkat.

De ass. res. Montrado maakt het zuidelijkste deel van Sambas uit.

De voornaamste plaatsen zijn: Sambas de hoofdplaats, Seminis, Pamangkat en Montrado.

De Sambas is er de grootste rivier, en de Sebahoe de hoogste berg.

§ 10. *Bijzonderheden der assistent-residentiën Sambas en Montrado.*

Sambas is de hoofdplaats van de ass. res. en tevens van een distrikt van dien naam en heeft 10,000 inwoners. In Seminis is een militaire en civiele gezaghebber, even als te Pamangkat, waar men het fort Sorg ziet.

De stad Montrado heeft 7000 inwoners en is ook de zetel van een Assistent-Resident.

De huizen zijn hier van hout en klei en van buiten niet pranten versierd, die goederen moeten voorzichtiger worden. Ook is er eene regeete. De stad is gelegen in eene schoone vruchtbare vlakte, niet ver van de Hoogelanden. In de nabijheid moet men meer, dan door de uitgraven van mijnen ontstaan is. De bevolking bestaat uit Chineezen, terwijl de plaats als de hoofdstad te beschouwen is van de Kongsi Taikong.

§ 11. *De Chineezen der Wester-Afdeeling.*

De Chineezen hadden reeds in de 7de eeuw op de Westkust van Borneo handelsbetrekkingen, doch eerst in de 16de eeuw vestigden zij er zich voor goed, vooral in Broeneo eerst. Zij vormden er landbouw en handelskolonien in dien tijd. Deze kwijnden echter door de knevelarij der inlandsche Vorsten. Eerst in de 18e eeuw begonnen zij de goudmijnontginning en toen werd het later. De Vorst van Mampawa ontbood in 1750 Chineezen van Broeneo, om aan de rivier Doeri goud te graven. De Sultan van Sambas volgde dit voorbeeld, waarop vele fortuinzoekers uit den omtrek van Canton kwamen, die op bepaalde voorwaarden tot het graven van goud toegelaten werden. In 1772 kregen echter de Sultans van Sambas en Mampawa oorlog (waarmede zich later ook de Sultan van Pontianak bemoeide) over woeste gronden, waarin nu bleek goud te zijn. De Sultan van Sambas zegevierde; doch de Chineezen profiteerden van dien oorlog, en vormden kongsies of bondgenootschappelijke republieken, die later zich in 2 partijen verdeelden, t. w. die van Taikong en Sintankioe, met het doel zich onafhankelijk te maken. Zij namen vrouwen uit de Dajaks, om tegen de Maleijers partij te hebben, en knevelden tevens hunne bondgenooten. In die twee hoofdkongsies kwamen nog zes andere, waarvan er thans nog vijf zijn. Al die Chineezen zijn nu door geheime eedgenootschappen verbonden (hoei). Elk Chinees betaalt daarmee, doet een eed, brengt offerasch van het altaar der huisgoden mede, en snijdt een haan den kop af, als teeken van zijn lot bij meineed. Keert hij naar zijn land terug, dan krijgt hij geld en offer weer. Elke Chinees betaalt aan het Gouvernement *f* 3 tot *f* 6 van zijn 15e tot zijn 60e jaar, waarvan hun Hoofd een deel krijgt.

§ 12. *(Vervolg).*

Een Kongsi of Maatschappij verbindt zich tot eene mijnontginning, waarbij zij, die geen aandeel kunnen betalen, voor het kongsi-

huis, materialen, wapenen, levensonderhoud, feestviering en zoo meer, koelies worden.

Hunne wapenen zijn: hooivorken, gaffels, lansen, twee sabels, tweesnijdende krissen, geweren, geschut, schilden, vaandels, banier. Zulk een kongsi bestaat uit een opziener, een administrateur en opzichters, doch die om de 4 maanden vervangen worden. Verder hebben zij een kok, barbier en tuinman. De kok is tevens scherprechter. Al wie steelt wordt door hem een oor afgesneden, de tweede keer het andere oor en de derde keer den hals. Goudontvreemding wordt dadelijk met den dood gestraft. Hij, die 's nachts bij de goudmijn durft te komen, krijgt een brandmerk in het aangezicht en hem wordt een deel van een oor afgesneden. Ontkent de beschuldigde de misdaad, dan wordt hij zoo lang gepijnigd, tot hij bekent. Het Opperhoofd of de Regent te Montrado is de President der Chineesche republiek, doch zijne benoeming moet goedgekeurd worden door den Resident en bekrachtigd door den Goeverneur-Generaal. Dit opperhoofd benoemt de luitenants en kapiteins, maar de Resident keurt die benoeming goed of af. Zijne inkomsten zijn een hoofdgeld en belastingen, soms met hoofdelijken omslag. Hij vormt met de luitenants, kapiteins en kongsihoofden een raad. Bij de mijnen zijn loodsen, waarin zij te zamen wonen. Zij zijn meest ongehuwd en trouwen op lateren leeftijd, daar eene vrouw 75 tot 300 gulden kost, doch de man kan haar weer verkoopen.

Zij werken van 4—11 's morgens en van 1—6 's namiddags en eten 5 maal daags rijst met zouten visch, en op feestdagen varkensvleesch.

Op hunne feesten branden ze kaarsen, reukstokjes, stukjes gekleurd papier tot verheffing en verheerlijking der booze geesten, daar zij de goede niet vreezen. Ook hebben zij waarzeggers. Verder hebben zij tooneelvertooningen, waarbij muziek gemaakt wordt met schellen, bekkens, trommen en blaasinstrumenten. Zij dobbelen en gastreeren daarbij. Sterft er een, dan gaat het lijk netjes aangekleed in een meegebrachte doodkist met een schuifdeksel, en vult men de ledige ruimten aan met thee en snippers gekleurd offerpapier. Zij doen daarbij gebeden, geven een feestmaal, soms met muziek, en begraven het lijk op heuvels, met muur of grafsteen er om.

Zuider- en Ooster-Afdeeling.

§ 13. *Zuider-Afdeeling.*

De Zuider- en Ooster-Afdeeling grenst noord aan de Chineesche zee, zuid aan de Java-zee, oost aan Straat Makassar en de Soeloezee en west aan de Wester-Afdeeling.

In de Zuider- en Oester-Afdeeling wonen 853,340 menschen op ongeveer 9000 v. g. m. of 60 op 1 mijl.

De Zuider-Afdeeling grenst noord, oost en west aan gebergten en zuid aan de Java-zee.

De voornaamste bergen zijn: Katoer en Pemmtön.

De Barito, Kapoeas, Kahajan, Sebangau, Mendawei, Katingan, Pemboean en Koetaringin zijn de voornaamste rivieren, die in de Java-zee zich ontlasten.

Zij bestaat uit het rijk Koetaringin, de Zuider-Afdeeling en de afdeelingen Groot-Dajak, Klein-Dajak of Kapoeas, Bekoempei met Doeson, Amoentai, Martapoera, Kween en Tanah-Laut.

De voornaamste plaatsen zijn: Soekabnemi of Nieuw-Koetaringin, de hoofdplaats, Oud-Koetaringin, Pemboean, Sampit, Koeala-Kapoeas, Bekompei, Amoentai, Bandjermasin, Martapoera, Plei-Hari.

§ 14. *Bijzonderheden der Zuider-Afdeeling.*

De hoofdplaats Soekabnemi of Nieuw-Koetaringin ligt aan de Aroet, met 2800 inwoners.

Het is de zetel van den Vorst en een welvarende plaats. In het oude Koetaringin is een groote Moskee. Het land is hier berg- en heuvelachtig en levert niet eens genoeg rijst op voor de bevolking.

Telok-Telaga is eigenlijk de zetel des bestuurs der Zuidkust, aan de Sampit, met 500 inwoners, en ligt in de Zuider-Afdeeling. Dit landschap levert op: houtsoorten, rotting, was, vogelnestjes, rijst, ijzer en goud. Groot- en Klein-Dajak leveren weinig bijzonders op; alleen merkt men op, dat het Christendom hier eenigen invloed begint te krijgen. — De bewoners van Bekompei en Doeson zijn slim, bedriegelijk, oproerig en meest koop- en ambachtslieden. In Amoentai is het volk meer beschaafd door den vroegeren invloed der Hindoes. Daarentegen staat in Martapoera het volk op een lagen trap van beschaving en heeft een ongunstig karakter. Zoo vindt men in Amoentai, te Negara beroemde wapensmeden zijn, terwijl de hoofdplaats een belangrijken handel drijft. Belangrijk is echter in Martapoera de diamant- en steenkolenmijnen; de eerste zijn bij Soengei-Roentei; de tweede bij Pengaron.

De stad Bandjermasin is de hoofdplaats der afdeeling Kween en heeft 6000 inwoners, waaronder 1500 Chineezen zijn. Deze stad drijft veel handel in steenkolen, diamanten, vogelnestjes, steenkolen was, hars, rotting. De residentie woont echter op het eiland Pulau, dat vrij ongezond en onvruchtbaar is, even als Tanah-Laut, waarvan

PERPUSTAKAAN NASIONAL

Plei-Hari de hoofdplaats is. Hier vindt men ook belangrijke goud- en steenkolenmijnen.

§ 15. *De Ooster-Afdeeling.*

De Ooster-Afdeeling grenst ten noorden aan de Chineesche zee, zuid aan Tanah-Laut van de Zuider-Afdeeling, oost aan Straat Makassar en west aan de Zuider-Afdeeling.

De Bokang en Batoe-Antan behooren tot de bergen, en de Koetei en Pasir tot de rivieren.

Zij is verdeeld in Tanah-Koesan, Tanah-Boemboe, de rijken Pasir en Koetei, het landschap Berou en de Tidoengsche landen.

Tanah-Koesan is 85 en Tanah-Boemboe 140 v. g. m. groot.

Pasir is 1485 v. g. m. groot en heeft 8000 inwoners of 6 op 1 mijl.

Koetei is 1478 v. g. m. groot en heeft 80,000 inwoners of 60 op 1 mijl.

Berou is 1120 v. g. m. groot en de Tidoengsche landen 394.

De voornaamste plaatsen zijn: Praboekarta of Bedawangan, Tjengal, Pasir, Samarinda, Sambilioeng, Temelengan-Djawa.

§ 16. *Bijzonderheden over de Ooster-Afdeeling.*

Tanah-Koesan is een bergachtig land, bedekt met bosschen, en weinig bebouwd.

Goud en diamanten zijn er de voornaamste voortbrengselen. Het goud wordt gevonden in de distrikten Tamoeni, Selo en Silabau. De diamanten vindt men in het distrikt Koesan.

De Vorst van dit land heeft zijn' zetel te Praboekarta, dat ook wel Bedawagan genoemd wordt en aan de rivier Koesan ligt. Overigens biedt deze plaats niets bijzonders aan.

Tanah-Boemboe is in het westen bergachtig en in het oosten vlak. De hoofdplaats van dit land heet Tjengal en heeft slechts 800 inwoners. De grond wordt hier en in den omtrek slecht bebouwd. Het volk van het landschap Menoengoel houdt zich met den handel bezig, terwijl het ten zuiden hiervan gelegen gewest Sampanahan veel stofgoud oplevert.

§ 17. *Bijzonderheden over de Ooster-Afdeeling.*

(Vervolg.)

Het rijk Pasir is een vruchtbaar land, maar wordt ook weinig bebouwd.

De grond bevat goud- en steenkolenmijnen, doch de bevolking houdt zich veel bezig met visschen, schildpad- en tripang-vangst. Het hier regeerende stamhuis beweert van Modjopahit afkomstig te

zijn. De Sultan heeft zijn zetel te Passir, en is onderworpen aan den Assistent-Resident der Oostkust. Gouden steenhoudenmijnen vindt men in den omtrek van Boenoet.

Het rijk Koetei brengt voort rijst, houtsoorten, was, gom, hars, diamanten, goud, ijzer, hout en steenkolen. De stapelplaats van den handel is Samarinda, dat tevens de zetel is van een Assistent-Resident, doch de Sultan resideert te Tenggarong. Eenige Hindoe-oudheden vindt men bij Moewara-Kaman.

§ 18. *Bijzonderheden der Ooster-Afdeeling.*

(Vervolg.)

Het landschap Berou bestaat uit de rijkjes Sambilioeng en Goenoeng Teboer, waarbij thans ook Boelongan gevoegd is.

De kusttreek van Sambilioeng is vlak en meest alluviaal; maar overigens is de grond berg- en rotsachtig. Het levert op: goud, ijzer, steenkolen, rijst, vele houtsoorten, rotting, gefan pertja, vogelnestjes, was, tripang en schildpad. De Sultan heeft zijn zetel in de hoofdplaats Sambilioeng, die uit 60 à 70 huizen bestaat. Vroeger was Tandjong de hoofdplaats. De helft van de bevolking van dit gewest, dat 15000 zielen telt, is Mahomedaansch. Een der hier wonende stammen, de Segais, zijn groote liefhebbers van koppensnellen, en maken zich ook daaraan schuldig bij hunne naburen in Koetei en Goenoeng Teboer. Zij achten zich geheel onafhankelijk, planten slechts tabak, en leven van het inzamelen van goud, was en vogelnestjes, en verruilen dat tegen levensbehoeften.

Goenoeng Teboer is in het westen bergachtig, het oosten is vlak en heeft dezelfde voortbrengselen als Sambilioeng. De Sultan is gezeteld in de stad van dien naam, die uit 50 huizen bestaat. Het heele land telt 8000 inwoners.

Boelongan is aan de kusten vlak en gaat, landwaarts in, tot hoog bergland over. De producten zijn als in de vorige landen. De Sultan heeft den titel van Vorst der gelooviger.

De Tidoengsche landen zijn alleen bergachtig in het uiterst westelijk gedeelte. De bewoners van het binnenland zijn Heidenen.

§ 19. *Over Broenei en de omliggende eilanden, of de niet aan Nederland onderhoorige gewesten.*

De niet aan Nederland onderhoorige gewesten, maken het noordelijke gedeelte van Borneo uit.

Zij bestaan uit het rijk Broenei of Borneo-Proper, het noordelijk deel van Borneo en de omliggende eilanden.

De grootte is 2000 v. g. m. en de bevolking 225,000.

Het brengt voort: rijst, peper, suikerriet, kamfer, kaneel, houtsoorten, vogelnestjes, was en paarlen.

Het noordelijk deel van Borneo bestaat uit de drie landschappen: Pappal, Miladoe en Mangadari.

De omliggende eilandjes zijn: Gadja, Balambangan, Bangoeci, Balabak en Palawan.

Tot de hoogste bergen behooren: de Batang-Loepar, Madei, Loembir, Maloe.

De grootste rivieren zijn: de Batang-Loepar, Redjang, Ikan en Broenei.

De voornaamste plaatsen van Broenei zijn: Broenei en Serawak.

§ 20. *Bijzonderheden der niet aan Nederland onderhoorige gewesten.*

Broenei is de hoofdplaats van het land van dien naam en heeft 12,000 inwoners.

Het is de zetel des Sultans, wiens paleis van hout en matten is. Vele huizen zijn hier op vlotten gebouwd, en de markt wordt op vaartuigen in de rivier gehouden.

Het landschap Pappal is zeer bergachtig, terwijl er aan de kusten de waterval van de Pandasan en Tampasoek te zien is, die voor den hoogsten der aarde gehouden wordt.

Het landschap Maladoe heet ook wel Kinibaloe en is zeer vruchtbaar en goed bevolkt. Hier moet het bekende meer Kinibaloe zijn, dat 2000 voet hoog ligt, enz. doch welks bestaan thans betwijfeld wordt. Dit land staat onder den Sultan der Soeloe-eilanden, en levert vogelnestjes, kamfer, was en rotting op.

Ten zuiden van Maladoe ligt Mangidari, dat in Oensang veel goud oplevert; alleen in deze streek vindt men nog olifanten en nergens meer op Borneo.

Het eilandje Laboean is sinds 1846 in handen der Engelschen. Het noordelijk deel van Palawan behoort aan de Spanjaarden, terwijl de Sultan der Soeloe-eilanden het overige heeft, alsmede het eiland Bangoeci.

Ook zou dezer dagen (begin van 1868) aan zekeren Amerikaan Torrey een deel van Noord-Borneo, grenzende aan Broenei, door een Sultan aldaar zijn afgestaan, terwijl Torrey het daarna aan een Noord-Amerikaansche Maatschappij zou overgedaan hebben.

Celebes.

§ 1. *Over Celebes in het algemeen.*

Celebes ligt tusschen de Philippijnsche eilanden ten noorden en de Kleine Soenda-eilanden ten zuiden.

Het grondt ten noorden aan de Soeloe-zee, ten zuiden aan de Java-zee, ten oosten aan de zee en straat der Molukken, en ten westen aan straat Makassar.

De grootte is ligna 3300 v. g. in. en de bevolking ruim 1,780,000 of 515 op 1 mijl.

De grond is er over het algemeen zeer vruchtbaar, en meer verheven en minder moerassig dan op de andere Soenda-eilanden, ofschoon de lage kustlanden moerassig zijn.

Het klimaat is er zeer gezond; de menigvuldige onweders en regens verkwikken en zuiveren er de lucht.

De voornaamste bergen zijn: de Klobat, Lempo Battang (10,000 v.) en de Piek van Bontjain.

Onder de rivieren telt men de Sedang, Tjenrana en Bahoe-Solo.

Het plantenrijk brengt voort: rijst, maïs (djagong), sago, cacao, tabak, katoen, koffie, suiker.

Het dierenrijk bevat wilde buffels en zwijnen, herten en hertenzwijnen, uitmuntende paarden en verdeelde vogels.

Het delfstoffenrijk levert op: goud, ijzer en koper, steenkolen, zout en salpeter.

De bevolking bestaat uit: Alfoeren, Boegineezen en Makassaren.

De Heidensche en de Mahomedaansche godsdienst zijn er de heerschende; in Menado zijn de meeste Christenen.

Het is verdeeld in: de res. Menado; de oostelijke landtong en de landen om de golf van Tolo; het Gouv. van Celebes of Makassar en Onderhoorigheden.

Over de inlandsche bevolking.

§ 2. *De Alfoeren.*

De Alfoeren maken de hoofdstam uit der Battaas. Hunne vrouwen dragen vederen van paradijsvogels in het haar. De Vorsten en hoofden van Menado dragen bij gelegenheden Europeesche kleeding of ze passen of niet, of ze oud- of nieuwerwetsch zijn. In de huizen der Alfoeren ziet men aan den wand koppen van herten-zwijnen (bali roesa), van wilde ossen (bantengs).

De Heidenen onder hen gelooven aan een Opperwezen in de lucht en aan mindere geesten, die op mensch, plant en natuurwerking influenceeren. Zij hebben offerfeesten (fosjoog), om de gunst te verwerven dier goden, de wichelaars leiden die feesten. De offers zijn rijst, pisang, een kip of wel een varken, terwijl er bezweringen en vele ceremoniën bij plaats hebben. Onsterfelijkheid en vergelding kennen zij niet, maar wel zielverhuizing. Hunne orakels zijn: het

hart van een varken, het gefluit van zekeren vogel (bakekar), het ontmoeten van eene slang.

Als er een kind geboren is, laat men in sommige distrikten een' Priester komen, die het een voetbad geeft, vervolgens het kind met de voeten een varken laat aanraken, waarna dit dier geslacht en het hoofd, de borst en de rechterhand van het kind met 't varkensbloed bestreken worden. Dit is een soort van doop.

De vader verkoopt zijne dochter aan den meestbiedende als vrouw. Soms wordt er een oude vrouw van de familie naar den vader gezonden met lijnwaden, koralen en vruchten, om het meisje te vragen. De bruidschat is lijnwaad, een paard, een slaaf, en bij het huwelijk een varken, doch behoeftigen crediteeren. De tweede vrouw moet uit dezelfde familie als de eerste genomen worden. Bij eene echtscheiding krijgt de man $^2/_3$ der bezitting, doch betaalt ook $^2/_3$ der schuld. De kinderen kiezen bij wie zij zijn willen. Bij hertrouwing met elkander (na echtscheiding) moet er weder een bruidschat gegeven worden.

§ 2. *De Alfoeren.*

(*Vervolg*).

Bij de Alfoeren plaatst men den stervende op een' zetel, omwindt hem met lijnwaad, doet een sarong om zijne voeten, en doet hem zijne sieraden aan. Alsdan beginnen alle aanverwanten verschrikkelijk te schreeuwen, waarna zijne verdiensten, rijkdom en geslachtsregister voorgelezen wordt. Daarna wordt het lijk op een draagbaar gezet, met bloedverwanten er naast. Het lijk wordt in een kuil gebracht, met rijst en vruchten er bij, doch de sieraden van het lijk worden weer meegenomen. Bij aanzienlijke dooden worden een paar gesnelde koppen begraven, ten einde zij in de andere wereld den begravene dienen. Bij zulk een plechtigheid heeft men altijd ketelmuziek. Gewoonlijk duurt zulk een lijkfeest 3 dagen, wanneer er altijd gehuild en een varken geslacht wordt. De man is erfgenaam, doch bij hertrouwing krijgen de kinderen $^1/_3$. Sterft de man, dan krijgen de kinderen ook $^1/_3$. Is hij zonder kroost, dan krijgt de weduwe dit derde deel en de familie de rest.

Bij het doen van een eed legt de priester een geladen geweer neer, met de kolf zuidwaarts; twee zwaarden legt hij zuidwaarts, kruiselings en een stuk lijnwaad oostwaarts. Daarbij bidt de priester (Walian), dat bij meineed de schuldige door die wapens omkome, maakt 9 strepen, en wandelt, gelijk ook de eeddoende, 3 maal tusschen de wapenen door. Ten slotte wordt het lijnwaad verdeeld en het geweer afgeschoten.

Alvorens een huis te bouwen, wacht men gunstige voorteekens af;

er worden offers gebracht. Twee maanden duurt de rouw en in den
ook gedaante, bewogen de stijlen met het hoofd bestreken worden
van een mensch of varken. Leeraar als zoodanig zijn niet; zij hebben
dus slechts overleveringen. De eer wijst bij den dag en de
jaargetijden aan. Zij zijn bedrevene van dans en zingen en maken
dikwijls te zamen met regelmatige bewegingen. Zij houden krijgs-
dansen en oefenwijze achten op de maat der muziek. Zij doen dit
vaak ter eere van een Europeaan of van een Hoofd.

§ 4. *De Makassaren en Boegineezen.*

De Makassaren en Boegineezen zijn beschaafd en geoefend. Hunne
vrouwen zijn zeer bevallig. De mannen overtreffen hier alle andere
stammen in de behandeling der wapenen. Zij hebben muiengolders
of partisanbanden van goudstaal. Zij zijn slapper, schrander, jaloersch,
wraakgierig, moedig met moord betalende en vereerder aan spel en
amboem. Ook zijn zij stoute zeelieden en groote handelaars.

De Vorsten hebben hier onderling veel twist en strijd, en dit
influenceert nadeelig op landbouw, enz. Ook zijn de wetten voor
alle standen niet gelijk. In het zuiden bestaat het leenstelsel.

Vroeger waren ze Fetichisten, doch in de 17e eeuw vestigde er
zich de Islam. Echter verweren er nog een Wezen (Kring-Loe),
dat influenceert op 's menschen lot, en in grotten, onder boomen,
of aan het strand woont, en waaraan zij offeren. Hun booze geesten
heeten Pogokan, Tarakan en Pontianak, die den mensch onheil
zenden, waarom zij worden gevreesd en aangebeden. Zij bewijzen ook godsdienstige eer aan de Krokodillen, en te Boelekomba ook
aan de palingen. Te Boelekomba en te Bonthain bevinden zich
zendelingen. De Makassaarsche taal is verwant aan het Javaansch
en het Maleisch en het Sanskriet.

De Boegineesche taal is ook verrijkt met het Javaansch, Maleisch
en Sanskriet.

Over de residentie Menado.

§ 5. *De Minahassa of het bondgenootschap van Menado.*

De residentie Menado is verdeeld in de Minahassa of het bondgenootschap van Menado, de afdeeling Gorontalo, en de rijkjes langs
de Noordkust, die niet tot de afdeeling Gorontalo behooren.

De Minahassa beslaat de noordoostelijke punt van de landtong.

Het grenst ten zuiden aan het rijkje Bolang-Mogondo, ten oosten
aan de straat der Molukken en ten westen aan de Celebes-zee.

Het is groot 88 v. g. m. en heeft 99,300 inwoners of 1128 op
1 mijl.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

Het Binnenland is hoogland van den berg Sapoetan tot Tondano, en is zeer vruchtbaar.

Het brengt voort beste koffie, maïs, rijst, cacao, en levert ook goud op.

De bewoners zijn er meest Christenen, en zeer vreedzaam en gastvrij.

Tot de hoogste bergen behooren: de Klobat en Sapoetan.

Het meer Tondano ligt meer dan 2200 voet boven de zee.

Het is verdeeld in de 5 afdeelingen: Menado, Kema, Tondano, Amoerang en Belang.

De voornaamste plaatsen zijn: Menado de hoofdplaats, Baclang, Kema, Tondano, Belang, Amoerang.

§ 6. *Bijzonderheden van de Minahassa of van het bondgenootschap van Menado.*

De Minahassa is het belangrijkste deel van Menado. De bewoners zijn er gul, gastvrij, vreedzaam en zeer vatbaar voor het Christendom, zoodat meer dan de helft der bevolking Christenen zijn. Geheel Minahassa is vulkanisch, blijkens de vele heete bronnen en zwavelmeren, die er zijn. In de afdeeling Menado is een Resident en in de 4 andere afdeelingen een Europeesch Opziener.

Menado is de hoofdplaats der geheele residentie, en een vrijhaven met 2500 inwoners. Het ligt aan eene baai met het fort Amsterdam. Er is veel uitvoer van koffie, cacao, getah-pertja, vogelnestjes, trepang, schildpadden, paarlemoer en goud. Ten noorden ligt Baclang, dat een belangrijk koffo- of hennep-etablissement heeft. Amoerang, dat zuidwest van Menado ligt, heeft een Goevernementsgemoete of lijnbaan. Gouddelvers en visschers wonen vooral te Belang. Maar de fraaiste en grootste plaats van de Minahassa is Tondano, bij 't meer van dien naam, met 12000 inwoners, van welke er 10000 Christen zijn. Landbouw en visscherij zijn de middelen van hun bestaan.

Kema, dat ten oosten van Menado ligt, heeft een goede ankerplaats.

§ 7. *De afdeeling Gorontalo en de rijkjes langs de Noordkust, die niet tot de afdeeling Gorontalo behooren.*

De afdeeling Gorontalo ligt langs de noordelijke en westelijke zijde van de golf Gorontalo, en bevat het midden van de noordelijke landtong.

Het is verdeeld in de landschappen: Gorontalo, Limbotto, Boné met Bintaoena en Soewawa, Bolango, Attingola, Boalimo, Moeton, Parigi, Saoessoe met Posso en Tongko, Todjo.

De voornaamste plaatsen zijn: Gorontalo de hoofdplaats, Limbotto, Moeton en Parigi.

De rijkjes langs de kust, die niet tot Gorontalo behooren, zijn: Bolang-Mogondo, Bolang-Ooki of Bangka, Buntaksena, Bolang-Itam, Kaidipan en Bwool.

De voornaamste plaatsen daarin zijn: Bolang-Mogondo en Bwool.

§ 8. *Bijzonderheden der afdeeling Gorontalo en der rijkjes langs de Noordkust, die niet tot Gorontalo behooren.*

De afdeeling Gorontalo, ook wel Goenoeng-Tello geheeten, was vroeger een roeverstaat. Het is een vruchtbare vlakte, omgeven door gebergten. Het brengt voort: rijst, maïs, sago, kokosnoten, suikerriet, terwijl er ook goudmijnen zijn. De bevolking, die 28,700 zielen telt, is Mahomedaansch. Gorontalo is de hoofdplaats en de zetel van een Assistent-Resident en van de beide Radjaas. Het is een groote en sterk bevolkte plaats, met het fort Nassau en een Christenschool. Ten westen ligt Pagowat, waar goudmijnen in den omtrek zijn.

Limbotto is een bergachtig landschap met dezelfde producten als Gorontalo. Ook hier vindt men vele goudmijnen, o. a. bij de hoofdplaats Limbotto, dat aan een meer ligt en 3000 inwoners telt.

Het rijkje Bolango levert mede goud en ook salpeter op. Aan de noordkust van de golf Tomini ligt het rijkje Moeton, welks Radja of Vorst in een armoedige, tamboezen hut zetelt. Maar Parigi en Todje zijn meer welvarend en vruchtbaar en goed bevolkt.

In de rijkjes, die niet tot Gorontalo behooren, en langs de Noordkust liggen, oefent het Nederlandsch Gouvernement geen gezag uit, maar zij betalen schatting en de benoeming hunner Vorsten moet door het Gouvernement goedgekeurd worden. De geheele bevolking bedraagt 25000 zielen. Ook hier wordt veel goud gevonden, vooral in Bolang-Mogondo, Bolang-Ooki, Bwool, zoodat goudgraven hier meest het middel van bestaan is.

§ 9. *De Oostelijke landtong en de landen om de golf van Tolo.*

De Oostelijke landtong en de landen om de golf van Tolo zijn het rijk Banggaai, het rijk Toembookoe en het landschap Tomini.

Het rijk Banggaai bestaat uit het gebied van een gedeelte der Oostelijke landtong van Celebes en de Banggaai-groep.

Het gebied van Banggaai op Celebes grenst ten westen aan de residentie Menado en ten zuiden aan Toembookoe.

Het bestaat uit de landschappen: Balante, Saloewan, Pokkomondoong en Batoeri. Deze landschappen tellen 50,000 inwoners.

De strandbewoners zijn meest Mahomedanen; de bergbewoners Heidenen.

Het rijk Banggaai is eene Onderhoorigheid van den Sultan van Ternate, die den Radja benoemt uit een drietal door de Rijksgroo-ten voorgedragen.

Het rijk Toemboekoe bestaat uit 5 distrikten: Toemboekoe, Toffi Tot-Eppee, Bahoe-Solo en het Noorder-distrikt.

Het landschap Tomiri grenst ten zuiden aan Toemboekoe; Petassea is de zetel van den Radja.

§ 10. *Bijzonderheden der Oostelijke landtong en der landen om de golf van Tolo.*

Het rijk Banggaai bestaat meest van handel en visscherij. Het daarin gelegen landschap Balante brengt voort: rijst, maïs, sago, katoen. Runderen en geiten leven er in het wild. Maar vooral is Batoei een vruchtbaar en welvarend landschap. Het ten zuiden van Balante gelegen landschap Pokkomondonong is nog weinig bekend.

De Banggaai-groep, die uit 40 eilanden bestaat, is rijk aan bos-schen, waaronder fijne houtsoorten zijn. Peling, Banggaai, Bang-koeloe en Lebobo zijn er de voornaamste van. De bewoners van Peling verkeeren bijna in den natuurstaat. Wat het landschap Tomiri of Tomaiki betreft, hier zijn de bewoners ruw, oorlog- en moord-zuchtig. Toen in 1856 de Sultan van Ternate hen niet bedwingen kon, zijn zij door een Nederlandsche expeditie weder ten onder gebracht. Tot teeken hunner onderwerping boden zij aan: een jonge, witte kip, een ei en een sirihblad. Hun Radja heeft zijn zetel te Petassea.

Over het Gouvernement van Celebes of Makassar en Onderhoorigheden.

§ 11. *De Westkust.*

Het Gouvernement van Makassar en Onderhoorigheden ligt in het zuiden en vormt de zuidwestelijke landtong.

Het is verdeeld in 3 deelen: de Staten der Westkust, die der Zuidkust en die der Oostkust.

De Staten der Westkust zijn: het distrikt Makassar, de Noorder-distrikten, de Zuider-distrikten, Tontoli, Kajeli, de bondgenoot-schappen Mandhar, Massenring-Boeloe en Adja-Temparang, de rijkjes Tanette en Boerroe en Sanraboni.

De Noorder-distrikten zijn 25 v. g. m. groot en hebben 100,000 inwoners of 4000 op 1 mijl.

De Zuider-distrikten zijn 4 v. g. m. met 60,000 inwoners, d. i. 15,000 op 1 mijl.

Het Bondgenootschap Adja-Tannarang is 70 v. g. m. groot en heeft 120,000 inwoners of 1700 op 1 mijl.

De voornaamste plaatsen zijn: Makassar de hoofdplaats, Tello, Goa, Maros, Takalar, Palos, Sidenring.

§ 12. *Bijzonderheden der Westkust van Makassar.*

Het district Makassar bestaat slechts uit de stad Makassar en haar gebied, zoowat een uur rondom de stad, benevens het rijkje Tello sinds 1856. De hoofdplaats Makassar ligt aan de Zuidwestkust en heeft 20,000 inwoners, en een vrije reede. Het is de zetel des Gouverneurs en heeft 2 forten: Rotterdam in het westen en Vredenburg in het oosten. Er is veel handel in katoen, olien, houten steraden, mats en vlechtwerk. Ten zuiden ligt in Tello het bekende Goa, thans een onaanzienlijk vlek. De puinhoopen van het oude Goa, dat in 1678 verwoest is, liggen nog bij Makassar. Maros, in de Noorder-districten, herinnert ons aan de schitterende overwinning, die de Majoor Wachs in 1824 hier in de vlakte op de Padries behaalde.

Tonoh, het oude roovernest, is sinds 1858 bij de Westkust gevoegd en ligt in het noordwesten der landtong. Het levert goud en sago op.

Kajeh is vruchtbaar en levert op rijst, koffie, kokosnoten en eenig stofgoud.

De bewoners van het bondgenootschap Mandhar drijven veel handel in goud en vogelnestjes, tegen Europeesche artikelen. De Hoofden dezer staatjes heeten de Vorsten der 7 rivieren.

Soepa en Tanette zijn bekend door de expeditie van 1824 en 1825.

13. *De Zuid- en Oostkust.*

De staten der Zuidkust zijn: het bondgenootschap Toeratea en Bonthain.

Het bondgenootschap Toeratea bestaat uit de 3 Vorstendommen: Binamoe, Bankala en Laikang, doch in 1863 hebben de beide eerste zich tot Gouvernementseilanden verklaard. Binamoe is het grootst.

Bonthain grenst west aan Toeratea en brengt koffie en voortreffelijke drijven voort.

Sinds 1861 is Bocklekomba er van afgescheiden en bij de Oosterdistrikten gevoegd.

Bonthain is 17 v. g. m. groot en heeft 15,000 inwoners.

De staten der Oostkust zijn: de Oester-distrikten, Boni, Wadjoe, Sopeng, Loewoe met Oester-Lalowesi en Banikonka.

De Oosterdistrikten zijn 24 v. g. m. en hebben 60,000 inwoners, of 2500 op 1 mijl.

Boni is 100 v. g. m. groot met 150,000 inw., d. i. 1500 op 1 m.mijl. Wadjoe is ruim 90 v. g. m. en heeft 110,000 inwoners, of 1220 op 1 mijl.

De voornaamste plaatsen zijn: Batang-Nipa de hoofdplaats, Boelekomba, Boni, Badjoa, Wadjoe, Woegies, Sopeng en Palopo.

§ 14. *Bijzonderheden der Zuid- en Oostkust.*

De bevolking van Boelekomba en Bonthain telt vele scheepstimmerlieden. Behalve dat het land van Bonthain voortreffelijke druiven oplevert, brengt het ook maïs, koffie, groenten en aardvruchten voort. De hoofdplaats Bonthain met 4000 inw. ligt aan de kust en heeft een fort. Er is hier een civiele gezaghebber, terwijl Boelekomba 3000 inwoners telt en een' Posthouder heeft.

De bevolking van Boni is zeer bedreven in het bewerken van goud, ijzer, katoen, en het maken van mat- en mandenwerk. Sinds 1860 is het een leenroerige staat. Vroeger behoorde het tot de Bondgenootschappelijke landen. De hoofdplaats Boni is thans van weinig belang meer, en bekend door de expeditie van Van Geen; maar Badjoa, aan den mond der Tjangkai, is een voorname handelplaats en sterk bevolkt, terwijl Pompanoea, aan de Tjenrana, een aanzienlijk dorp is. De rivier Tjenrana scheidt Boni van Wadjoe. De hoofdplaats Wadjoe of Tosaria is bekend door den handelsgeest zijner bewoners. Hier ligt het dorp Woegies aan de kust, waar vroeger tolken aan boord genomen werden, en waarvan het woord Boegineesch afgeleid is.

Het rijkje Sopeng is zeer vruchtbaar en bestaat uit valleien en bergen. De Vorst heeft zijn verblijf te Sengkang.

§ 15. *De Omliggende eilanden.*

(Zie het kaartje van Celebes).

De Sangir- en Talaut-eilanden liggen noord van de Minahassa. De Talaut-eilanden zijn aan de Sangir-eilanden onderworpen.

De Bangka-groep ligt ook noord van de Minahassa en is door Straat Likoepang of Bangka van de Minahassa gescheiden.

De Togean- of Schildpad-eilanden behooren tot de afdeeling Gorontalo en liggen ten zuiden daarvan.

De Banggaai-groep ligt oost van de golf van Tolo en bestaat uit 40 eilanden, waarvan Peling, Banggaai, Bangkoeloe en Lebobo de 4 grootste zijn.

Manoeï en Wowoni liggen ten zuiden van de Banggaai-groep en behooren tot het rijk Toemboekoe.

Tanabéke behoort aan de Zuider-districten en dat aan de Zuid-oosten daarvan.

Saleyer ligt tegenover dat zelfde gedeelte van Celebes, en staat op zich zelf. De onderhoorigheden daarvan zijn: de Bangirones in Straat Saleyer, Poeloe Bali (Varkens-eilanden) ten zuiden van Saleyer; Kalloe en Bonerate, aan het oostelijkste van Saleyer.

De Zeven Eilanden en de Noordwesters, die tot Bontain behooren.

De Boetongroep ligt ten zuiden van Wowoni, Boeton is het grootst. De onderhoorigheden zijn: Moena west van Boeton, Kabelina west van Moena, het Hagedis-eiland zuid van Boeton, de Wanga-eilanden en de St. Matthieus-eilanden ten oosten van de Oostkaap, de Tookang-Besi-groep en de koempoel-eilanden tusschen de vorige.

§ 16. *Bijzonderheden der Omliggende eilanden.*

De Sangir- en Talaut-eilanden zijn met bergen bedekt, waaronder vele vulkanen zijn. Zij brengen voort goede houtsoorten, kokosnoten, sago, rijst, koffo (een hennepsoort) en katoen. Te zamen hebben zij 60.000 inwoners, waarvan die van de Sangir-ei. Christenen en die van de Talaut-eilanden Heidenen zijn. De Sangireezen zijn dan ook van meerdere van verstandelijke vermogens, maar de Talaut-eilanders zijn ruw en wreed.

De Banka-groep, schoon niet onvruchtbaar, is tot nog toe slechts eene schuilplaats voor zeeroovers.

De Teggian- of Schildpad-eilanden hebben eene bevolking van 700 zielen, die zich meest met de visscherij en vooral met de schildpadvangst bezig houden.

Van de Banggaai-groep is Banggaai op Peling na het grootst en heeft 700 inwoners, doch die lui en verslaafd zijn aan opium, sterken drank en dobbelen. Peling telt 6000 zielen, waarvan de bergbewoners bijna in den natuurstaat leven. Zij kennen zelfs het huwelijk niet, wonen in bosschen of boomen en vermijden de strandbewoners.

§ 17. *Bijzonderheden der Omliggende eilanden.*

(*Vervolg*).

Het eiland Macoe is rijk aan goede houtsoorten. Zijne bevolking staat bekend voor zeer bedreven te zijn in het bouwen van vaartuigen.

Tanahkéké is door visschers bewoond.

Saleyer is rotsachtig, doch heeft geen hooge bergen. In den oost-moesson is het er zeer ongezond. Het brengt voort: mais, tabak, koffie, indigo. Het getal inwoners is met de onderhoorigheden 40.000, die meest Mahomedanen zijn. Hun karakter is valsch, afgunstig, wreed en lafhartig.

De eilanden Kalaoe en Bonerate, die er toe behooren, tellen 6000 inwoners. Zij leven van visch-, schildpad- en tripang-vangst, daar de grond weinig voor landbouw geschikt is.

De geheele Boeton-groep is 167 v. g. m. groot en heeft 100,000 inwoners.

Boeton alleen is 86 v. g. m. en heeft 17,000 inwoners. Het is niet zeer vruchtbaar, daar de grond kalkachtig is. De bewoners zijn Mahomedanen en wraak- en bloedgierig van aard. De Sultan heeft zijn' zetel te Bolis of Boeton.

Over de kleine Soenda-eilanden.

§ 1. *Het eiland Bali.*

De kleine Soenda-eilanden grenzen noord aan de Java-zee en de Banda-zee, zuid aan de Indische zee, oost aan de zee der Molukken en west aan Straat Bali.

Zij zijn in 3 deelen verdeeld: (*a*) Bali en Lombok; (*b*) Soembawa en Onderhoorigheden; (*c*) Timor en Onderhoorigheden.

Bali grenst noord aan de Java-zee, zuid aan de Indische zee, oost aan Straat Lombok en west aan Straat Bali.

Op 105 v. g. m. wonen er 700,000 menschen of 6660 op 1 mijl.

De hoogste bergen zijn: de Piek van Bali en die van Tabanan.

De grootste rivieren heeten de Bleleng en Klonkong.

De Hindoesche godsdienst is er de heerschende.

Het is verdeeld in de 9 rijkjes: Djembrana, Bleling, Karang-Assam, Klonkong, Djangar, Bangli, Badong, Mengawi en Tabanan.

De voornaamste plaatsen zijn: Kassiman, Djembrana, Singa-radja, Bleling, Klonkong, Kasoemba, Bangli, Badong, Tabanan.

Het Pandita-eiland, gewoonlijk Bandieten-eiland genoemd, ligt zuidwest van Klonkong en heeft 10,000 inwoners.

§ 2. *Bijzonderheden van het eiland Bali.*

Over het algemeen zijn de Balineezen krachtige menschen, en grooter en sterker gebouwd dan de Javanen; hunne houding is mannelijker, hun gelaat regelmatiger en schooner; hun neus minder plat; hunne oogen zijn zwart en levendig; hun haar is zwart, en hun huid geel-koperkleurig.

Zij zijn arbeidzaam, eergierig, gehecht aan hun land, dapper, doch wreed jegens hunne vijanden.

Hunne Hoofden zijn over het geheel zedeloos, trotsch, trouweloos en zeer tyrannick, en oefenen een ongunstigen indruk op het karakter hunner onderdanen uit.

Hunne kleeding is als bij de Javanen; de stof daarvan verschilt naar rang en vermogen.

Mannen en vrouwen laten het haar groeien en binden het met een knoop bijeen. De vrouwen doorboren de ooren en dragen daarin tot sieraad een opgerold lontbarbiaat.

Als de Balineesche tempeldienst gaat, dan heeft hij een doek om het hoofd, een rood of blauw vest zonder mouwen aan, en heeft bij ook een lang wit kleed aan, dan gaat hij vechten op leven en dood.

De dorpen, kratons of paleizen en tempels vormen zoo vele gereduceerde vierhoeken, waardoor zij zich handig verdedigen kunnen.

De Priesters bezitten alleen wetenschappelijke kennis, die zich vooral tot de oude geschiedenis en tot de geheimenissen van den Godsdienst bepaalt.

De landbouw is het hoofdbedrijf der Balineezen. Er is veel uitvoer van kokosolie, doch de rijst is er niet voor verzending geschikt. In nijverheid zijn de Balineezen de Javanen vooruit: zij zijn goede beeldhouwers, goud-, zilver- en goelasmeden, doch geen groote bouwkundigen.

§ 3. *Het eiland Lombok of Sasak.*

Lombok grenst noord aan de Java-zee, zuid aan de Indische zee, oost aan Straat Allas en west aan Straat Lombok.

De grootte is 103 v. g. m. en de bevolking 405,000 of 3933 op 1 mijl.

De Piek van Lombok of Rindjani (12,000 voet) is de voornaamste berg.

Lombok ressorteert met Bali onder Buitenzorg.

De bewoners zijn Mahomedanen doch in naam; zij behooren ook tot het Batta-ras.

De voornaamste plaatsen zijn: Mataran de hoofdplaats, Lombok, Pidjor.

§ 4. *Bijzonderheden over het eiland Lombok of Sasak.*

De bewoners van Lombok vervaardigen hunne huizen van bamboe, doen bouwen hunne dorpen in vierkante afdeelingen, omgeven door muren van gedroogde klei, even als de Balineezen. Oischoon zij Mahomedanen zijn, verschilt hunne kleeding ook weinig van die hunner naburen en gaan zij zelfs bloothoofds. Zij eten echter geen varkensvleesch, terwijl de Balineezen geen rundvleesch eet. Sterken drank gebruiken zij beiden, in weerwil van het bestaande verbod.

De Balineez en Sasak kunnen elkander niet verstaan, en toch hebben zij hetzelfde letterschrift. Alleen de Hoofden kunnen lezen en schrijven. Het volk is geheel onkundig en zeer bijgeloovig. De

zedelijke toestand van Lombok laat veel te wenschen overig. De nijverheid bepaalt zich tot het maken van lijnwaad voor kleedingstukken, gouden en zilveren sieraden, krissen, lansen en geweren, vlechtwerk van bamboe en het bakken van steen. De voornaamste produkten zijn vooral: rijst, katoen, tabak, suikerriet, wat indigo en koffie. De Vorst van Mataran is sinds 1839 door verovering alleenheerscher geworden over het geheele eiland. Hij regeert volstrekt willekeurig, ofschoon hij een' Raad naast zich heeft. In crimineele zaken beslist hij alleen. De straffen zijn zeer gestreng: op diefstal staat de dood, als het gestolene meer dan twee guldens waard is; is de diefstal geschied bij een aanzienlijke, dan gaat de doodstraf met pijniging vergezeld; is de dief van aanzienlijke familie, dan kan hij zich vrij koopen. Erfenissen vallen alleen op de zonen, die dan voor de familie zorgen moeten.

§ 5. *Soembawa en Onderhoorigheden.*

Soembawa grenst noord aan de zee van Flores, zuid aan de Indische zee, oost aan Straat Sapi en west aan Straat Allas.

Er wonen 200,000 menschen op 286 v. g. m. of 700 op 1 mijl.

De Goenoeng Tembora en Sopomandi zijn er de hoogste bergen.

De rivieren zijn er zeer klein; de baai van Saleé is er 38 v. g. m. groot.

De grond is er zeer bergachtig en van vulkanischen aard.

De produkten zijn bijna dezelfde als van Java; men heeft er paarden van zeer goed ras; ook vindt men er zwavel, arsenicum, asphalt en aardolie.

De Mahomedaansche godsdienst heerscht aan de kusten en de Heidensche in het binnenland.

Het is verdeeld in de 4 op zich zelven staande rijkjes: Soembawa, Dompo, Sangar en Bima.

De voornaamste plaatsen zijn: Soembawa, Sangar, Bima of Bodjo en Sapi.

De voornaamste onderhoorige eilandjes zijn: Modjo en Mata.

§ 6. *Bijzonderheden over Soembawa en Onderhoorigheden.*

De inheemsche bevolking van Soembawa wordt voor het Batta-ras gehouden. De bewoners van het westelijk deel des eilands verschillen echter van die in het oostelijk deel wonen: de eerste komen in taal, zeden, gebruiken, kleeding en wapenen veel overeen met de Sasaks; de laatste hebben in onderscheidene opzichten veel van de Boegineezen en Makassaren. Over bijna het geheele eiland heerscht echter de Mahomedaansche godsdienst; slechts in het oostelijk deel vindt

[illegible] Ambonezen, die Hitoeneezen zijn. Al het volk is zeer bijgeloovig, vreesachtig, laf en traag. Moord en diefstal hebben zelden onder hen plaats.

Sedert 1846 is het westelijke deel, het in 1640 veel geleden van de uitbarsting van den Tamboro. De twee rijkjes Tamboro en Pekat op de noordelijke landtong werden toenmaals bedolven. 46,000 menschen kwamen er om, en de vulkaan zelf verslaagde een derde.

Rima beslaat het oostelijkste gedeelte des eilands en grenst ten westen aan Dompo. Het gebruik van opium, sirih en tabak is hier ingeneem. Het volk houdt veel van feesten, die met maaltijden, zang, muziek en dans gevierd worden; doch alleen de ongehuwden dansen. Het huwelijk is hier ook al eene zaak van koopmanschap. Erfenissen worden tusschen de zonen en dochters gelijk verdeeld; ook de weduwe ontvangt een kinddeel.

§ 7. *De residentie Timor en Onderhoorigheden.*

De residentie Timor en Onderhoorigheden grenst ten noorden aan de Java-zee en de zee van Flores, ten zuiden aan de Timor-zee en den Indischen Oceaan, ten oosten aan de Timor-zee en ten westen aan het eiland Rindja.

De gezamenlijke grootte is 1043 v. g. m. en de bevolking is 1,847,147 of 1770 op 1 mijl.

De residentie Timor grenst noord aan het zuidelijkste gedeelte der Banda-zee en zuid, oost en west aan de Timor-zee.

Zij is 648 v. g. m. groot en heeft 300,000 inwoners, d. i. 717 op 1 mijl.

De hoogste berg is de Allas (11500 voet), en de grootste rivier de Noi-Foele.

Het is verdeeld in Nederlandsch en Portugeesch gebied.

Het Nederlandsch gebied is verdeeld in Gouvern. gebied en dat der Inlandsche Vorsten.

Het Portugeesch gebied bepaalt zich tot Oost-Timor, en is bevolkt door de Baloneezen.

De voornaamste plaatsen van het Nederl. gebied zijn: Koepang, Babouw, Pritë; van het Inlandsch gebied: Amarassi, Fialarang, Atapoepoe; en van het Portug. gebied: Delli, Oikoes.

§ 8. *Bijzonderheden der residentie Timor.*

De bewoners van Timor zijn van het negerras en minder beschaafd dan hunne naburen. De zoogenaamde Zwarte Portugeezen van dit eiland stonden in het begin der 17e eeuw onder den Portugees Gonsalvo d'Ornay, die te Larantuka zich gevestigd gevoegd was. Van

deze plaats was hij naar Oikoesi gaan wonen, en trouwde daar met de dochter des Sultans van Ambenoe. Later werd hij als Opperhoofd van Oikoesi erkend met den titel van Teninti-Generaal.

Eenige jaren later kwam er een andere Portugees, Da Costa genaamd, die ook met eene Prinses van Ambenoe trouwde, en wiens zoon Gonsalvo d'Ornay opvolgde. Thans regeeren hier nog de afstammelingen van die twee geslachten. Het rijkje Ambenoe grenst ten zuiden aan de Nederl. gewesten Amfoang en Sonebäit, gescheiden door de Noi-Foele. De huizen gelijken hier op bijenkorven; wanden en dak zijn van palmblad, doch die van den Vorst van bamboe. Mannen en vrouwen dragen sieraden om de armen, en in de ooren hebben zij houten pennen met bokkenhaar, waaraan geverwde kwastjes zijn. Hunne Oppervoorvechters of Meoes dragen een rood vest, een bonten hoofddoek, een los omgeslagen vrouwenrok of sarong, een palmmuts met linten, oorpennen, zilveren armringen, een zwaard, dat links horizontaal hangt, met bokkenharen kwastjes en belletjes, terwijl aan de punt der scheede eene rotting is, die boven het hoofd uitsteekt met een zilveren punt. Ook hebben ze rood bokkenhaar, papegaaienvederen, en soms gouden platen op de borst of den rug. Die den oorlog bekend maken zijn ook zoo gekleed en heeten: Hond des lands (Asoe-Paha's).

§ 9. *Bijzonderheden der residentie Timor.*

(*Vervolg*).

Wanneer op Timor oorlog is tusschen de kampongs of dorpen, dan gaan twee meoes met brandende kaarsen hunne onderhoorigen verzamelen, vertellen hun oorzaak en doel, roepen den zegen der Goden in, offeren rijst en varkensvleesch, en nemen drie zakjes met gewijde wortels als talismans bij zich. Brandt een der kaarsen niet goed, dan moet de houder of drager daarvan gereinigd worden en een rooden of witten haan offeren, waarvan de ingewanden onderzocht worden, en zoo het niet goed uitkomt, mag hij niet mede vechten. De meoes, die den oorlog gaan verklaren, brengen een zwarten hond op het grondgebied des vijands, slaan hem den kop af, vullen dien met gewijde wortels, lossen een geweerschot, heffen een luid geschreeuw aan, en werpen den kop bij eene bewoonde plaats. Nauwelijks is dit bekend of in beide landen of plaatsen slaat men op trommen en bekkens, blaast op horens, schreeuwt en raast en tiert — en de oorlog begint: de kampongs overvallen elkander 's nachts, stroopen, rooven en koppensnellen. Later volgt de algemeene strijd in lange gelederen; de meoes gaan voorop, naderen elkaar met gebaren en woorden, totdat er een zijn geweer losbrandt,

en de strijd begint. Doch duurt kort, want waar de meeste meeos vallen, vlucht men, terwijl men, tranet de hoofden der gewonden mee te nemen. Wanneer de strijders met de koppen van het slagveld wederkeeren, dan is er dans en muziek om het huis der meeos. Zoo gaat het met afwisseling, soms maanden, soms jaren, tot een Vorst als scheidsman optreedt. Nu komen de beide vijandige Vorsten met hun volk op de grenzen. De scheidsman plaatst zich tusschen hen en ontvangt van elk een gouden plaat, vervolgens plaats men een palmtakje voor hen als zinnebeeld van de tanden des hoofds: beide Vorsten pakken het op, omhelzen elkander en allen schieten en schreeuwen. Ook plaatst men soms op de grens der beide landstreken twee stokjes, die met touwen verbonden zijn, en die door de meeos doorgehakt worden.

§ 10. *Bijzonderheden der residentie Timor.*

(*Vervolg*).

De bewoners van het Roomsche Portugeesche Timor zijn eigenlijk gedoopte Heidenen met afgodische gebruiken. Het algemeene geloof op Timor echter bepaalt zich tot een Oppergod, Oesi-neno genaamd, d. i. Heer des lichts, die in de zon woont, waarmede hij verward wordt. De maan, Toenan geneeten, is zijne gezellin, of wel eene vrouwelijke Godheid, die in de maan woont. De sterren zijn woonplaatsen van geesten of goden, die alleen aangeroepen worden door de afgestorvenen. Hunne offers zijn voor de goede geesten roodkleurige dieren, en voor de kwade of booze, zwarte dieren. Onder de boozen behoort: Oesi paha, d. i. de Heer der Aarde, en Atoïs, die als reus en uil afgebeeld en door talismans afgewend wordt. Zij hebben vele zoogenaamde heilige plaatsen, waar niet gevischt, geplant of gebaad mag worden. De Priesters zijn ook wichelaars en raadplegen de ingewanden van honden en katten. Zij hebben een heilig huis met een altaar tot offers, waarop het vuur brandt. Zij gelooven aan teevenaars, die gedood worden en wier familie sterft wordt, als zij door de grooten beschuldigd worden.

De beschaving is er gering, want zij hebben geen letterschrift, geen onderwijs, geen overlevering. Een stok met een ijzeren punt is hun eenig landbouw-werktuig. Zij houden veel van dansen, eten paarden- en hondenvleesch en drinken graag palmwijn. Baden doen zij zich nooit. De grooten of aanzienlijken, in den omtrek van Koepang kleeden zich onderwetsch-Europeesch. De Radjaas hebben een' stok met gouden knop en het wapen er op.

§ 11. *Bijzonderheden der residentie Timor.*

(Vervolg).

De kampongs op Timor zijn meest gebouwd op steile, weinig toegankelijke rotsen, van waar de bewoners in tijden van oorlog uit de rotskloven schieten.

Het huwelijk gaat bij koop en soms moet het hoofd tusschen beiden komen, om daaraan gevolg te doen geven. Het geboortefeest wordt op den 7en dag gevierd met offers te brengen en een varken te slachten. Komt er een aanzienlijke te sterven, dan wordt zijn lijk drie dagen ten toon gesteld, na gewasschen en versierd te zijn. Nadat er buffels geslacht zijn, wordt het lijk in eene kist gedaan, waarin lijnwaad, sirih en tevens iets kostbaars gedaan wordt. Het lijk mag echter niet begraven worden vóór de schulden betaald zijn, en voordat al de bloedverwanten er zijn. Alvorens het lijk de deur uitgedragen wordt, heeft er eene worsteling plaats tusschen de dragers en de vrouwen, waarna geschoten wordt, terwijl een doode hond en rijst mede in het graf gaan. Al de huisgenooten van den overledene scheren zich het hoofd kaal, tot rouwteeken, en dragen zwarte kleeding. Van de erfenis krijgen de onechte zoons $^1/_3$ en de echte $^2/_3$. Komt er een Radja te sterven, dan scheren al de mannen van zijn gebied hun hoofd kaal.

Bij het oogstfeest trappen ze al dansende de rijstkorrels uit de paddi, en eten en drinken bovenmate.

Over de onderhoorigheden van de residentie Timor.

§ 12. *Omschrijving der onderhoorigheden.*

De Onderhoorigheden van de res. Timor zijn: de eilanden zuidwest van Timor, de Savoe-eilanden, Soemba, Allor-eilanden, Solor-eilanden en het oostelijk deel van Flores.

De eilandjes zuidwest van Timor zijn: Semaoe, Rotti, Landoe, Daoe, enz.

De Savoe-eilanden zijn: Savoe, Randjoewa, Hokki en hebben 28,000 inw.

Het eiland Rotti is 30 v. g. m. groot en 40,000 inw. of 1333 op 1 mijl.

Het eiland Soemba ligt zuid van Flores.

Het is 250 v. g. m. groot en heeft 400,000 inw. of 1600 op 1 mijl.

Het bestaat uit 35 rijkjes.

De Allor-eilanden zijn: Allor of Ombai, Pantar.

De Solor-eilanden zijn: Lomblem, Adonare, Solor.

Het eiland Kambing, dat ten noorden van Timor ligt, behoort sinds 1859 aan de Portugeezen.

Bijzonderheden van de Onderhoorigheden der vrije deelte Timor.

§ 13. *Het eiland Soemba of Timboean of Sandelhout.*

De bewoners van Soemba zijn dom, niet in bijzonderheid, maar ook overhaupt gesproken. De mannen dragen er armbanden van ivoor, de vrouwen van glazen den. Ronde schilden zijn van gedroogd leder. Zij hebben groote huizen en paleis, komt uit 20 kamertjes bestaande en met de stookplaats in het midden. Zij gelooven, dat er een God boven de wolken is, die hebben priesters, die tevens geneesheeren zijn. Behalve buffels en varkens slachten en eten zij ook paarden. Het nuttelijk is koop en verkoop, terwijl ze eindwijs vorij uitgaven is. Ook hier wordt de overledene niet begraven, voordat de geheele familie er is. De gestorvene wordt met den rug naar het voor gezicht, onder groet het lijk met: geld, vrede of een kleedje, waarmede het lijk in een zak gaat en zoo met een koperen bekken (gong) in een met een zerk gesloten graf gelegd wordt.

Hebben zij onder elkander oorlog, dan verliest de partij het, die den eersten gewonde heeft. Soms vechten ze te paard; soms steken ze de kampong in brand en vermoorden de inwoners. Doch elke moord wordt met wreking gestraft.

De Soemba- of Sandelhoutpaarden zijn zeer gezocht en worden veel van hier uitgevoerd.

§ 14. *Het eiland Flores.*

Het eiland Flores ligt noord-ten-oosten van Soemba.

Het grenst ten noorden aan de Java-zee, zuid aan de Indische zee, oost aan Straat Flores en west aan Straat Molo.

Op 300 v. g. m. wonen er 250,000 menschen of 833 op 1 mijl.

Een voorname berg is Lobetabi.

Het is verdeeld in West-Flores of Mangarai, Midden-Flores en Oost-Flores of Ende.

West-Flores of Mangarai strekt zich uit tot de rivier Wai-medi; Midden-Flores, tot den berg Koo en Oost-Flores of Ende het overige.

Voorname plaatsen zijn: Amboeraga en Larantooka.

Aan Larantooka behoort een deel van het eiland Adonara.

De eilandjes Rindil, Ende, Sowkoor behooren tot Flores.

§ 15. *Bijzonderheden over het onderhoorige Flores.*

De bewoners van Oost-Flores zijn Heidenen en afhankelijk van die van Ende. Zij zijn woest en heftig en zuigen elkanders bloed uit een gemaakte wonde, tot bewijs van vriendschap. Zij zijn met kleewang gewapend en hebben geen oost, haar. — De bewoners van

West-Flores of Mangerai zijn afhankelijk van Bima. Zij zijn gespierd, vlug, kroesharig, vreedzaam en bijgeloovig. De mannen dragen armringen, en hebben groote gaten in de ooren, waarin een opgerold lontarblad zit. Zij gelooven aan een Opperwezen, Moeri-Krain genaamd, d. i. Heer der Vorsten, of ook wel Moeri-Djaoeh, d. i. Heer, die ver af is, en dat Hij het kwade straft. Echter is hun godsdienst een veel godendom. De veelwijverij is er algemeen. De landbouw is vrouwenwerk.

Over de Molukken.

§ 1. *Over de Molukken in het algemeen.*

De Molukken liggen in het oosten van den O. I. Archipel.

Zij grenzen noord aan den Grooten Oceaan, zuid aan de residentie Timor, oost aan Engelsch Nieuw-Guinea en west aan de Straat der Molukken.

De grootte is 1578 v. g. m. en de bevolking 400,000 of 250 op 1 mijl.

De hoogste bergen zijn de Tomahoe of Piek van Boerroe en de Noesa-Heli.

De rivieren zijn er van weinig aanbelang.

Het plantenrijk brengt voort: kruidnagelen, muskaatnoten, foelie, kokosnoten, sago, maïs, weinig rijst, koffie, cacao, tabak en katoen; ebben-, ijzer- en djathout.

Het dierenrijk levert op: zwijnen, herten, geiten, civetkatten, weinig apen, slangen, schildpadden, krokodillen.

Delfstoffen zijn er weinig.

De Alfoeren in de Binnenlanden zijn Heidenen; de Maleijers zijn deels Mahomedanen, deels Christenen.

De Molukken zijn verdeeld in 2 op zich zelven staande residentiën, t. w. Ternate en Amboina met de assistent-residentie Banda.

§ 2. *Over de Inlandsche bevolking.*

De bewoners van Ceram, Boerroe en Halmaheira of Djilolo houdt men voor de oorspronkelijke of eerste bevolking der Moluksche eilanden, die tot den Alfoerschen stam gerekend wordt te behooren. De overige eilanden zijn later langzamerhand door vreemde kolonisten bevolkt, zoodat vele kleine eilanden hier tegenwoordig alleen door volkplanters worden bewoond. Echter zijn de bewoners der Kei- en Aroe-eilanden ook van den Alfoerschen stam, waarom men gelooft, dat de oorspronkelijke Alfoeren door de kolonisten van sommige eilanden zijn verdrongen of uitgeroeid geworden, en dat de Alfoeren op de meeste eilanden ook in vroegeren tijd bestaan hebben. De

landbewoners der grootere eilanden zijn, even als de gebeele bevolking der kleinere eilanden, die onderscheidene noorden van den O. I. Archipel, en behooren tot verschillende tongen. Op Amboina en bijnoa hebben de meesten het Christendom aangenomen. Alleen op Amboina waren er in 1860 reeds meer dan 40,000 Christenen.

§ 3. *Over de residentie Ternate.*

De op zich zelve staande residentie Ternate ligt voornamelijk in het westelijk deel van den Molukschen Archipel.

Zij is 4340 v. m. groot en heeft 98,370 inw., d. i. 23 op 1 mijl.

Zij bestaat uit de 3 rijkjes: Ternate met de hoofdplaats Ternate, Tidore met Soasio of Tidore en Batjan met Batjan.

Het rijkje Ternate bestaat uit het eiland Ternate, het noordelijk schiereiland van Halmaheira en een deel van het zuidelijke, de eilanden Motir, Makian, en de Soela-eilanden, benevens de rijkjes Bangaai en Toembookoe op Celebes.

Het rijkje Tidore bestaat uit: de eilanden Tidore en Maré, onmiddellijk ten zuid van Tidore, het overige deel van Halmaheira, benevens de Papoesche eilanden met een deel van Nieuw-Guinea.

De Papoesche eilanden bestaan uit 4 groepen: de Gebeh-groep, de Waigiou, de Salawatie groep en de Misole groep.

Het deel van Nieuw-Guinea is de westelijke helft van Nieuw-Guinea, benevens de eilanden in de Groote Geelvinkshaai.

Het rijkje Batjan is verdeeld in het eiland Batjan en de omliggende eilanden.

De omliggende eilanden zijn: Mandioli, de Obi-groep, Gomona.

§ 4. *Bijzonderheden der residentie Ternate.*

De bewoners van de eilanden Ternate, Hiri, Tidore en Mojoe gelijken in waanstrekken meer op de Europeanen, dan eenig ander volk uit den O. I. Archipel. Die van het eiland Makian staan bekend voor hunne ijverigheid. Doch meer in het bijzonder verdient onze aandacht de bevolking van Nieuw-Guinea met die der daartoe behoorende eilanden. De mannen van de eilanden in de Geelvinkshaai, ten oosten van Geelvinkshaai, strooien gebrande, roode klei over hun haar en steken er een bamboezen kam in met vederen en bloemen, terwijl de vrouwen hangende vlechten hebben. Door het middenschot van den neus hebben de mannen een stuk bamboeshout of steen of wel twee varkenstanden, en dragen ringen in de ooren. De vrouwen hebben door den neus een zwarten draad met koralen en een dito door de ooren; daar deze laatsten zijn die draden meer in getal. Op de bovenarmen der mannen is gevlochten bamboe met

PERPUSTAKAAN NASIONAL

bladeren, halmen, terwijl zij hebben aan hals en armen snoeren van schelpjes, op de borst een ornement van varkenstanden met boontjes, als mozaik, er tusschen. De vrouwen zijn getatoeëerd. De mannen hebben pijl en boog, dolken van varkenspooten of van menschen dijbeenderen. Zij gebruiken steenen bijlen en messen bij het maken van prauwen, waaraan loofwerk en ingebrande figuren zijn. Hunne nijverheid bestaat in het snijden van hout en been. Hunne woningen staan op palen in zee, met bruggetjes. Zout en peper kennen ze niet. Bij hunne heidensche godsdienstviering hebben zij fluitmuziek, en dansen om een vuur.

§ 5. *Bijzonderheden der residentie Ternate.*

(*Vervolg.*)

De Doreh-baai bewoners aan de noordkust van Nieuw-Guinea zijn klein en hebben een geschubde huid. De slaven moeten hier kort haar dragen. Men rookt hier tabak en pandanbladeren. De kleeding bepaalt zich tot een boombastgordel, terwijl om de armen ringen van vischgraten of koper zijn. Zijn die ringen echter van rotting, dan is dit een teeken van rouw. Tatoeëeren bestaat hier algemeen. Bij elke zeereis branden zij zich een vlek op de borst. In den oorlog hebben zij een zwart gemaakt gezicht met witte strepen, een kraag van kasuaris-vederen, en kakatoes-vederen in het haar. Buiten den oorlog duidt het getal witte veeren aan hoeveel vijanden zij gedood hebben. Hunne huizen zijn als die in de Humboldts-baai. Veelwijverij en echtscheiding zijn bij hen niet geoorloofd. Ontucht en diefstal zijn bij hen groote ondeugden. Zij zijn zacht van aard, doch lui; de vrouwen doen meest het werk. Hunne nijverheid bepaalt zich tot het bearbeiden van metalen, het maken van prauwen, van snij- en beeldhouwwerk, van mat- en vlechtwerk. Zij zijn Fetichisten: ieder maakt er zijn God of Korwaar, wien hij vertelt, wat hij doen wil, ten einde hem te raadplegen. De vrouw wordt gekocht voor 10 slaven of 50 stuks katoen, à *f* 3 het stuk, waarbij de man sirih en zij tabak aan elkaar presenteeren, met den Korwaar voor zich; vervolgens geven zij elkaar de rechterhand, en het huwelijk is voltrokken en niet meer te ontbinden. Het lijk van een Hoofd wordt met het oor op een kom gelegd in een kuil, met sieraden en wapenen. Den Korwaar wordt de dood verweten en daarom plaatst men hem op 't graf om te verrotten. Na het doodmaal, dat met dans wordt afgewisseld, wordt de dood eene maand nog beweend. De dansers vormen telkens een' kring, terwijl zij voordansers hebben, die vreemde sprongen maken, totdat ze niet meer kunnen van vermoeidheid.

§ 6. *Bijzonderheden der residentie Ternate.*

(Vervolg).

De bevolking van Ajembori, die van de Doreh-baai-bewoners meer landwaarts zich bevinden, zijn grooter en donkerder, draagt kort haar en geen sieraden.

Als er iemand sterft, bindt men zijne knieën tegen het lijf, doet hem zijn in een mat en begraft het niet, voordat de geheele familie er is. Twee dagen en twee nachten wordt er om het lijk geschreeuwd. Bij het graf plant men suikerriet en aardvruchten voor den doode, alschoon de levenden het opeten.

De bewoners der Zuidwestkust van Nieuw-Guinea zijn meer beschaafd, kleiner en roestkleurig. Zij hebben zilveren en gouden sieraden, gevlochten banden om de armen, en halssnoeren van glaskorrelen. Zij hebben geen tempels, geen priesters en zijn min of meer mahomedaansch. Zij houden er geen varkens op na. Overigens zijn zij visschers en ijzersmeders. Als er iemand begraven is, dan wordt hij een jaar daarna weder opgedolven en de beenderen in een rotsholte gedeponeerd, waarbij 8 dagen feest is. De weduwe moet een jaar rouwen met zwarte kap, en heeft het vruchtgebruik der nalatenschap. De dochters erven als er geen zonen zijn.

De bergbewoners van het eiland Adi, op de zuidwestkust van Nieuw-Guinea, offeren aan de zon en zweren bij de zon. Om tot een huwelijk te komen, schaken zij eerst het meisje, wonden zich aan het voorhoofd, eer zij trouwen, en dat doet ook de familie over en weer. — Meer oostwaarts aan de zuidkust zijn de bewoners nog ruwer en woester. Neusvleugels en middenschot doorboren zij met houten pennetjes of veeren. Zij dragen halssnoeren, armbanden en gordels. De mannen bingden zich met houtskool figuren op de bovenarmen, schouders en borst. Hunne wapens zijn pijl en boog, lans en knods.

De bevolking van Prinses Marianne-straat is geheel wild, zwerft roud, is blauwachtig zwart en beschildert zich, vooral 't gezicht, met roode of gele streepen.

§ 7. *Over de residentie Amboina.*

De op zich zelve staande res. Amboina ligt zuidwest van Nieuw-Guinea.

Zij is groot 900 v. g. m. en heeft bijna 297,000 inw. of op 1 mijl 330.

Zij bestaat uit de Amboneesche eilanden, Ceram, Boeroe met Amblau, Manipa, Kelang, Bonoa, benevens de ass. res. Banda.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

De Ambonsche eilanden zijn: Amboina, Saparoea, Noesa-Laut, en Oma of Hawekoe.

De voornaamste plaatsen daarvan zijn: Ambon, Hila, Lima, Lanka, Haroekoe, Saparoea en Sisa.

De eilanden Harakoe of Oma, Saparoea of Honimoa en Noesa-Laut heet men te zamen ook de Oeliasser-eilanden.

Het eiland Ceram ligt noordoost van de Oeliasser-eilanden.

Het is 't grootst van de eilanden der res. Amboina, t. w. 345 v. g. m.

De voornaamste plaatsen zijn: Elpapoetih en Wahaai.

Het eiland Boeroe vormt met Amblau eene afdeeling.

Boeroe ligt west van Ceram en heeft Kajeli tot hoofdplaats.

Amblau ligt zuidoost van Boeroe.

De eilanden Bonoa en Kelang behooren ook tot Boeroe.

Het eiland Manipa ligt west van Ceram en is niet onvruchtbaar.

§ 8. *Bijzonderheden der residentie Amboina.*

De inlandsche bevolking is hier verdeeld in burgerij en negorij-volk. De burgers heeten ook vrije lieden of Mardijkers, afgeleid van Mardeka, d. i. vrij van slavernij, omdat zij vrij zijn van heerendiensten. Het Negory-volk is wel 6-maal talrijker; hun hoofd heet Radja of Orang-Kaja, doch Radja is hooger en geeft recht op den kommandostaf met gouden knop; Orang-Kaja geeft maar een zilveren knop en een andere kleur van zonnescherm of pajoeng.

Het eiland Amboina heeft een rotsachtigen grond en steile granietbergen; de lagere landen hebben echter vruchtbare klei. In de nabijheid van de hoofdplaats van dien naam is eene merkwaardige grot te zien. Amboina met de Oeliasser-eilanden heet ook het land der kruidnagelen, welke kultuur sinds 1863 vrij is.

De Heidensche bevolking van Ceram bestaat uit Alfoeren. Onder hen mag niemand trouwen, of hij moet een kop gesneld hebben. Ook hebben zij een geheim verbond, Kakian genaamd, ter wering van het Europeesche element; als men 18 jaar is moet men lid worden. Voor eenige jaren werd een sluipmoord gepleegd op den Regent van Waisamia, wegens het toelaten der vaccine zonder permissie van Kakian. Veelwijverij, echtbreuk en onkuischheid komen onder hen niet voor. Een weduwenaar of weduwe kan niet hertrouwen zonder de wraak der familie van de overledene te ondervinden. Bij verbindtenissen drinken zij bloed met arak. Zij gelooven aan een Hooger Wezen als Schepper, aan een duivel, aan eene plaats van straf, waar de echtbreker eeuwig den echtgenoot van zijne medeschuldige op de schouders zal dragen.

§ 9. *Bijzonderheden der residentie Amboina.*

(*Vervolg*).

Op het eiland Boeroe, dat in grootte op Ceram volgt, is het geloof der Alfoeren weer anders en vrij wat helderder. Daar gelooft men dat er een Opperheer is, die alles opschrijft, die alles schiep, die, schoon onzichtbaar, alles weet en ziet; die uit liefde zijn Nabiata (profeet) als leeraar op aarde zond, en die hem in menschelijke gedaante van den berg Tomahoe liet afdalen. Deze Nabiata, wien hij 7 geboden mede gegeven had, stelde de besnijdenis in, leerde de onsterfelijkheid, en naar zijn boek zouden de gestorvenen geoordeeld worden. De zielen der braven zouden boven de wolken gaan, maar die der boozen beneden de wolken blijven. Nadat hij dit alles op aarde van zijn Zender geleerd had, koos hij eenige mannen uit, leerde hen en verdween weder. Die onderwezen mannen nu zijn hier de priesters, die toovermans, bezweerders en doktors tevens zijn. — Echtscheiding bestaat onder hen niet, maar de weduwe vervalt aan den broeder des mans.

Boano en Kelang zijn bijna niet bevolkt, daar de bewoners om zeeroovrijen in 1856 naar Leytimor op Amboina gebracht zijn.

De Alfoeren van Halmaheira gelooven ook aan een Opperwezen als Schepper, aan belooning en straf, maar zij zeggen, dat dit Opperwezen veel te verheven is, om aangebeden te worden, en dat Hij daarom in overoude tijden een wijze gezonden heeft met 7 voorschriften of geboden. Deze wijze had ook discipelen. Zij gelooven tevens aan vele goede en kwade geesten.

§ 10. *De assistent-residentie Banda.*

De ass. res. Banda ligt voornamelijk ten zuidoostan van de Amboneche eilanden.

Zij is verdeeld in de Eigenlijke Banda-eilanden, het oostelijk deel van Ceram met eenige eilanden ten oosten daarvan, de Zuidoosteren Zuidwester-afdeeling, de Aroe-eil., de Kei-Archipel, de Tenimbereilanden, de Schildpad en de Luciparu-eil. Zij zijn te zamen 356 v. g. m. groot.

De eigenlijke Banda-eil. zijn: Banda of Neira, Groot Banda, Goenoeng Api, Ai, Rhun en Rozengein.

Het oostelijk deel van Ceram maakt ⅓ van geheel Ceram uit. De eilanden ten oosten daarvan zijn: Keffing, Kelwaroe, Gisser, Ceram-Laut, Goram.

De Zuidoosteren Zuidwest-eilanden kan men verdeelen in eene zuidelijke en eene noordelijke rij.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

Tot de Zuidelijke behooren: Babber, Wetan, Sermattan, Loean, Lakor, Moa, Letti, Kisser.

Tot de noordelijke: Wetter, Roma, Damme, Tiau, Nila, Seroea, Manoek.

De Aroe-eil., die tot de zuidooster behooren, zijn: Kobroor, Meckior, Trana, Wokan en Wammer.

De Kei-Archipel bestaat voornamelijk uit: Groot-Kei, Klein-Kei, Doela-Laut, en ligt west van de Aroe-eilanden.

De Tenimber-eil. zijn: Timor-Laut, Larat, Vordate en Koenoefroean en Adaut, gelegen zuidwest van de Kei-eilanden.

De Schildpad-eil. liggen in de Bandazee en de Lucipara zuidwest van de Schildpad-eilanden.

§ 11. *Bijzonderheden der assistent-residentie Banda.*

Op de Banda-eilanden begint de Oost-moeson in Mei en de Westmoeson in December, doch de regens zijn er minder hevig dan op de Ambonsche eilanden. Over het algemeen zijn zij niet zeer vruchtbaar: de productie is voornamelijk specerijen, welker kultuur sinds 1864 vrij en zeer toegenomen is in den laatsten tijd. Overigens zijn zij zeer vulkanisch. Het eiland Goram drijft veel ruilhandel op de Zuidkust van Nieuw-Guinea en op de Aroe-eilanden in zeewier, paradijsvogels en vogelnestjes. De bewoners der Aroe-eilanden zijn zachtaardig en vergevend, doch verslaafd aan drank. Zij gelooven aan booze geesten en als zij een goeden parel vinden, werpen zij een metalen bekken (gong) tot offer op die plaats. Als er eene dochter geboren wordt, dan wordt er gezongen, muziek gemaakt, een varken geslacht, anijs gedronken en reeds bij die gelegenheid verloofd en de bruidschat bepaald. Is het echter een zoon, dan doet men niets, wijl hij geen koopprijs geeft maar betalen moet bij het huwelijk. Sterft de man, dan scheert de vrouw zich kaal, loopt 6 weken naakt, en mag al dien tijd geen man zien en vervalt aan zijne familie. De doode krijgt zijn vischpraauw en wapenen mede naar het graf. Sterft de vrouw, dan gaat de man naar het bosch, en is zij begraven, dan keert hij weer, en werpt een metalen bekken in zee, opdat zij hem niet kwelle.

Op de Zuidwester-eilanden gelooven de bewoners aan een Oppergod met 2 Ondergoden, één voor de blanken en één voor de bruinen. Aan den ondergod van de bruinen wordt geofferd. Verder gelooven zij, dat ieder zijn beschermgod heeft, dat de goddeloozen hier namaals in olie gekookt worden. Het begraven van den adel en den landbouwer geschiedt na 3 dagen, wanneer er vuur om het huis gedaan wordt ter voorlichting, terwijl men de ziel van den gestorvene bidt om in

van beelde te zien, dat op den 3den dag door den priester gebracht en op het altaarstelle gezet wordt, waarna het weer uitgedoofd wordt. Bergraven noemen zij dan ook vuurmiddoeven. Hunne nijverheid bepaalt zich tot pronwerk, mijnwerk, yzer- en goudwerk en weven. De grond wordt er behouwd zonder bemesting en ploeg.

Over het overige van den O. I. Archipel.

§ 1. *De Philippijnsche eilanden.*

(Zie het kaartje van den O. I. Archipel en van Sumatra).

De Philippijnsche eilanden liggen in den noordoosthoek van den O. I. Archipel, en komen in richting overeen met Sumatra, terwijl het noordelijkste punt van Sumatra gelijk staat met het zuidelijkste punt van de Philippijnen. Zij behooren aan Spanje.

De grootte is 6500 v. g. m., en de bevolking 4½ millioen (700 op 1 mijl), waaronder 200,000 Chineezen en 12000 Europeanen.

Zij bestaan uit meer dan 1000 eilanden, waarvan Luzon ten noorden en Magindanao ten zuiden de voornaamste zijn; de daar tusschen liggende eilanden heeten Pintados; d. i. geïntoeëerd.

Er zijn 32 Spaansche provincien.

Luzon is 2500 v. g. m. groot en heeft 1,600,000 inw. of 600 op 1 mijl.

Magindanao is 2400 v. g. m. en heeft 1,000,000 inw of 400 op 1 mijl.

De voornaamste plaatsen zijn van Luzon: Manila de hoofdplaats, Cavite en Sorsogon, en van Magindanao: Zamboango de hoofdplaats en Selangan of Mindanao.

Magindanao bestaat uit 3 deelen: het Spaansche deel, het koninkrijk Magindanao en het bondgenootschap Hanoene.

De Pintados-eilanden of Bisajos zijn 1000 in getal, waarvan de voornaamste zijn: Negros, Leyti, Zeboe, Bohol, Mindoro en Panay.

De staat heeft den alleenhandel in tabak.

§ 2. *Bijzonderheden der Philippijnsche eilanden.*

De Philippijnsche eilanden zijn zeer vruchtbaar, maar ook zeer vulkanisch. Hevige aardbevingen en vulkanische uitbarstingen hebben hier vaak plaats gehad, o. a. op 1 Februari 1814, toen 5 volkrijke steden verwoest werden en 1200 menschen omkwamen. Het delfstofrijk bevat veel goud, koper en steenkolen, maar de mijnontginning wordt er zeer verwaarloosd. Aan het hoofd van het Spaansch bestuur staat een Kapitein-Generaal voor 6 jaren, bestaan door een' Raad, aan wiens beslissing hij echter niet gebonden is. Iedere provincie heeft een rechterlijk ambtenaar, aan wien de besturders

van elke plaats ondergeschikt zijn. De voornoemde Ambtenaar drijft alleen den koophandel tusschen de Onderhoorigheden en Manila, en ontvangt daarvoor een jaarlijksche schatting van al de Spaansche onderdanen. Manila is de eenige plaats, die met Europa en Amerika handel drijft, terwijl er een Philippijnsche Compagnie te Cadix in Spanje op Manila handelt. Ook drijft Manila over en weer handel met Engelsch-Indië, Borneo en de Soeloe-eilanden.

Het eiland Luzon heeft zijn naam van de rijststampers, die de Spanjaarden voor strijdknodsen aanzagen. De hoofdplaats Manila heeft 165,000 inwoners en ligt aan de rivier Pasig. De huizen zijn er van één verdieping en hebben doorschijnende schelpglazen om de aardbevingen. De handel is er zeer levendig. Op Magindanao zijn veel meer Heidenen dan op Luzon. Het heeft de heerschappij over Ilanoens. Op 't eilandje Zeboe werd in 1521 de zeereiziger Magelhaens vermoord.

§ 3. *Over het schiereiland Malaka.*

(Zie 't kaartje van den N. O. I. Archipel en van Sumatra).

Het schiereiland Malaka ligt tusschen de golf van Siam en de straat van Malaka, of tusschen de Chineesche zee en de Bengaalsche zee.

Het is aan 't vasteland verbonden door de landengte Tenasserim en maakt 't zuidelijkste deel uit van Achter-Indië. De straat Malaka scheidt het van Sumatra.

De grootte is 3450 v. g. m. en de bevolking 250,000 of 65 op 1 mijl.

Het is verdeeld in de staatjes afhankelijk van Siam, de Engelsche bezittingen en de Maleische staatjes.

De staatjes afhankelijk van Siam zijn: Ligor, Kedah, Trenggenau, enz., benevens het eiland Salang.

De Engelsche bezittingen bestaan uit 3 provincien: Wellesley met het eiland Pinang, Malaka met het landschap Naning en Singapore. Die 3 provinciën maken een Goevernement uit, onder het presidentschap Bengalen.

Georgetown is er de hoofdplaats van; andere voorname plaatsen zijn: Malaka en Singapore.

De Maleische staatjes zijn: Perak, Salengor, Djohor.

In het Binnenland zijn er 9 Menangkabausche staatjes, gesticht door Sumatranen.

Vier daarvan zijn thans onafhankelijk.

§ 4. *Bijzonderheden van het schiereiland Malaka.*

De bewoners van Malaka zijn meest Maleijers, benevens Europeanen, en Engelsche en Portugeesche afstammelingen, doch er zijn

ook nog corspronkelijke Heidensche stammen. De 9 Menang-Kabausche staatjes in het binnenland hebben zich vereenigd met de Islamieten. Zij zijn eerst schatplichtig geweest aan den Sultan van Malakka later aan den Vorst van Djohor. De vier staatjes, die zich onafhankelijk gemaakt hebben, hebben een Vorst, die afstamt van het Menang-Kabausche stamhuis van Sumatra. Tot hunnen bestuurder uitgeroepen. Doch thans hebben deze 4 staatjes zich weer in vele kleinere opgelost.

De handel van de stad Malakka is nu veel naar het eiland Prins Wales (Pinang) verlegd. Vroeger behoorde dit eiland tot de Maleijers, doch in 1786 is het als huwelijksgeschenk door een Maleischen Vorst gegeven aan zijne dochter, die met den Engelschen kapitein Light trouwde. Deze noemde het Prins Wales en verkocht het aan de Engelsche O. I. C., die er een aanlegplaats van maakte voor de schepen, die met China handelen. Het heeft 50,000 inwoners, waaronder vele vreemdelingen zijn. Ook het eiland Singapore, dat ten noorden van de résidentie Riouw ligt, drijft veel handel. Voor weinig jaren was de stad Singapore een arm dorpje, doch thans is het een bloeiende handelstad met 33,000 inwoners, waaronder ook vele vreemdelingen zijn.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

ALPHABE

A.

Aberg-Aboug., 46.
Adaut, 85.
Adi, 82.
Adja-Tamparang, 67.
Adonare, 78.
Aer-Bangie, 34, 35.
Agam, 35.
Ai, 84.
Ajambori, 82.
Ahalang, 35.
Alfas, 74.
Allor-eilanden, 77.
Allor, 77.
Amarassi, 74.
Ambaj, 21.
Amburawa, 19.
Ambenoe, 75.
Amblau, 82.
Amboegaga, 78.
Amboina, 79, 80, 82.
Ambon, 83.
Amerongen (Fort), 35.
Amfoang, 75.
Amiental, 58.
Amoerang, 65.
Ampat-Lawang, 30.
Ampel, 24.
Amsterdam (Fort), 65.
Anambas-eilanden, 47.
Analaboe, 46.
Angkola, 36.
Anjer, 12.
Apenberg, 35.
Ape-Boean, 50.
Ardjoeno, 1, 27, 28, 36.
Ardjoe-Wiring-boen, 23, 36.
Arpe-sil, 5, 79, 84.

ALPHABETISCH REGISTER.

A.

Abong-Abong, 46.
Adaut, 85.
Adi, 82.
Adja-Temparang, 67.
Adonare, 78.
Aer-Bangis, 34, 35.
Agam, 35.
Ai, 84.
Ajambori, 82.
Alabang, 35.
Allas, 74.
Allor-eilanden, 77.
Allor, 77.
Amarassi, 74.
Ambal, 21.
Ambarawa, 19.
Ambenoe, 75.
Amblau, 82.
Amboegaga, 78.
Amboina, 79, 80, 82.
Ambon, 83.
Amerongen (Fort), 35.
Amfoang, 75.
Amoentai, 58.
Amoerang, 65.
Ampat-Lawang, 39.
Ampel, 24.
Amsterdam (Fort), 65.
Anambas-eilanden, 47.
Analaboe, 46.
Angkola, 36.
Anjer, 12.
Apenberg, 35.
Apo-Boran, 50.
Ardjoeno, 1, 27, 28.
Ardjoe-Winangoen, 25, 26.
Aroe-eil., 5, 79, 84.
Aroet, 58.
Asahan, 46.
Atapoepoe, 74.
Atjeh, 32, 46.
Attingola, 65.

B.

Baaikonka, 68.
Babber, 85.
Babouw, 74.
Baclang, 65.
Badjoa, 69.
Badjoel-mati, 30.
Badong, 71.
Bagelen, 9.
Bahoe-Solo, 62, 67.
Balabak, 61.
Balante, 66.
Balambangan, 61.
Bali, 71.
Bali (straat), 3.
Ballak, 20.
Banda, 80, 82, 84.
Banda-eilanden, 84.
Bandieten-eilanden, 71.
Bandjarnegóró, 17.
Bandjermasin, 6, 58.
Bandong, 14.
Banggaai, 66, 67, 69, 80.
Banggaai-groep, 66, 69, 70.
Bangil, 28.
Bangka, 2, 47, 49, 69.
Bangka-groep, 69, 70.
Bangkalan, 31.
Bangkalis, 42, 47.
Bangkoeloe, 67, 69.
Bangli, 71.
Bangoeli, 61.
Banjak-eilanden, 46.
Banjoe-alit, 30.
Banjoe-Asin, 39.
Banjoe-Biroe, 49.
Banjoemás, 9, 17.
Banjoewangi, 9, 10, 30.
Bankala, 68.
Bantam, 9, 11, 12.
Baritoe, 2, 50, 58.
Baros, 36.
Batang, 18.
Batang-Asei, 39.
Batang-Hari, 35, 39.
Batang-Loepar, 61.
Batang-Nipa, 69.
Batang-Taroh, 36.
Batavia, 9, 10, 13.
Batjan, 80.
Batoe-Antan, 59.
Batoe-eilanden, 35, 46.
Batoe-Hadji, 53.
Batoei, 66.
Batoe-Radja, 39.
Batoor, 18.
Batta-landen, 42.
Bawean, 27.
Bedawangan, 59.
Bekassie, 13.
Bekompei, 58.
Bekti, 25.
Belang, 65.
Bengalen, 87.
Bengkoelen, 37.
Berapi, 33, 36.
Berbek, 26.
Berbes, 16.
Berou, 59, 60.
Beschermer (Fort), 16.
Besoeki, 4, 9, 10, 30.
Betoeng, 12.
Bila, 42.

Bliton , 2 , 47 , 49.
Blora , 73 , 74 , 79.
Bnmmel , 85.
Bintang , 47.
Bintaoena , 86.
Biroejo , 86.
Blakauw , 30.
Bleling , 74.
Bliang , 54.
Blitar , 20.
Bliton , 2 , 47.
Blora , 25.
Boalimo , 63.
Bodjo , 73.
Bodjonegoro , 25.
Bodjoaz , 19.
Boegiraoes , 70.
Boekit-Batoe , 41 , 42.
Boekit-Toenggoel , 45.
Boekit-Tinggi , 35.
Boenkombe , 68 , 69.
Boelongan , 60.
Boeroet , 54.
Boeroeman , 42.
Boerroe , 67 , 79 , 82 , 83.
Boeton-groep , 70 , 72.
Boeton , 71.
Bogor , 13.
Bogowonto , 24.
Bohol , 86.
Bojolali , 24.
Bokang , 59.
Bolang-Mogondo , 65.
Bolang-itam , 65.
Bolang-Oeki , 65.
Bolango , 65.
Bolin , 71.
Bondiol , 35.
Bondowôsô , 30.
Boné , 65.
Bonerate , 70.
Boni , 68.
Bonoa , 82 , 83 , 84.
Boncate , 71.
Bonthain , 68 , 69.
Bonthain (Piek van) , 62.
Boompjes-eilanden , 70.
Borneo , 38.
Borneo , 50.
Boroeo-Prauw , 60.
Bosschaman , 92.
Bouton , 2 , 26.
Broeroet , 60 , 61.
Brondo , 24.
Broodt , 92.
Buitenzorg , 9 , 13.
Bwool , 66.

C.

Cavite , 86.
Ceram , 79 , 92.
Ceram-Laut , 84.
Cheribon , 9 , 15.

D.

Dali , 47.
Dajak , 58.
Damma , 85.
Dasoe , 77.
Delli , 74.
Demak , 19.
Dempo , 1 , 30.
Dang-geb , 1 , 17.
Dieng , 18.
Dikso , 22 , 23.
Diner , 40.
Djali , 21.
Djambi , 2 , 30.
Djangar , 71.
Djapara (kaap) , 8 , 22.
Djapara , 9.
Djeroe-Prana , 71.
Djenggôio , 28.
Djenoe , 25.
Djewane , 92.
Djilolo , 79.
Djohor , 40 , 87.
Djokjokarta , 9 , 22.
Deela-Laut , 85.
Doeson , 58.
Dôbô , 26.
Dolok , 22.
Dompo , 73.
Dongkbai , 34.
Dorowadi , 2.
Dsaoe , 33 , 36.
Dubus (Fort) , 54.
Duivels-eilanden , 48.
Duivel-in-den-weg , 42.

E.

Elout (Fort) , 37.
Eipapoetih , 38.
Ende , 78.
Enggano , 47 , 49.

F.

Fatas , 58.
Fidarang , 74.
Flores , 77 , 78.

G.

Gadja , 61.
Galoe , 15.
Galoor , 22 , 23.
Gapit , 40.
Garoet , 14.
Gaspar (straat) , 49.
Gebeh-groep , 80.
Geleh Djikoerai , 14.
Geelvinksbaai , 80.
Georgetown , 87.
Gisser , 84.
Goa , 68.
Goeneeng-Api , 84.
Goeneeng-Kidoel , 22.
Goenoeng-Tcboer , 60.
Goenoeng-Telle , 66.
Goenoeng-Tambora , 73.
Gombong , 21 , 28.
Gomora , 80.
Goram , 84 , 85.
Gorontalo , 64 , 65.
Goudberg , 46.
Grati , 32.
Grindoeloe , 25.
Grissoh , 27 , 28.
Grobogan , 20.
Groot-Kei , 85.

H.

Hagedis-eilanden , 70.
Halmaheira , 79 , 80.
Hanoeno , 86.
Haroekoe , 83.
Hersteller (Fort) , 19.
Hila , 83.
Hirt , 80.
Hokki , 77.
Honinca , 83.
Humboldtsbaai , 80.

I.

Ikan , 61.
Ilanoens , 87.
Imogiri , 23.
Indragiri , 35 , 40.
Indramajoe (kaap) , 8.
Indrumajoe , 15.
Indrapoera , 33 , 34 , 35.
Indrapoera (Piek van) , 1 , 33 , 35.

K.

Kabeina , 70.
Kaboe , 37.
Kadawangan , 53.
Kadoewang , 24.
Kahajan , 55 , 58.
Kaidipan , 66.
Kajeli , 67 , 83.
Kajeeng , 54.
Kaloe , 70 , 71.
Kali-koetoe , 18.
Kalibawang , 22.
Kalimas , 27.
Kamal , 31.
Kandang , 77.
Kampar , 35.
Kampar-besar , 40 , 41.
Kampar-Ketjil , 40.
Kaoer , 37.
Kapoe , 25.
Kapoeas , 2 , 50 , 53 , 56.
Kappala-Noenggal , 2.
Karang , 11.
Karang-Anjar , 21.
Karang-Bolam , 71.
Karang-Bolong , 2 , 21.
Karang-Pandung , 24.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

Hanoeno, 86.
Harockoe, 83.
Hersteller (Fort), 19.
Hila, 83.
Hitu, 80.
Hokki, 77.
Honimoa, 83.
Humboldtsbaai, 80.

I.

Ikan, 61.
Ilanoens, 87.
Imogiri, 23.
Indragiri, 35, 40.
Indramajoe (kaap), 8.
Indramajoe, 15.
Indrapoera, 33, 34, 35.
Indrapoera (Piek van), 1, 33, 35.

K.

Kabeina, 70.
Kaboe, 37.
Kadawangan, 53.
Kadoewang, 24.
Kahajan, 55, 58.
Kaidipan, 66.
Kajeli, 67, 83.
Kajoeng, 54.
Kalaoe, 70, 71.
Kali-koetoe, 18.
Kalibawang, 22.
Kalimas, 27.
Kamal, 31.
Kamboing, 77.
Kampar, 35.
Kampar-besar, 40, 41.
Kampar-Ketjil, 40.
Kaoer, 37.
Kapoe, 25.
Kapoeas, 2, 50, 53, 58.
Kappala-Noenggal, 2.
Karang, 11.
Karang-Anjar, 21.
Karang-Assam, 71.
Karang-Bolong, 2, 21.
Karang-Pandang, 24.
Kari, 40.
Karimata (straat), 2.
Karimata-eiland, 53.
Kartasoera, 20, 24.
Kasoemba, 71.
Kassiman, 71.
Katam, 58.
Katingan, 58.
Keboemen, 21.
Kedah, 87.
Kediri, 9, 26.
Kedoe, 9, 20.
Kefling, 84.
Kei-eilanden, 79, 84.
Keizerspiek, 38.
Kelang, 82, 83, 84.
Keliwaroe, 84.
Kema, 65.
Kembangan, 2, 17, 18.
Kendal, 3, 19.
Keo, 78.
Kewedoesan, 29.
Kinibaloe, 1, 50, 61.
Kisam, 39.
Kisser, 85.
Klatten, 24.
Klein-Kei, 85.
Klindonang, 28.
Klobat, 62, 65.
Klonkong, 71.
Kobror, 85.
Kock (Fort de), 35.
Koeala-Kapoeas, 58.
Koeboe, 42, 53, 54.
Koedoes, 22.
Koekoesan, 30.
Koeniagan, 15.
Koenoefroean, 85.
Koepang, 74, 76.
Korintji, 39.
Koesan, 5, 6, 59.
Koetaringan, 58, 60
Koetei, 50, 59.
Koetô-Ardjo, 21.
Kottaas IX, 35.
Kottaas XIII, 35.
Kotta Baroe, 40.
Kradagan, 20.
Krakatau, 12.
Kraksan, 29.
Krawang, 9, 14, 15.
Kroé, 37.
Kwala-Dai, 47.
Kween, 58.

L.

Laboean, 61.
Lagoendi, 47.
Laikang, 68.
Laïs, 37.
Lakor, 85.
Lamongan, 27.
Lampong, 38.
Landak, 5, 53, 54.
Landoe, 77.
Lange eiland, 12.
Langsa, 46.
Lanka, 83.
Larantalka, 74.
Larantoeka, 78.
Larat, 85.
Lassem, 25.
Lawoe, 1, 24, 25.
Lawoer, 15.
Lebak, 12.
Lebaksioe, 17.
Lebobo, 67, 69.
Lebok-ombô, 29.
Ledok, 21.
Lelewoe, 68.
Lempo Battang, 62.
Letti, 85.
Leyti, 86.
Leytimor, 84.
Ligor, 87.
Likoepang, 69.
Lima, 83.
Lima-Poeloe, 35.
Limbangan, 14
Limbotto, 65.
Limoen, 39.
Lingga, 47.
Lintang, 39.
Lobetabi, 78.
Locan, 85.
Locar, 50.
Loeboe Djambi, 40, 41.

Legemadjang, 29.
Leondie, 54.
Leoeh, 46.
Leowee, 68.
Lombok, 71, 72.
Lombok-Passoeroean, 1, 72.
Lombtam, 77.
Louther (waterval), 13.
Louwi, 9, 15, 16.
Loroh, 24.
Lucipara-eiland, 84.
Luzon, 86.

M.

Madai, 50.
Madei, 53, 64.
Madioen, 9, 25, 26.
Madjalengka, 15.
Madoera, 9, 31.
Magatan, 25, 26.
Magelang, 20.
Magindanao, 86, 87.
Maham, 53.
Majoe, 80.
Makakau, 89.
Makassar, 67, 68.
Makassar (straat), 3.
Makian, 80.
Malaka, 87.
Malang, 28.
Maleh, 42.
Maloe, 64.
Mampawa, 41, 53, 54.
Mandor, 54.
Mandabeling, 36.
Mandhar, 67.
Mangadai, 61.
Mangala, 38.
Mangerai, 78, 79.
Manila, 86, 87.
Manindjoe, 33, 35.
Maniya, 82, 83.
Manna, 37.
Manoei, 69.
Manoek, 85.
Manoli, 80.
Maré, 80.
Mariannes-oord, 54.
Mariannes-straat (Prinsen), 82.
Marlborough (Fort), 37.
Marore, 68.
Martapoera, 5, 58.
Maxwelling-Reoloe, 67.
Maya, 75.
Matan, 53.
Matarim, 22.
Mataran, 73.
Matessa, 24.
Matthews-eilanden, 70.
Meckior, 85.
Medjogong, 25.
Meester-Cornelis, 13.
Megamendong, 23.
Melawi, 53, 54.
Menoew, 53.
Meliriip, 28.
Menado, 62, 64, 85.
Menang-Kabau, 34, 36, 38.
Mendawei, 58.
Menggawi, 71.
Menoengeel, 59.
Menoreh, 20.
Mentawei-eilanden, 35, 47, 48.
Mentjingan, 22.
Merapi, 9, 22, 24, 30, 33.
Meratoes, 50.
Merbaboe, 1, 9, 19.
Miami, 53.
Miladan, 61.
Milicow, 54.
Minahassa, 64, 65.
Mindanao, 86.
Mindjir, 18.
Mindoro, 86.
Misole-groep, 80.
Moa, 85.
Modjo, 73.
Modjokerto, 27, 28.
Modjopahit, 28.
Moeara-Kaman, 60.
Moeara-Roepit, 39.
Moeara, 70.
Moendoe, 20.
Moerio, 22.
Moesi, 2, 39.
Moeton, 65.
Moko-Moko, 37.
Monumbjaja, 14.
Montrado, 53, 55, 56.
Moolin, 80.
Muntok, 47.

N.

Nangoelan, 22, 23.
Naning, 87.
Nassau-eilanden, 47.
Natal, 36
Natar, 38.
Natoena-eilanden, 47.
Negara, 58.
Negros, 86.
Neira, 84.
Ngadjoup, 25.
Ngati-Poerwodadi, 26.
Ngawi, 25.
Ngawi (Awi), 26.
Ngrówo, 26.
Nias, 46, 47.
Nieuw-Guinea, 80, 82.
Nila, 85.
Njahe-Kedoel, 23.
Noesa-Heli, 79.
Noesa-Laut, 85.
Noi-Foele, 74.
Noorder-district, 87.
Noordkust (Rijkjeslange), 64.
Noordwachter, 70.

O.

Obi-groep, 80.
Oodjong-Kon-watan, 44.
Oelasser-eilanden, 83.
Oeloe-Diami, 18.
Oeloe-Moesi, 39.
Oemsang, 61.
Oepak, 22, 23.
Oesoe, 68.
Oikoesi, 74.
Oma, 83.
Ombai, 77.

Oster-Districten, 68.
Oostkap, 70.
Oostkust, 62.
Oyhir, 33, 34.

P.

Padang, 34, 35, 42, 47.
Padangsche Bovenlanden, 34, 35.
Padang-Oenang, 42.
Padang-Sidempoeang, 26.
Padjang, 34.
Pagek-eilanden, 35, 47.
Pagewar, 66.
Pajakumba, 35.
Papekat, 74.
Pulpoean, 61.
Palembang, 39, 60.
Palnor, 24.
Palopo, 69.
Palos, 68.
Panaikoean, 31.
Panaling, 16, 17.
Panah, 16.
Panangkat, 55.
Panpang, 30.
Panaoekan, 15.
Panaoekan, 30.
Pany, 86.
Pedan, 25.
Padang, 39.
Pedoean, 64.
Pedjeling, 12.
Pedjo-eilanden, 71.
Peoeh, 42.
Pengerang, 13, 14.
Penggoel, 30.
Penker, 77.
Penjer, 42, 47.
Pepandan-eilanden, 80.
Pepal, 64.
Perwi, 65, 66.
Pesaoan, 30, 34.
Pesar-eiland, 23.
Pesarwan, 47.
Pesing, 87.
Peter, 40, 50.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

Ooster-distrikten, 68.
Oostkaap, 70.
Oostkust, 67.
Ophir, 33, 34.

P.

Padang, 34, 35, 42, 47.
Padangsche Bovenlanden, 34, 35.
Padang-Oenang, 42.
Padang-Sidempoeang, 36.
Padjang, 24.
Pageh-eilanden, 35, 47.
Pagowat, 66.
Pajakomba, 35.
Papekat, 74.
Palawan, 61.
Palembang, 39, 40.
Paloor, 24.
Palopo, 69.
Palos, 68.
Pamakassan, 31.
Pamalang, 16, 17.
Pamali, 16
Pamangkat, 55.
Pampang, 30.
Pamanoeken, 15.
Pamaroekan, 30.
Panay, 86.
Pandan, 25.
Pandang, 39.
Pandasan, 61.
Pandeglang, 12.
Pandita-eilanden, 71.
Panch, 42.
Pangerango, 13, 14.
Panggoel, 26.
Pantar, 77.
Pantjor, 42, 47.
Papoesche-eilanden, 80.
Pappal, 61.
Parigi, 65, 66.
Pasaman, 33, 34.
Pasar-Gedeh, 23.
Pasarean, 17.
Pasig, 87.
Pasir, 46, 59.
Pasoemah, 39.
Pasoeroean, 9, 28.
Patah, 39.
Pati, 22.
Patjitan, 9, 25, 26.
Pawan, 53.
Pedir, 46.
Pekalongan, 9, 18.
Peling, 67, 69.
Pematon, 58.
Pembangan-Badak, 50.
Pemboean, 58.
Penampingan, 27.
Pendjaloe, 15.
Penganten, 22.
Pengaron, 58.
Pepeh, 24.
Perak, 87.
Pertibih, 42.
Petassea, 67.
Philippijnsche-eil., 86.
Phenix (Fort), 28.
Pinang, 87, 88.
Pinoek, 54.
Pintados, 86.
Pisangan, 22, 23.
Plei Hari, 58.
Poeloe-Babi, 1, 46, 70.
Poeloe-Laut (straat), 2.
Poeloe-Lawang, 41.
Poeloe-Nias en onderhoorigheden, 36.
Poeloesari, 11.
Poerbolinggo, 17.
Poerwodadi, 19, 20, 25.
Poerwokérto, 15, 17.
Poerworedjo, 21.
Poete, 30.
Pokkomondonong, 67.
Pompanoea, 69.
Pontang, 11.
Pontianak, 53, 54.
Pontjal, 19.
Ponoroga, 25, 26.
Porong, 27, 28.
Posso, 65.
Prabekalta, 59.
Pradjan, 26.
Prahoe, 18, 21.
Preanger-Regentschappen, 9, 14.
Priaman, 34, 35.
Prinsen-eiland, 12.
Prins Hendrik (citad.), 27.
Prins Wales, 88.
Pritti, 74.
Probolinggo, 9, 10, 29.
Progo, 20.

R.

Randjoewa, 77.
Rangkas, 12.
Rangkas-Beloeng, 12.
Rantau, 42, 47.
Ratten-eiland, 37.
Rau, 34, 35, 39.
Rawa, 21.
Rawoen, 30.
Redjang, 39, 50, 61.
Rembang, 9, 25.
Reteh, 41.
Rhun, 84.
Riouw, 40, 47, 49.
Rindja, 78.
Rindjani, 72.
Ringat, 40, 41.
Roepat, 47.
Rogo-Djampi, 31.
Rokan, 41.
Roma, 85.
Rongkop, 2.
Rotterdam (Fort), 68.
Rotti, 1, 77.
Rozengein, 84.

S.

Sagoe, 41.
Sakoeroe, 50.
Salak, 13.
Salang, 87.
Salatiga, 19.
Salawatti-groep, 80.
Salé (baai), 73.
Salengor, 87.
Saleijer (straat), 70.
Saleijer, 70.

Salibabo-groep, 1.
Salidai, 93.
Saldeman, 37.
Saloewan, 66.
Semarang, 9, 10, 19.
Samarinda, 59, 60.
Sambas, 53, 55.
Sambilioeng, 59, 60.
Samoi, 46.
Sampanahan, 59.
Sampit, 58.
Sangar, 73.
Sangir-eilanden, 69, 70.
Sanggouw, 54, 55.
Sangkapoera, 27.
Sanraboni, 67.
Saoessoe, 65.
Saparoea, 83.
Sapi, 73.
Sapoetan, 65.
Sapook, 54.
Sasak, 72.
Savoe, 77.
Savoe-eilanden, 77.
Schildpad-eiland, 69, 70, 84.
Sebahoe, 53, 55.
Sebangan, 58.
Sedang, 2, 62.
Sedajoe, 18, 27.
Segala-herang, 15.
Sehadouw, 54, 55.
Selangan, 86.
Selimbouw, 54, 55.
Selo, 19, 59.
Selo-Mongleng, 27.
Semandala, 40.
Semangka, 38, 47.
Samaoe, 4, 77.
Semendo, 39.
Semeroe, 1, 28, 29.
Semmis, 55.
Sengkang, 69.
Sepoetih, 38.
Sepontiak, 52.
Serajoe, 17, 21.
Serampei, 39.
Serang, 12.
Serawak, 61.
Sermatitan, 86.
Seroea, 85.
Seroengi (Rotshoek), 25.
Setan, 48.
Siak, 41.
Siam, 87.
Sibesi, 47.
Sidenring, 68.
Sidho-mojo, 27, 28.
Sidjou, 53.
Sikampong, 38.
Silago, 36.
Silat, 54, 55.
Silabau, 59.
Silebar, 37.
Simaloe, 46.
Simpang, 53, 54.
Sindanglaya, 14.
Sindôrô, 1, 20.
Singahan, 25.
Singapora, 1, 87.
Singa-radja, 71.
Singkalang, 33, 35.
Singkara, 38, 55.
Singkel, 33, 36.
Sinkoewang, 35.
Sintang, 53, 54, 55.
Sisa, 83.
Sitoli, 46.
Sitoebondo, 30.
Slamat, 1, 16.
Sneeuwgebergte, 1.
Soasio, 86.
Soeghit, 54, 55.
Soekaboemi, 58.
Soekadana, 53, 54.
Soekapoera, 44.
Soekaradja, 30.
Soekoer, 78.
Soekowate, 24.
Soela-eilanden, 80.
Soemanap, 31.
Soemba, 77.
Soerabawa, 71, 73, 74.
Soembing, 1, 20.
Soemedang, 14.
Soemeroto, 25, 28.
Soenda (straat), 3.
Soenda-landen, 9, 10.
Soengei-ktan, 37.
Soengei-Koeantei, 58.
Soengei-Tenang, 30.
Soensang, 5.
Soepa, 68.
Sourabaya, 9, 10, 27.
Soerakarta, 9, 24.
Soerelojo, 19.
Soesoe, 48.
Soewawa, 65.
Solo, 2, 24, 25, 27.
Solok, 35.
Solor, 77.
Solor-eilanden, 77.
Sonobait, 75.
Sopeng, 68, 69.
Sopomandi, 73.
Sorg (Fort), 55.
Soesogon, 86.
Stad en Voorsteden, 13.

T.

Tabanan, 71.
Tabanan (Piek van), 71.
Tabocan, 47.
Tafelberg, 46.
Tajan, 53, 54.
Takalar, 68.
Talang, 33, 34, 35.
Talaut-eilanden, 69, 70.
Tambilan-eilanden, 47.
Tamoeni, 59.
Tampasoek, 61.
Tampat-Toewan, 46.
Tanah-Boemboe, 59.
Tanah-Datar, 35, 36.
Tanah-Kéké, 70.
Tanah-Roesan, 59.
Tanah-Toet, 58.
Tandjong, 60.
Tandjong-Pandang, 47.
Tandjong-Poera, 15.
Tanette, 67, 68.
Tangerang, 13.
Tangkoeban-Prahoe, 14.
Tapanoeli, 36.
Tarabangi, 38.
Tebing-tinggi, 39.

Tegal, 9, 16.
Telega, 18.
Tello, 68.
Telok-Betong, 38.
Telok-Glompong, 46.
Telok-Telaga, 58.
Temangoong, 20.
Tembora, 74.
Temelengan-Djawa, 59
Tengarong, 60.
Tenggensche geb., 1.
Tenimber-eiland., 84.
Ternate, 79, 80.
Tiau, 85.
Tidar, 20.
Tidoensche landen, 59, 60.
Tidore, 80.
Tifore, 80.
Timor, 71, 74.
Timor-Laut, 85.
Tjampia, 2.
Tjandjor, 14.
Tjangkai, 69.
Tjendana, 78.
Tjengal, 59.
Tjenrana, 2, 62, 69.
Tjerimai, 15.
Tjimanoek, 14.
Tjiames, 14.
Tjiangké, 13.
Tjiapoes, 13.
Tjiasem, 15.
Tjibeo, 12.
Tjidani, 13.
Tjikandi, 11.
Tjikao, 15.
Tjilamaje, 15.
Tjilangkap, 15.
Tjilatjap, 17.
Tjilinga Tjipandang, 11.
Tjiliwong, 13.
Tjimandiri, 14.
Tjimanoek, 15.
Tjina (kaap), 8.
Tjiomal, 16.
Tjipanas, 14.
Tjiratjas, 15.
Tjiringin, 4, 12.
Tjisewoe, 15.
Tjitandooi, 9, 14, 17.
Tjitaroem, 14, 15.
Tobah, 43.
Todjo, 65, 66.
Toeban, 25.
Toe-Eppee, 67.
Toekang-Besi-groep, 70.
Toelong Bawang, 38.
Toemboekoe, 66, 80.
Toeratea, 68.
Tofii, 67.
Togean-eilanden, 69, 70.
Tolo, 66, 69.
Tomahoe, 79, 84.
Tomaiki, 67.
Tomiri, 66, 67.
Tondano, 65.
Tongko, 65
Tontoli, 67.
Tosaria, 69.
Trana, 85.
Trengalek, 26.
Trenggenau, 87.

U.

Utrecht (Fort), 31.

V.

Varkens-eilanden, 70.
Vastenburg (Fort), 24.
Visschers-eiland, 22.
Vordate, 85.
Vredenburg (Fort), 68.

W.

Wadjoe, 68, 69.
Wahaai, 83.
Waigioe-groep, 80.
Wai-medi, 78.
Waisamia, 83.
Wammer, 85.
Wanajasa, 15.
Wangi-eilanden, 70.
Warna, 18.
Wetan, 85.
Westkust, 67.
Wellesley, 87.
Willem I(Hoofdvest.), 19.
Woegies, 69.
Wonosobo, 21.
Wokan, 85.
Wowoni, 69.

Z.

Zamboango, 86.
Zeboe, 86, 87.
Zeven-eilanden, 70.
Zuider-Afd., 58.
Zuider-distrikt, 67.
Zuidkust, 67.
Zutphensche-eil., 47.
Zuidwester-eiland., 85.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

PERPUSTA